

ИСТОРИЈА

год. LIII, бр. 1

Здружение на историчарите на Република
Македонија

JOURNAL OF HISTORY

Year LIII, № 1

Association of the Historians of the Republic of
Macedonia

Скопје, 2018

ИСТОРИЈА, год. LIII, Скопје, 2018, бр. 1
JOURNAL OF HISTORY, Year LIII, Skopje, 2018, № 1

РЕДАКЦИЈА

Драгица ПОПОВСКА (Македонија, главен и одговорен уредник)
Маја АНГЕЛОВСКА – ПАНОВА (Македонија)
Вера ГОШЕВА (Македонија)
Невен РАДИЧЕСКИ (Македонија)
Никола МИНОВ (Македонија)
Клер К. ТЕЈЛОР (Велика Британија)
Ендрју П. РОАЧ (Велика Британија)
Јури СТОЈАНОВ (Велика Британија)
Денис ОЗДЕН (Турција)
Лила МОРОЗ – ГЖЕЛАК (Полска)
Марио КАТИЌ (Хрватска)
Марина МИХАИЛОВНА ФРОЛОВА (Русија)
Стефан РОХДЕВАЛД (Германија)
Марјан ИВАНОВСКИ (Македонија, секретар)

EDITORIAL BOARD

Dragica POPOVSKA (Macedonia, Editor in Chief)
Maja ANGELOVSKA-PANOVA (Macedonia)
Vera GOSEVA (Macedonia)
Neven RADICHESKI (Macedonia)
Nikola MINOV (Macedonia)
Claire K. TAYLOR (Faculty of Arts, University of Nottingham, UK)
Andrew P. ROACH (School of Humanities, University of Glasgow, UK)
Yuri STOYANOV (UK)
Denis ÖZDEN (Turkey)
Lila MOROZ – GRZELAK (Poland)
Mario KATIC (Croatia)
Marina MIHAILOVNA FROLOVA (Russia)
Stefan ROHDEWALD (Germany)
Marjan IVANOSKI (Macedonia, Secretary)

Лектор
Лидија ТАНТУРОВСКА
Proof reader
Lidija TANTUROVSKA

СОДРЖИНА CONTENTS

СТАТИИ/ARTICLES

Јасминка КУЗМАНОВСКА

ЗА ЈАЗИЧНИТЕ ОДЛИКИ И ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЈАТА НА ДВЕ
ДОЦНОАНТИЧКИ ТВРДИНИ 5

Стојко СТОЈКОВ

„СКЛАВИНИЈА“ КАЈ ТЕОФИЛАКТ СИМОКАТА 15

Salvatore COSTANZA

SICILIANI SULLE ROTTE DELLA MACEDONIA: MANFREDI ALLA
BATTAGLIA DI PELAGONIA (1259) 41

Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА

ДИСЦИПЛИНАТА И СМЕСТУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ОД
МАКЕДОНИЈА ВО КРАЛСТВОТО СРБИЈА ВО 1891 ГОДИНА 53

Драгица ПОПОВСКА

ТОПОНИМИТЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈАТА НА КУЛТУРНИОТ
ПЕЈЗАЖ: ПРИМЕРОТ СО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА 65

Виктор КОСИК

ДОМ НА ПЕСКЕ (Вардарская Македония) 81

Вера ГОШЕВА

ОБИД ЗА СКЛУЧУВАЊЕ НА ДОГОВОР ЗА ИЗВОЗ НА ОПИУМ
ПОМЕЃУ ТУРЦИЈА, ЈУГОСЛАВИЈА И ПЕРСИЈА (1935) 125

Верица ЈОСИМОВСКА и Зоран КНЕЖЕВИЌ

МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНЦИТЕ ВО ИЗВЕШТАИТЕ НА
БРИТАНСКАТА РАЗУЗНАВАЧКА СЛУЖБА 1942-1945 ГОДИНА 137

Невен РАДИЧЕСКИ

ГЛАВНИ ОБЕЛЕЖЈА НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА
НР МАКЕДОНИЈА ВО 50-ТИТЕ ГОДИНИ НА 20 ВЕК 157

ДИДАКТИКА/DIDACTICS

Борче МИЛОШЕСКИ

Димитар ЉОРОВСКИ ВАМБАКОВСКИ

„ПОДЗАБОРАВЕН ИЛИНДЕН“: ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА КЛИСУРА
И НЕВЕСКА ВО СОВРЕМЕНАТА НАСТАВА ПО ИСТОРИЈА

181

МАТЕРИЈАЛИ/MATERIALS

Виолета МАРТИНОВСКА

СЛУЖБА НА СВЕТИ НАУМ ОХРИДСКИ – КРИТИЧКИ ТЕКСТ

195

ПРИКАЗИ/BOOK REVIEWS

Славчо КОВИЛОСКИ

СИЛВАНА СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА, ХИГИЕНСКО-
ЗДРАВСТВЕНИТЕ УСЛОВИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО XIX ВЕК
(СКОПЈЕ, ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА, 2018), 222

217

Драган ЗАЈКОВСКИ

ЗОРАН ТОДОРОВСКИ, СООЧУВАЊА
(СКОПЈЕ: МАКЕДОНИКА ЛИТЕРА, 2017), 347

221

Марјан ИВАНОВСКИ

ЈОВАН ЈОНОВСКИ, ИСТОРИЈА НА ЕВАНГЕЛСКО-
ПРОТЕСТАНТСКИТЕ ЦРКВИ ВО МАКЕДОНИЈА
(СКОПЈЕ: ИЗГРЕВ, 2017), 268

225

Јасминка КУЗМАНОВСКА

Институт за национална историја - Скопје

ЗА ЈАЗИЧНИТЕ ОДЛИКИ И ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЈАТА НА ДВЕ ДОЦНОАНТИЧКИ ТВРДИНИ

Во прилогов претставуваме две тврдини забележани од историчарот Прокопиј во VI век од н.е., кај коишто можеме да зборуваме за поизвесна идентификација/локализација на терен.¹ Имено, познато е дека повеќето имиња на тврдини од вкупно 46 набројани во списокот за Македонија се *haraх legomena*, односно топоними што многу често воопшто не можат да се разгледуваат во континуитет, ниту лингвистички, ниту во историски контекст, а со тоа и нивната идентификација станува многу проблематична, несигурна а во некои случаи и невозможна. Кај првиот топоним Μουσεῖον идентификацијата ја олеснува уникатноста и специфичноста на името на тврдината, додека во вториот случај кај тврдината Ἀδριάνιον локализацијата е изведена посредно, преку лингвистички паралели, а освен тоа е потврдена и со конкретни археолошки истражувања и подоцнежни записи. Што се однесува до овие два топонима, поволна околност е што нивните имиња се засведочени со иста графија во сите изданија на оригиналниот грчки текст, што

¹ Procopii Caesariensis *Opera omnia*, rec. I. Hauri, Vol. III 2, VI LIBRI ΠΕΡΙΚΤΙΣΜΑΤΩΝ SIVE DE AEDIFICIIS CUM DUOBUS INDICIBUS ET APPENDICE, (LIPSI-AE: AEDIBUS B.G. TEUBNERI, MCMXIII), (IV, iv), 118, 52.

ни допушта поголема сигурност особено при лингвистичките толкувања.²

Прокопиј од Кајсареја ја одбележал тврдината Μουσεῖον во четвртата книга од панегирикот *De aedificiis*, во списокот посветен на географското подрачје именувано како Ἐπί Μακεδονίας.³

Лингвистот Веселин Бешевлиев е единствен кој опстојно се занимавал со јазикот на овој доцноантички извор, поточно со прашањето на јазичната припадност, орфографијата, вокалните и консонатските промени и закономерности на топонимите забележани во него. Тој, во студијата посветена на топонимите, поточно во поглавјето во коешто врши класификација на утврдувањата според падежниот облик во кој се забележани, го вбројува Μουσεῖον меѓу имињата предадени во грчки акузатив, попрецизно меѓу оние кои што завршуваат на наставката -ον, и коишто се, во најголем број случаи, од среден род (*Neutra*) од латинско или грчко потекло.⁴

Освен коментарите кон преводот на Полибиј кои нè упатуваат дека се работи за местото Либетра на Олимп, не би можеле да најдеме појасна индикација за убикација на овој топоним, кога веќе

² ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΛΟΓΟΙ ΕΞ PROCOPII CAESARIENSIS DE AEDIFICIIS DN. JOUSTINIANI LIBRI SEX Auctiores quam ante & emendatiores. Interprete CLAUDIO MALTRETO Anicienfi, Societatis JESU Presbytero. (VENETIIS: Ex Typographia Bartholomaei Javarina M. DCC. XXIX), 444.; Procopii Caesariensis *Opera omnia*, rec. I. Hauriy, Vol. III 2, VI LIBRI ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΣΙΒΕ DE AEDIFICIIS CUM DUOBUS INDICIBUS ET APPENDICE, (LIPSIAE: AEDIBUS B.G. TEUBNERI, MCMXIII), (IV, iv), 118, 52; Procopius. *Buildings, History of the Wars, and Secret History*, 7 Books, (Cambridge/MA: eds. H. B. Dewing und G. Downey, Loeb Classical Library, 1914–40), IV, iv, 3.

³ Procopius, *De aedificiis* IV.4, 3.

⁴ Veselin Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops werk "De aedificiis"* (Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert, 1970), 47.

станува збор за Македонија.⁵ Овој коментар всушност и се заснива на сочуваното сведоштво на Стефан Византиски,⁶ од што логично произлегува дека најприкладно би било тврдината на Прокопиј да ја бараме во околината на планината Олимп.⁷ Во стандардните речници на старогрчкиот јазик под заглавниот збор Μουσείον наоѓаме и два други податоци за него, првиот е дека се работи за брдо крај Атина, а вториот се однесува на топоним во Бојотија.⁸ Со оглед на фактот дека во нашиот извор се работи за територијата на Македонија, најлогично и најизвесно би било да претпоставиме

⁵ Триесет и седмата книга на Полибиј е потполно изгубена со исклучок на еден фрагмент сочуван кај Стефан Византиски. Polybii *Historiae*, Lipsiae: editionem a Ludovico Dindorfio, curatam retractavit Th. Buttner-Wobst. vol. II 1924, vol.III vol.IV 1893, 1904). Во изданието на преводот на Маријана Рицл, попрецизно во коментарот што се однесува на книгата 37 се наоѓа напомена која се однесува на топонимот Μουσείον: “Μυσεῖον, светилиште Μυσα. Можда се ради о споменику Орфеју код града Либетре на Олимпу”. Полибије *Иστο-рије* I, II, предговор, превод и коментар Маријана Рицл, (Нови Сад: Матица Српска, 1988), 623.

⁶ Stephan von Byzanz *Ethnika Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt*, (Graz: rec. A.Meinekii, 1958).458, 8: “<Μουσείον,> τόπος περὶ τὸν Ὀλυμπόν τὸν ἐν Μακεδονίᾳ. Πολύβιος τριακοστῷ ἐβδόμῳ. τὸ τοπικὸν ἀναλόγως Μουσείους, ὡς Σιγείους.”

⁷ Слично и кај Martine, Henry-Perrin, *Procope de Césarée les Édifices Livre IV*, Traduction et commentaire, fasc II, Thèse de 3e cycle. Sous la direction de Monsieur Jean Lassus, (Paris:1974), 185; Fanoula, Papazoglou, “Les Villes de Macédoine à l’époque romaine”, *BCH. Suppl.*16, (1988), 28, f72; Ἀγγελικὴ Κωνσταντακοπούλου, *Ιστορικὴ γεογραφία τῆς Μακεδονίας, (4ος-6ος), (Διδακτορικὴ διατριβή, Γιάννενα 1984)*, 252; Wilhelm, Pape, Dr. W. Pape’s, *Handwörterbuch der Griechischen Sprache in vier bänden, dritten band Wörterbuch der Griechischen Eigennamen*, dritte Auflage neu bearbeitet von Dr. G.E. Benseler, (Braunschweig: Vieweg&Sohn, 1911), 954.

⁸ Anatole, Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, rédigé avec le concours de E. Egger. [26ème] édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, (Paris: Hachette, 1963), s.v. Μουσείον

дека одбележаниот топоним Μουσεῖον се наоѓа во областа околу планината Олимп. И во речникот на лични имиња на Папе – Бенселер е забележано место на планината Олимп во македонската област Пиерија.⁹ Со оглед на нашето искуство при работата со тврдините кај Прокопиј, можеме да потврдиме дека во поедини случаи има и отстапувања од географската територија, но тие изместувања во најголем број се однесуваат на територијата на Нов Епир или на Дарданија.¹⁰ Што се однесува до самото именување, иако на прв поглед се чини семантички неоправдано со оглед на фактот што во списокот, главно, се забележани воени тврдини лоцирани на стратешки значајни точки, сепак во истиот список можеме да најдеме и примери на топоними како што се Νύμφιον и Ἀρτεμίσιον со слична, прилично јасна значенска, во случајов митолошка содржина.¹¹ Ф. Папазоглу потврдува дека малата населба Либетра во почетокот на II век пр.н.е., уште постоела како самостоен град,¹² а податокот кај Павсаниј дека населбата настрадала од порои помогнал за уточнување на локализацијата на оваа мала населба.¹³ Археологот Коцијас открил остатоци од стари сидини во близина на местото Каналиа (Либетра), на југ во самото подножје на Олимп.¹⁴ Претпоставуваме дека истата населба, уште од дамнина најпозната по негувањетона култовите на Дионис и Музите, продолжила да постои и во доцната антика под името Μουσεῖον, а во прилог на оваа теза се и поновите археолошки истражувања кои

⁹ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 954.

¹⁰ Такви примери се утврдувањата Σίκλαι, Κάσσωλᾱς, Κάσσωλες од истиот список.

¹¹ Procopius, *De aedificiis*, IV.4, 3.

¹² Фанула, Папазоглу, “Македонски градови у римско доба”, *Жива антика* (Скопје: 1957): 103.

¹³ Pausaniae *Graeciaedscriptio*, (Lipsiae: ed. Fr.Spiro, 1903), IX 30,9

¹⁴ Νικόλαος, Κοτζιάς, “Λεῖβηθρα, Πίμπλεια, Πιερία ἡ πατρίς τοῦ Ὀρφέως”, *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς* (1948-1949): 25-40, 34.

покажуваат дека акрополата била обѕидана и дека уште извесен период не била напуштена.¹⁵

Името на тврдината забележана кај Прокопиј Μουσείον ‘се-диште на музите, школа, музеј’ претставува супстантив – изведен-ка од основниот збор μουσα со значење ‘божица на пеењето и поезијата’ и најчесто се употребува во множина. На ова значење на именката μουσεῖον, Шантрен во својот етимолошки речник го придодава уште и значењето ‘мозаик’ и тоа во византискиот период од развојот на грчкиот јазик.¹⁶ Супстантивот μουσεῖον е во корелација со лат. *museum(-ium)*, додека во доцноантичкиот и византискиот период е карактеристична употребата на варијантата μουσῖον, каде што е видлива, за овој период, очекуваната монофтонгизација на дифтонгот.¹⁷ Х. Фриск укажува на фактот дека првобитното, апелативно значење на именката μουσα е непознато и дека старите сведоштва за музите не овозможуваат сигурни заклучоци за неговата мотивација.¹⁸ Морфолошки, именката μουσα е образувана со помош на суфиксот -ία од *ιαи најверојатно, води потекло од праобликот *μoντ-ya или *μoνθ-ya(преку *μoν-σα).¹⁹ Во претпоставениот облик *μoντ-ya блискоста со облиците μένος, μέμονα е проблематична, бидејќи во тој случај присуството на -т е тешко објасново и воопшто, може да се каже дека целата форма во

¹⁵ *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50, 1995, *ΧΡΟΝΙΚΑ*, Β2, ΑΘΗΝΑ, (2000), 497-8.

¹⁶ Pierre, Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 1-2, (Paris: Éditions Klincksieck, 1968), 716; Evangelinus, A., Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C.146 to A.D. 1100)* In two volumes, (Cambridge: Harvard University Press, London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1914), 770.

¹⁷ Варијанти во таа смисла се дадени во изданието на Тојбнер: 118.52 Β>Μουσῖον μουσεῖον l1 μουσῖονV (falsum μουσεῖον l1 Haury).

¹⁸ Hjelmar, Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* (Heilderberg: Carl Winter Universitätsverlag 1960), II, 261.

¹⁹ Chantraine, *Dictionnaire*, 716.

морфолошка смисла е компликувана. Освен тоа, Шантрен укажува и на размислувањето на Вакернагел кое оди во друг правец, врзувајќи го претпоставениот облик **μοντ-υα* со лат. *mons* 'планина', давајќи значење 'планинска нимфа'. Според него, оваа хипотеза на Вакернагел и покрај тоа што не е семантички апсурдна, сепак наидува на потешкотии при толкувањето бидејќи семантичката група на лат. *mons* не е застапена во грчкиот. Р. Бекес, најновиот толкувач на фонетскиот и морфолошкиот систем на старогрчкиот јазик, во однос на етимологијата на зборот *μοῦσα* главно се согласува со становиштата на Шантрен, но ја отфрла можноста дека истата може да биде директно врзана со **men* (*μένος*, *μέμωνα*).²⁰ Според него, многу произвесна е споредбата на *μοῦσα* < **μονθ-υα* со *μενθήρη* и *μανθάνω*. Со тоа станува логична врската на музите со меморијата и паметењето, чија основа се содржи во значењето на и.-е корен **men*.

Во списокот на тврдини во Македонија приложен кај Прокопиј фигурира уште една забележана под името *Ἀδριάνιον*. Во другите антички извори не сме го сретнале овој топоним, барем не со оваа граfiја. Јасно е дека единствено би можел да се поврзе со познатиот грчки град *Ἀδριανόπολις*, односно со латинското лично име *Hadrianus*, што се содржи во неговата основа. Со оглед на фактот што во изворите се среќаваат повеќе различни места со истото име, веруваме дека за нашиот топоним најисправна е насоката што ни ја дава Ф. Папазоглу во својата позната студија за македонските градови во римско време. Имено, Папазоглу претпоставува дека тврдината спомената кај Прокопиј би можела да се поистовети со топонимот Адријанопол што се наоѓал источно од реката Стримон.²¹ Според неа, тоа место најверојатно имало статус на град

²⁰ Robert, Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*, with the assistance of Lucien Van Beek, (Leiden-Boston: Brill, 2010), 972.

²¹ Папазоглу, *Македонски градови*, 268.

(впрочем и самото име го докажува тоа), а посредно е и епиграфски посведочено со етниконот Ἀδριανολεῖται споменат на натпис од времето на Септимиј Север пронајден во Филипи.²² Споменикот бил подигнат од Сојузот на пет градови (Пентаполида), меѓу кои се наоѓале и Берга, Газор и Скимберт. Бидејќи знаеме дека овие градови се наоѓаат во источна Македонија, попрецизно во областа именувана Бисалгија, логично би било да се претпостави дека и овој Адријанопол се наоѓа во истата област и во нивна непосредна близина, бидејќи и самиот и припаѓал на Пентаполидата, како регионална верска федерација. Натписот е особено значаен, бидејќи со него се исклучува поврзаност со познатиот Адријанопол во Тракија и се докажува дека се работи за сосема друг град. Овој град не е засведочен во подоцнежните извори, но не е исклучено дека тврдината кај Прокопиј може да се изедначи токму со него. Имено, претпоставената идентификација во случајов би биле: археолошкиот локалитет, акрополата и тврдината под името Ἀδριάνι, која денес се наоѓа во префектурата Драма, во регионот на Грција познат под административното име Источна Македонија и Тракија. Според мислењето на Самсарис нашиот топоним, од Прокопиј забележан како Ἀδριάνιον, треба да се идентификува со селото *Агријани*, лоцирано недалеку од Филипи, источно од Драма, а на влезот во долината Платанија. Истовремено, самото име на тврдината односно граматичкиот деминутив Ἀδριάνιον – *Мал Агријанојол* многу добро ја повлекува јасната разлика од Адријанопол (ден. Едрене) во Тракија.²³ Освен тоа, топонимот е засведочен и во списокот на населени места што ги промениле своите имиња, во областа *Тра-*

²² Jaques, Roger, „L'enceintebasse de Philippes“, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 62, (1938): 20-41, 23.

²³ Dimitris, Samsaris, “Τολογραφικά προβλήματα της ἐπικράτειας της ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων” *Ancient Macedonia IV: papers read at the fourth international symposium held in Thessaloniki, September 21-25, 1983*, (1986): 541-548, 546; Papazoglou, *Les Villes*, 408-9.

кија и Македонија, сместен во Драмскиот округ, денес преименуван во Ἀδριάνι.²⁴ И најновите археолошки истражувања на локалитетот на рановизантиската тврдина *Адриани* упатуваат на можноста за идентификација со Прокопиевата тврдина Адрианион од VI век.²⁵

Во речникот на лични имиња на Папе-Бенселер под заглавниот збор Ἀδριανεύων, τὸ се наоѓа објаснувањето ‘храм на Хадриан’.²⁶ Лингвистот Веселин Бешевлев во познатата студија за значењата на имињата на места кај Прокопиј го споменува меѓу имињата на тврдини кои потекнуваат од лично име, во случајов тоа е името од латинско потекло *Hadrianus*. Поради тоа авторот и го вбројува во групата латински имиња на тврдини изведени со карактеристичниот латински посесивен суфикс *-ianus*, *-iana*.²⁷ Познато е дека овој суфикс станал особено распространет со етаблирањето на римските војници, пред сè во дунавските, а потоа и во останатите римски провинции на Балканот, па така и во Македонија. Со посесивниот суфикс *ianus*, *-iana*, *најчесџо* се изразува припадноста на земјишен посед или вила на одреден сопственик – ветеран со латинско потекло и име.²⁸ Вакви примери на имиња на тврдини се засведочени

²⁴ Веселин, Трајков, *Населениџе месџа в Тракия и Македония џод џрџџка власџи, Сџџари и нови названия* (София: 1946), 67.

²⁵ Archibald, Dunn, “Continuity and Change in the Macedonian Countryside from Galienus to Ioustinian” in *Recent research on the Late Antique Countryside*, William Bowden, Luke Lavan, Carlos Machado (eds), (Leiden/Boston: 2004), 535-586, 549: “Ai-Giannes, Adriane: an acropolis containing Early Byzantine basilica and a dense construction of other structures associated with Late Roman pottery. The site can be identified on the basis of local toponymic continuity with the Justinianic phrourion of Adrianion, the successor in some senses of the exclusive Roman site of Hadrianopolis, which is located nearby”.

²⁶ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 19.

²⁷ Beševiev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49.

²⁸ Haralambie, Mihaescu, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe* (Paris: Editura Academiei, Les belles lettres, 1978), 15.

и во списокот на Прокопиј што се однесува на Македонија. Сепак, оваа класификација на Бешевлиев ја сметаме за погрешна, бидејќи во случајов завршетокот *-ianus* всушност му припаѓа на личното име од кое е изведен топонимот, а тоа е името на римскиот цар Хадриан,²⁹ по кого е и најверојатно наречено утврдувањето. Суфикс на топономастичката форма е всушност грчкото *-ιον* во среден род според претпоставената покрај него именка *φρούριον*: *Ἀδριανιον* (*φρούριον*)–*Адрианова* (*тврдина*).

²⁹ Би сакале да укажеме дека во латинскиот јазик, овде претставен преку името на римскиот Император Хадријан, што се содржи во основата на топонимот, преку консонатот *h* е зачуван спиритусот, додека во грчкиот јазик во периодот во кој пишува Прокопиј (VI век н.е.) спиритусот е веќе исчезнат. Поради тоа формата е Адрианион.

Jasminka KUZMANOVSKA

ON LINGUISTIC FEATURES AND LOCALIZATION OF TWO LATE ANTIQUITY FORTRESSES

-SUMMARY-

The contribution deals with the names of two fortresses from the period of Late Antiquity witnessed by Procopius from Caesarea in his famous work *De aedificiis*, more precisely in the list entitled *Επὶ Μακεδονίας*. The main part of the article is focused on the research of possible etymology of the place-names *Μουσέϊον* and *Ἀδριάνιον*, offering most reliable possibilities of their localization. The first name *Μουσέϊον* ‘place devoted to the Muses, a place for the study of special arts and sciences, museum’ is semantically connected with the Greek noun *μοῦσα* ‘goddess of the arts and poetry’ most likely identified with the place on the mount Olympus, ancient Leibethra. The other Procopius’ fortress *Ἀδριάνιον* is identified with the village under the name *Adriani*, located not far from Philippi, east of Drama at the entrance to the Platanias valley. Concerning the morphology of the name, we reject the idea of classifying in the group of toponyms with characteristic Latin suffix *ianus*, *-iana*. In our opinion, the suffix of the toponomastic form *Ἀδριάνιον* is Greek *-ιον* with the omitted noun (*φρουρίον*) alongside – Hadrians’ fortress”.

Стојко СТОЈКОВ

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

„СКЛАВИНИЈА“ КАЈ ТЕОФИЛАКТ СИМОКАТА

Во последните години се засили интересот за поимот *Склавинија/Склавинии*.¹ Во рамките на тоа се разгоре полемика во врска со употребата на истиот поим кај Теофилакт Симоката.² Неочеку-

¹ Evangelos Chrysos, Settlements of Slavs and Byzantine sovereignty in the Balkans, *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65*, ed. K. Belke, E. Kislinger, A. Külzer and Maria Stassinopoulou (Vienna 2007), 124 – 126; Nora Malinovská (Verešová), Geographical concepts of Sclavinia in historical sources from the sixth to the fourteenth century, with an emphasis on the Moravian-Pannonian and South Slavic traditions, *Slovensko a Chorvátsko. Historické paralely a vzťahy do roku (1780)*, ed. Homza, Martin Ján Lukačka and Neven Budak (Bratislava/Zagreb: Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave/Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013), 60 – 65; Nora Malinovská, The Development of the Concept of Sclavinia in the 12th Century and its Reflexion in the Polish Chronicle of Gallus Anonymus, *Nové historické rozhlady*, roč. č. 1, 5 (2015), 43-53, текстот е користен од https://uniba.academia.edu/Nora_Malinovska, и цитираните страници се од таму, а не од оригиналот (т.е. 1 – 12). Види и литературата во следната фуснота.

² Florin Curta, Sklaviniai and Ethnic Adjectives: A Clarification, *Byzantion Nea Hellás*, 30 (2011), 85 – 98, Andreas Gkoutzioukostas, The term “Σκλαυηνία” and the Use of Adjectives which Derive from Ethnic Names in the History of Theophylact Simocatta, *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs, International Scientific Conference*, (Thessaloniki, 2015), 638 – 646, Florin Curta, Theophylact Simocatta revisited. A response to Andreas Gkoutzioukostas, *By-*

вано во неа бев вовлечен и јас, откако Андреас Гүциокостас ме вброи во групата историчари кои под *Склавинија* кај Симоката разбираат именка и соодветно именување на земјата населена од Словените северно од Дунав.³ Тоа го направи тој цитирајќи ја мојата презентација на византолошкиот конгрес во 2016 г. во Белград на тема „Поимот Склавинија – византиски изум или западно влијание?“ Сè што имав напишано за ова прашање беше:

“The dominant thesis in the science today is that the term Sclavinia first appeared in the early VII century in history of Theophylact Simokatta written in Constantinople. It is debated during the last years if he used it like a noun or an adjective. If the second is truth then this example is disabled. Third possibility that I suggest there is that Sclavinia even might did not exist in his original work.”

Јасно е дека во моето излагање јас не сум земал позиција по ова прашање. Меѓутоа моето вклучување како еден од историчарите што поддржуваат одредена интерпретација во науката, ме задолжува да го изјаснам мојот став по прашањето, кое инаку специ-

zantion Nea Hellás, 35 (2016), 195-209 (Бидејќи, за жал, го немам овој труд во оригиналниот вид, го цитирам според текстот објавен од самиот Курта на неговиот акаунт во academia.edu и поради тоа страниците се од 1 до 12), Andreas Gkoutzioukostas, “Sklavenia” (“Σκλαυινία”) revisited: previous and recent considerations, *Παρεκβολαι, An electronic journal for Byzantine literature*, vol. 7 (2017), 1-12.

³ Gkoutzioukostas, “Sklavenia”, 2, 8: “at the recent 23rd International Congress of Byzantine Studies in Belgrade (2016) Stojko Stojkov announced a paper on the term “Sclavinia”, where he examines whether it is a Byzantine invention or a western influence, taking for granted that “Sclavinia” is a noun in Theophylact’s History and in the Vita of St Willibald as well... the recent views formulated by Curta and Stojkov”, “Stojkov’s assumption presupposes that the term “Σκλαυινία” is a noun,” и „the term “Σκλαυινία” used by Theophylact is an adjective and not a noun, contrary to the opinion of P. Schreiner, S. A. Ivanov, W. Ensslin, O. Pritsak, A. Berger, F. Curta and S. Stojkov.“

јално не ме интересираше, и да го дадам својот скроман придонес по расветлувањето на овој проблем. Уште повеќе што прашањето за (не)употреба на поимот *Склавинија* кај Теофилакт Симоката е важно за истражувањето на поимот *Склавинија* генерално.

Во историјата на Теофилакт Симоката напишана околу 630 г. *Склавинија* се среќава само еднаш, а се однесува на планиран византиски поход во 602 г. северно од Дунав против τῆς Σκλαυηνίας πληθὺς.⁴ Тоа се прифаќа за најстариот пример на употреба на зборот *склавинија* воопшто.⁵ Нема меѓутоа единство по прашањето дали ова е и најстарата употреба на поимот *Склавинија*.

Спорното, во случајот, е прашањето дали овде зборот *σκλαυηνία* е употребен како именка или како придавка, што би ни дало две сосема различни интерпретации: „мноштвото на Склавинија“ или „словенското мноштвото“/„мноштвото на Словените“. Во зависност од таквата интерпретација зборот различно се преведува.⁶

⁴ Theophylacti Simocattae, *Historiarum libri octo*, ed. Immanuel Bekkerus (Bonnae 1834), VIII, 5, p. 323, 9.

⁵ За прв случај на употреба, меѓу другите, го сметаат: Стејпан Антолјак, *Нашите Склавинии, Средновековна Македонија*, т. 1 (Скопје, 1985), 121, Стјепан Антолјак, *Македонските склавинии, Средновековна Македонија*, т. 1 (Скопје 1985), 127, Генадий Литаврин, О. В. Иванова, *Византия и Славяни, Раннефеодальные государства на Балканах, VI-XII вв.* (Москва, 1985), 85, О. Pritsak, “Sklavinia”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, ed. A. Kazhdan (Oxford – New, York 1991), 1910-1911, С. А. Иванов, *Феофилакт Симоката, Свод древнейших письменных известий о славянах*, т. 2, (VII – IX вв.), (Москва 1995), 63, б. 151, (понатаму *Свод* 2), Curta, *Sklaviniai*, 88, 89, Malinovská, *Development*, 1, Trpimir Vedriš, *Balkanske sklavinije i Bugarska*, in *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, *Povijest Hrvata*, sv. 1, Matica Hrvatska (Zagreb, 2015), 582.

⁶ Како придавка овде го преведуваат или го разбираат: Immanuel Bekkerus, *Theophylacti Simocattae*, 323, Charl de Boor, *Theophylacti Simocattae, Historiae* (Leipzig 1887), 345, Кондратьев, *Феофилакт Симоката, Истѳрѳя*, (АНСССР Москва 1957), 180, Веселин Бешевлиев, *Грѳцки извори за бѳлгарската истѳрѳя*,

Ако е придавка, местото и не претставува интерес за историчарите, а доколку е именка, тогаш несомнено би бил топоним изведен од демоним/етноним, а тоа отвора серија можности и дилеми.

Се разбира, при третирањето на таков вид проблематика важен се јавува јазичниот аспект. Курта и Гкуѝиокостас понудиле детална аргументација на тоа поле, кон која тешко може да се додаде нешто.⁷ Ќе потенцирам два клучни и неспорни моменти од целата дискусија, кои ни покажуваат дека само од јазичен аспект прашањето не може сигурно да се реши.

Употребата на σκλαυνία како придавка граматички е издржано, но истовремено е уникатно. Никој друг византиски автор нема употребено σκλαυνία како придавка.⁸ Теофилакт воопшто не

т. 2, БАН, Софија 1958, 333, прифатено кај Chrysos, *Settlements*, 123 – 135, Gkoutzioukostas, *Term “Σκλαυνηία”*, 638 – 646. Во некои од овие случаи преводот е едноставно „против Словените“. Како именка го преведуваат Баришић – Марковић, *Визанѝиски извори за исѝиорију народа Југославије* (понатаму ВИ-ИИЈ), т. 1 (Београд, 2007), 125 Peter Schreiner: *Theophylactes Simokates: Geschichte* (Stuttgart 1985), 209, и Иванов, *Феофилакѝ*, 63, б. 151 (кој специјално акцентира дека правилниот превод е *војска на склавиниѝа*, а не едноставно *Словениѝе*), Michael and Mary Whitby, *The History of Theophylact Simocatta*, An English Translation with Introduction and Notes (New York 1997), 217, што е прифатено и кај Pritsak, “*Sklavinia*”, 1910-1911, Curta *Sklaviniai* 85 – 98, Curta, *Theophylact*, 195 – 209, Malinovska, *Geographical Concepts*, 61, New Pauly Lexicon (Berger, Albrecht (Berlin), “*Sclavinia*”, in: *Brill’s New Pauly, Antiquity* volumes edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider, http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e115200, користено онлајн на 5 јули 2016). За различните преводи види кај Gkoutzioukostas, *Term “Σκλαυνηία”*, 638, 639 и Malinovska, *Geographical Concepts*, 61, f. 2. Зборот πληθὺς/πληθος се преведува како: *мношѝиво*, *ѝиолѝа*, *војска* (*crowd, horde, multitude*), а во латинските извори еквивалентни зборови се: *multitude, exercitus* (Chrysos, *Settlements of Slavs*, 126).

⁷ Curta, *Sklaviniai*, 89–91; Gkoutzioukostas, *The term “Σκλαυνηία”*, 640–644.

⁸ Curta, *Sklavinia*, 89, (“no such adjective exists in the (medieval) Greek language”), Curta, *Theophylact*, 2: „there is no adjective sklavinios in the Greek language at

употребува придавки изведени од поимот Словени. Наместо тоа претпочита атрибутивен генетив: Σκλαυηνῶν πλήθη (мноштва (од) Словени). Така, ако е употребена како придавка, σκλαυινία би се јавувала исклучок и во византиската литература, и во рамките на терминологијата користена од самиот Теофилакт.

Од друга страна, ако е во прашање именка, наоѓаме сличен проблем: Σκλαυινία се среќава кај Теофилакт само еднаш, а во изворите од 6 и од 7 в. не се среќава воопшто.

Објаснувањето на зборот како придавка има предност да биде поедноставно – тој би бил варијација на „мноштва Словени“ и на „мноштва Варвари“ употребени повеќепати од Теофилакт. Кај него наоѓаме повеќе такви термилошки колебања меѓу: πλήθη Ῥωμαίων/Ῥωμαϊκή πληθύς, πλήθη τῶν βαρβάρων/βαρβαρική πληθύς, а Гүциокостас согледува директна паралела меѓу Βαβυλωνίας πληθύος и Σκλαυηνίας πληθύος.⁹ Употребата на σκλαυινία како придавка макар и уникатна сама по себе, сепак би била доволно препознатлива како јазична форма и не би предизвикала сериозна забуна кај читателите.

Од своја страна еднократна употреба како именка/топоним потешко би можела да се оправда. Додека немаме особена причина да дискутираме зашто, откако седум пати употребил „мноштво Словени“, Теофилакт на осмиот пат решил да употреби „словенско мноштво“, секако би требало да објасниме зошто, во својот при-

all“. Gkoutzioukostas, *Term “Σκλαυηνία”*, 644, бел 63: „The fact that the adjectives for the Slavs that we know from other sources end ... mostly in -ικὸς ... does not preclude the formation of an adjective in -ιος (see also Σκλαβινίσκος)“.

⁹ Gkoutzioukostas, *Term “Σκλαυηνία”*, 642, 643. Види и примерите за употреба на придавки изведени од етноними кај Теофилакт во истиот труд с. 643, 644. Види и дебатата околу тоа дали вавилонска во случајот е придавка извлечена од етноним или топоним кај Curta, *Theophylact*, 4, 5 и Gkoutzioukostas, *“Sklavenia”*, 3 – 5.

лично богат наратив со информации за Словените, тој требало да создаде нов поим за да го употреби само еднаш и тоа на крајот. Затоа, вниманието понатаму ќе го насочам, основно, кон аргументите што се понудени во корист на интерпретацијата на поимот како именка: дали тие се доволно издржани за да ја објаснат и за да ја аргументираат таквата можност?!

Клучен момент во целата дебата се јавува фактот што зборуваме за поим употребен само еднаш. Ако е именка/топоним во прашање и имајќи предвид дека Теофилакт не нашол за потребно зборот да го објасни, тој збор би требало да им е јасен на читателите по некој друг начин: да е добро познат и утврден поим, да е јасен од контекстот или да е разбирлив сам по себе. Секако најлесното и најлогично објаснување би било првото.

До неодамна се мислеше дека поимот *Склавинија* се користел широко во VII в. и дури бил име на населениот простор со Словени, северно од Дунав. Во таков контекст не изгледаше воопшто чудно дека кај Теофилакт *Склавинија* се употребува само еднаш и без никакво појаснување – овој поим им бил добро познат на читателите.¹⁰ Таквото убедување се потпираше на употребата на *Склавинија* на едно место во *Miracula*¹¹ и на тоа што Теофан Исповедник

¹⁰ Георги Баласчевъ, *Най-стѣарѣша словенска дѣржава на Балканския полуостровъ VII – VIII век и нейниѣй еѣтнически състави* (София, 1924), 3; Геннадий Литаврин, *Славинии VII – IX вв. Социально-политические организации славян, Эѣтногенез народов Балкан и Северноѣго Причерноморѣя* (Москва, 1984), 195; Иванов, *Феофилакиј*, 63, б. 151; Berger, “*Slavinia*”; Щавелева Н. И., *Древняя Русь в «Польской истѣории» Яна Длуѣгоша (Книѣи I–VI)* (Москва, 2004), 366, б. 6. За Литаврин поимот кај Теофилакт едноставно ја означува територијата населена со Словени на левиот брег на Дунав (Литаврин – Иванова, *Византиѣи и Славѣи*, 85, Литаврин, *Славинии VII – IX вв.*, 197).

¹¹ Таквиот став се потпираше на употребата на *Склавинија* во *Miracula* според старото издание базирано на ракопис од 10 в. Vatic. gr. 797 (Литаврин, *Славинии VII–IX вв.*, 195).

го употребува поимот за настани во 658 и во 689/690 г.¹² Меѓутоа, по критичкото издание на *Miracula* од Лемерл, стана јасно дека во оригиналот не стоело Σκλαβηνῶν, туку Σκλαβηνῶν.¹³ Теофан, пак, е извор од почетокот на IX в. кога поимот *Склавинија* и навистина започнува да се шири¹⁴ додека ниту еден познат извор од 7 и од 8 в. не го употребува овој поим. Според тоа, тврдењето дека поимот *Склавинија* имал широка употреба и им бил добро познат на

¹² Theophanis *Chronographia*, ed. Carolus de Boor, vol. 1, Textum graecum continens (Lipsiae, 1883), 347₆₋₇, 364_{5-9, 11-18}.

¹³ Lemerle Paul, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Demetrus*, I, Le texte (Paris 1979), 130, 134.¹⁴ Во преводите на Чудата изршени пред критичкото издание на Лемерл го наоѓаме како *Склавинии* (Види Баришић, Теофилакт, *ВИИНЈ* 1, 177, бел 7, кој го поврзува имено со единственото место кај Симоката). Дека во оригиналот го немало, се гледа и од самиот текст – хаганот ги собира сите „од *Склавиниитѣ*, зашто *целиотѣ овој еѣнос* му бил потчинет“ (курзив СС). Очигледно е исто дека дури и кога би се прифатило дека *Miracula* и Теофилакт би го користеле поимот *Склавинии*, би имало сериозна разлика меѓу нив. Во Миракула – множина (*Склавинии*) што се однесува на потчинети субјекти на Аварите, кои заедно сочинуваат еден етнос, при што би имало дисонанс меѓу множината на *Склавинии* и еднината на етнос. Кај Теофилакт – еднина (*Склавинија*), составена од повеќе етноси или родови, кои евентуано се јавуваат независни од Аварите. Дури и Литаврин кој во 1984 г. искажува сериозни сомненија во однос на отстранувањето на поимот *Склавинија* од Лемерл, веќе следната година ретерира (Литаврин – Иванова, *Византиѣ и Славѣни*, 85, а на 87: „исключая одно спорное место о «славѣнах» или «Славѣниѣх» в Аварском хаганате“). Денес изгледа повеќе нема приврзаници на идејата дека поимот *Склавинија* постоел во *Miracula*.

¹⁴ *Monumenta Germanica Historiae*, Legum Sectio III, tomus II, pars II, 2,2, Concilia aevi Karolini [742-842]. Teil 2 [819-842] (Hannoverae at Lipsiae, 1908), 477, 10, 11. H. Gregoire, Les sources epigraphiques de l'histoire bulgare, *Byzantion* IX (1934), 768; H. Gregoire, Un Nouveau fragment di "Scriptor incertus de Leone Armenio", *Byzantion*, t. XI (1963); 423, F Dvornik, *La Vie de Saint Gregoire le Decapolite, et les Slaves Macedoniens au IXe siecle* (Paris, 1926), 61,₂₀ – 62, 4.

читателите на Историјата на Теофилакт Симоката, не се потпира на директни докази.

Текстот на Теофилакт Симоката, сам по себе, прилично јасно сугерира дека во негово време не постоел утврден географски поим, кој ја означува населената земја со Словени, северно од Истар. Во неговата терминологија за Словените доминираат одредници за луѓе, додека такви за територија се јавуваат само во единични случаи (два пати наоѓаме за словенските територии *варварска земја* и еден пат *варварски реџион*), а поврзани директно со зборот Словени – само еден пат (*словенски реџиони*). Наместо соодветниот топоним *Склавинија*, кој, во многу би го олеснил неговиот расказ, во текстот на Теофилакт доминираат одредници, како „(областа) од онаа страна на Истар“.¹⁵

Заедно со убедувањето дека поимот *Склавинија* бил добро познат во 7 в., отпадна и главното, најлогично и најприродно објаснување за еднократната употреба на поимот *Склавинија* кај овој автор. Без тоа објаснување тврдењето дека е во прашање именка станува тешко одржливо.¹⁶ Тоа што Теофилакт употребува непознат топоним за современите, притоа само еднаш и без било какво појаснување, се претвора во сериозен и дури непремостлив проблем.

Се разбира, да се создаде самиот поим не било тешко: тоа е вообичаен начин на изведување на топоним од демоним/етноним

¹⁵ Таа дури се нарекува област: τὴν χώραν τὴν ἀντιπέρασ τοῦ Ἰστρου, Simocattaе, *Historiarum*, VIII, 6, 2.

¹⁶ Карактерно е дека во својата детаљна одбрана на тезата дека е во прашање именка Курта, на два пати се навраќа на „можноста“ *Склавинија* да постоел како топоним во 6 – 7 в. и се повикува на *Miracula*, макар самиот признава дека најверојатно поимот таму го немало, Curta, *Sklavinia*, 85, 86, 94: „It may well be that Theophylact did not in fact invent the word, and that the term was already used occasionally at the time to refer loosely to the lands inhabited by Slavs.“

и затоа често се претпоставува дека поимот „Склавинија“ е создаден од Теофилакт или од друг негов современик по логиката по која се изведени од етноними географските поими: Скитија, Германија, Арабија и Сарматија.¹⁷ Но, макар да создал повеќе нови зборови во својата Историја, Теофилакт ниту еднаш не создал географски поим од етноним современ на него. Тој не видел потреба ниту од *Анџија*, ниту од *Туркија*, ниту од *Аварија*.¹⁸ Зошто тогаш би

¹⁷ Литаврин, *Славинии VII – IX вв.*, 195: „тој е образуван по типот на поимите „Скитија“, „Сарматија“, „Арабија“ итн.“, Иванов, Теофилакт Симоката, 63, бел 151: „Теофилакт Симоката или некој друг негов современик го создал по урнекот на други такви – Скитија, Сарматија и др.“ Curta, *Sklaviniai*, 91, 93 („Theophylact invented a name for the land of the Slavs derived from the very name he used for them in the History“), Berger, „*Sclavinia*“: A term, common since the 6th cent. AD in Greek and Latin, derived from the demonym Σκλαβηνοί/ Sklabēnoi or Sclavi (Slavs)“; Curta, *Theophylact*, 9: „Theophylact has created many new words ... the invention of Sklavinia is nothing unusual“, ,

¹⁸ Curta, *Sklaviniai*, 93, 94, „There is no Avaria and no Tourkia in Theophylact's History. That there is instead a Sklavinia is largely due to his peculiar style and narrative strategies“. Во другата своја статија (Curta, *Theophylact*, 7) го дава следното објаснување за отсуството на поимот Аварија кај Теофилакт: There is no Avaria, because that land is in fact Roman, having been given only temporarily to the Avars by the emperor... There was no Avaria north of the river Danube, because one part of it was a formerly Roman territory that had been temporarily assigned to the Avars, while the other was - the lands of the Sclavene“. Таквото објаснување е неиздржано – истите аргументи би се однесувале и на Словените, населени во поранешната римска провинција Дакија. Тоа не би можело, исто така, да го објасни отсуството на Антија (види и Gkoutzioukostas, *Sclavenia*, 6, 7). Непостоењето на Аварија и во франкските извори (кои преферираат Хунија, види Analium Laubacensium Continuatio Altera, Annalium Petavianorum pars Secunda, Annalium Guelferbytany, во *Monumenta Germanica Historiae*, SS, v. I ed. G. Pertz (Leipzig, 1825), p. 13, 17, 18, 45), зборува дека причината треба да се бара во друг правец. Освен тоа, фактот што некоја држава или племе зазеле римски територии традиционално, не било причина Ромеите да не користат соодветен топоним, како што можеме да видиме

имал потреба од *Склавинија*? Уште поважно: зошто би создал име на земја за која редовно зборува, но за да го употреби само еднаш и тоа на крајот?

Поголема јасноста

Бидејќи не може да е во прашање употреба на општопознат поим, објаснувањето е побарано во две други насоки. Прво, во потребата да се постигне поголема јасност и второ, во индивидуалниот стил на авторот.

Уникатноста и единичноста на поимот само по себе претставува сериозен предизвик пред можноста *Склавинија* да е употребена за поголема јасност. Да се тврди дека уникатен поим, кој самиот има потреба од појаснување, бил употребен како појаснување, значи да западнеме во маѓепсан круг. Како еден невообичаен топоним можел да ги направи работите јасни за читателите во VII в., кога тој успеал да создаде конфузија кај подобро упатените историчари во XX и XXI в.?¹⁹

Теофилакт Симоката опишал серија походи против Словените, претходно, без да најде за потребно да го употреби поимот *Склавинија*. Би се очекувало, кон крајот на неговиот наратив, читателите да се запознаени со користената терминологија. За да се во-

од честата употребата на *Склавинија* и на *Буџарија* во 9 и во 10 в. во византиските извори (спореи писмото на Роман Лакапин до бугарскиот владетел Симеон, во кое василевсот изјавува дека „иако Ромеите навикнале вие да владеете со нивна земја, сепак не ја имаат забравено“ (*Грџки извори за бџларската историја*, т. 4 (Софија 1964, 303).

¹⁹ Забележливо е што, наспроти своето инсистирање дека причината за употреба на поимот е очигледна од контекстот, Курта посветил повеќе страници за да ја објасни таквата очигледност, а тоа зборува само за себе (Curta, *Skla-viniāi*, 90, Curta, Theophylact, 3, 8, 9). Малиновска, спротивно, го оценува описот на Теофилакт како „its descriptions is very vague, lacking the proper territory definition.“ (Malinovska, *Geographical Concepts*, 61).

веде пред самиот крај нов поим, би требало, во конкретниот настан, да има нешто ново и специфично што го немало претходно и кое немало како да се изрази преку користената до тој момент терминологија. Во таа насока причината за еднократната употреба на *Склавинија* кај Теофилакт е побарана во неговата желба да постигне поголема прецизност на тоа конкретно место. Но, за да може да послужи како појаснување, треба, во конкретниот случај или контекстот да појаснува што треба да се разбере под *Склавинија* или самиот збор да го појаснува контекстот.

Контекстот, во кој се сместува веста што нè интересира, е следниот: Маврикиј дознал дека каганот намерно ја одложува војната исчекувајќи ромејските војски да бидат распуштени во своите зимувалишта, со намера потоа да изврши напад сè до Константинопол. Императорот му заповедал на Петар да го напушти Адријанопол и „да го помине Истар“. Поминување на Истар можело да значи подеднково напад против Аварите или Словените. Реченицата што следи и нè интересира нас појаснува – Петар се подготвува да ја помине реката против „мноштвото на Склавинија“ или „склавинското мноштво“. По заповед на Петар, Ромеите, на чело со Гудуин, го поминале Дунав, каде што убиле *мноштво нейријатели*, а заробиле други и посакале да се вратат назад, но Гудуин ги запрел. Кога дознал за ова, каганот испратил војска да ги уништи ромејските сојузници, Антите. Во меѓувреме, мноштво Авари решиле да поминат на страната на императорот, предизвикувајќи голем страв кај каганот. Со настапувањето на есента, Маврикиј инсистирал војската да презими „во словенските области“, што пак ќе ја предизвика побуната, која ќе доведе до неговиот пад од власт.²⁰

Се поставува прашањето: Дали, во конкретниот случај, имало потреба да се создаде нов термин за да се појасни против кого е овој поход? Одговорот би требало да е негативен. Походот не бил

²⁰ Simocattae, *Historiarum*, VIII 5 - 6.

против Аварите, што е сосема јасно, а ниту ги засегнал нив, така што тие можеле да ја искористат византиската зафатеност со Словените за да ги нападнат Антите. Потоа, јасно е кажано на кое место византиската војска го поминала Дунав кога се вратила од нападнатата словенска територија (Паластол) и кои се местата низ кои поминала кога решила пак да се врати таму (Асим и Куриск), просторот меѓу истекот на р. Искар во Дунав и градот Никопол, т.е. местото на походот е прецизно географски дефинирано.²¹ Тоа е истото место, каде што бил извршен во 594 г. походот против Пирагаст и за кој, Теофилакт, воопшто не употребува Словени, *Склавинија* или слични поим, туку само „варвари“.²²

Веројатно главен аргумент на Флорин Курта, во корист на тоа дека *Склавинија* е именка, се јавува тврдењето дека поимот е употребен за да се појасни дека нападот бил против фактички независните Словени, а не против оние што биле реално потчинети на каганот.²³

Можеби Теофилакт претпоставувал дека географијата на веќе изгубените територии по Дунав, не е доволен ориентир, а ниту контекстот е доволно јасен и затоа решил да потенцира против каков вид Словени бил походот, преку нов поим? Меѓутоа поимот *Склавинија* сам за себе нема прецизно значење. Читателите овој невообичаен за нив и неупотребен дотогаш во текстот на Теофилакт поим, можеле релативно лесно да го протолкуваат како „земја на Словени“, но поимот ни најмалку не дефинира која земја е во прашање и со каков статус е таа. *Склавинија*, во принцип, не под-

²¹ Simocattae, *Historiarum*, VIII, 6, 3, Gkoutzioukostas, *Sclavenia*, 7.

²² Иванов, *Феофилакиј*, 64, б. 161

²³ Curta, *Sklaviniai*, 91, 93 („The reason for Theophylact's use of this proper noun is the narrative need to distinguish for his audience between different lands on the northern bank of the river Danube, some controlled by Avars, others by more or less independent Slavs“ (93), Curta, Theophylact, 9,

разбира „земја на независни Словени“. Уште помалку тоа може да се подразбира кај Теофилакт Симоката, во чиј расказ нема поим *Аварија* наспроти кој ќе се изврши разграничување. Така, *Склавинија* слободно би можела да биде територијата на потчинетите на Аварите Словени, на независните Словени или обопштувачки поим за земја на Словените генерално или која било област/земја на Словените.

Контекстот, од друга страна, исто така, не ни помага да заклучиме дали походот на Гудуин бил против зависните од Аварите Словени (како превенција на нивниот планиран напад) или бил напад против независните Словени (за да не се остави војската да бездејствува додека Аварите го одложуваат својот напад или затоа што тие биле во некој вид сојуз со Аварите). Реакцијата на каганот, кој решил, како одговор на ромејскиот напад против Словените, да ги нападне ромејските сојузници Антите, сугерира дека овие Словени биле некако поврзани со Аварите (сојуз, зависност и сл).²⁴ Зошто, за Теофилакт, би била важна разликата меѓу *сојузни* и *попчинети* Словени ако и во двата случаи тие би биле непријатели на Византија и дел од аварската коалиција?

Самиот аргумент претпоставува дека постоела јасна разлика меѓу *реално зависни* и *практично независни* од Аварите Словени и дека таа била важна за Теофилакт. Меѓутоа ништо во неговиот наратив не сугерира нешто слично.

Не може да се открие некаква термилошка специфика или законитост кај Теофилакт во однос на тоа дали зборува за *зависни* или *независни* Словени. При првата кампања на Приск, северно од Дунав, против „родовите на Словените“, кога ќе настрадаат *мноштво* на Ардагаст и на Мусокиј, е сосема спорно дали се во прашање зависни или независни Словени. Аварите го сфатиле овој по-

²⁴ Curta, *Sklaviniai*, 93.

ход како нарушување на мирот од страна на Ромеите, додека Приск тврдел дека „војната е започната против Словените, зашто договорите и спогодбите со Аварите не ја спречуваат војната со Гетите“.²⁵ Големите успеси на Приск го разгневиле каганот и тој решил да ги нападне Ромеите, против што се искажале некои негови великодостоинственици, кои сметале дека „тој неправедно се лути на Ромеите“. Каганот се согласил на мир под услов да добие дел од пленот што го зел Приск од Словените, зашто, како што вели: „тој ја нападнал мојата земја и им нанел зло на моите поданици“.²⁶ И така при сиот овој нејасен статус на нападнатите Словени, Теофилакт немал потреба да се изјасни или да го употреби поимот *Склавинија*. Од друга страна, кампањата на Петар против Словените, кога е убиен Пирагаст, сосема очигледно не е во нарушување на договорот со Аварите²⁷ и според тоа е против независни Словени, меѓутоа овде повторно ја немаме *Склавинија*.

Терминологијата искористена во кампањата против τῆς Σκλαυηνίας πληθὺς кореспондира повеќе со онаа во првата кампања на Приск, против Словените северно од Дунав, за кои каганот претендирал дека се негови поданици и се наоѓаат на негова земја. Наспроти „Склавинија“ би стоело „варварска земја“, а наспроти „словенски региони“ – „варварски регион“. Ниту еден сличен поим не наоѓаме во првата кампања на Петар против неспорно независните Словени на Пирагаст северно од Дунав (само „варвари“ и „мноштво варвари“). Меѓутоа дејствијата против τῆς Σκλαυηνίας πληθὺς всушност биле водени во истите области каде што нападнал Петар во 594 г. кога војувал со Пирагаст.²⁸ Отсуството на каква било термилошка доследност или обврзаност на поимот

²⁵ Simocattae, *Historiarum*, VI. 6.

²⁶ Simocattae, *Historiarum*, VI. 11

²⁷ Simocattae, *Historiarum*, VII, 4, 5

²⁸ Иванов, *Феофилакῖ*, 64, б. 161

Склавинија, со идеја за независност на Словените, се чини очигледна.

Тоа што каганот претендирал дека има власт над Словените²⁹ – дури и оние северно од Никопол, но пак бил подготвен да се договара да добие дел од пленот што Ромеите го зеле од нив, заедно со фактот што Ромеи и Авари се договориле: „Истар ќе стане граница меѓу Ромеи и Авари, но против Словените реката може да се поминува“³⁰ ни покажува една исклучително комплицирана и променлива ситуација на обврзаност, претензии и зависност, при која, секој обид за прецизирање и за спротивставување на *зависни* наспроти *независни* Словени изгледа премногу амбициозен и дури бесмислен.

Курта, како дополнителна причина за употреба на „Склавинија“ од Теофилакт, ја наведува желбата да се појасни дека војската на Аварите, која била испратена против Антите, не поминала низ териториите на Словените северно од Дунав (која се јавувала како најкраткиот пат), туку веројатно јужно од неа, низ Мизија.³¹ За да може да се употреби овој аргумент, сепак прво треба да се докаже дека Аварите поминале низ Мизија, за што меѓутоа немаме податоци. Аварите и Ромеите, во соодветниот момент, биле во состојба на војна и едно поминување на Аварите низ ромејска територија би требало да се забележи некако од Теофилакт. Многу поприроден и лесен начин да постигне јасност за Теофилакт, во случајот, би бил да каже дека војската испратена против Антите поминала *јужно од Дунав* додека ромејските сили биле *северно од реката*, наместо да се воведува нов топоним. Освен тоа, не е јасно зошто овие две маршрути на аварскиот поход да се единствените можни. Тој можел (и тоа изгледа логично и оправдано) да биде извршен

²⁹ Curta, *Sclavinia*, 93

³⁰ Simocattae, *Historiarum*, VII. 15

³¹ Curta, *Theophylact*, 8.

преку Трансилванија, и така би се избегнало двојното поминување низ непријателска територија на пат кон ромејските сојузници Антите и на враќање, било таа непријателска територија да е онаа на Ромеите или онаа на нападнатите од Византија „независни Словени“.

Симоката пишува за луѓе во Константинопол околу 630 г.³² Ако воведува нов поим како појаснување, тоа го прави, имено, за нив. Но, дали поимот *Склавинија* се јавува соодветен за именување на просторот северно од Дунав како „словенска земја“ за читателите во Константинопол околу 630 г.? Во тоа време ниту *Склавинија*, ниту земја на *Словени* повеќе не можеле да бидат така недвосмислено асоцирани и лоцирани северно од Дунав, затоа што голем дел од Словените веќе живееле во од нив контролирани области, јужно од таа река. Ако, Маврикиј, пишувајќи пред 602 г. не употребува *Склавинија* за територијата северно од Дунав, во Стратегиконот, колку понеприродно е тој да се појави три децении подоцна во изменети услови, кога Дунав повеќе не се јавува како граница меѓу Ромеите и Словените?

Важна теоретска слабост на аргументот за употреба на „Склавинија“, како појаснување на ова место во текстот на Теофилакт, се јавува тоа што овој аргумент, во науката, се појавува повеќе во функција да ја објасни евентуалната употреба на *Склавинија* како именка или како топоним, а не е предизвикана од објективна нејасност во изворот.³³ Аргументот исто претпоставува дека Теофилакт на ова место сакал да биде прецизен кога, самиот опис на настаните, е всушност воопштен. Тоа не е единствениот случај кога тој ги наведува походите против Словените воопштено и генерализирано. Заслужува да се одбележи дека Теофан Исповедник,

³² Michael Whitby, *The emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta of Persian and Balkan Warfare* (Oxford, 1988), 39, 40, 50, 51.

³³ Gkoutzioukostas, *Sclavenia*, 8.

при интерпретацијата на истиот текст на Теофилакт, не ја сфатил претпоставената потреба да се прецизира кои Словени биле нападнати. Походот е зад Истар, но Словени или *Склавинија* не се спомнати, така што станува нејасно кој е жртва на походот.³⁴

Вестите за овој воен поход на Ромеите против τῆς Σκλαυηνίας ἀς πληθύους се сосема кратки и општи, за разлика од претходните походи, кога се наведуваат конкретни имиња на словенски водачи, имиња на реки во словенската територија, како и мноштво други детали. Не дека и порано не наоѓаме општи констатации од овој тип, како онаа според која Приск „бил испратен од императорот кон Истар, за да може родовите на Словените да бидат спречени да ја поминуваат реката и присилени да ја остават Тракија на мир“.³⁵ Меѓутоа, описот на дејствијата на Приск понатаму е детален, а на Гудуин, против „Склавинија“, – не е. Доколку го бараме она што е специфичното во конкретниот случај и што би можело да предизвика воведување на нов поим, тогаш причината за употребата на „Склавинија“ би требало да е, имено, во оваа карактеристика на овој опис – неговата општост. Поимот би требало да биде неодреден и употребен за да се избегне прецизност, а не да се постигне таква. *Склавинија* со базично значење „земја на Словени“ би можела да се однесува на словенските територии генерално, или на која било од словенските територии северно од Дунав. Причина за неговата употреба би можела да биде недостаток на доволно прецизна информација од страна на Теофилакт за овој поход или желба да го скрати текстот на тоа место, кое се јавува како подготовка кон важниот расказ за падот на Маврикиј. Меѓутоа, пак би останало необјасниво зошто бил потребен нов термин за генерализација кога веќе порано се искористени серија други такви, зашто можело да се каже, како на другите места, дека походот е

³⁴ Theophanis, *Chronographia*, 284, 9-15

³⁵ Simocattae, *Historiarum*, VI. 6

против: „Словените“, „словенските родови“, „словенскиот етнос“, „мноштвата на Словените“. Притоа „склавинија“ како придавка („словенското мноштво“) би служела подеднакво добро како генерализација. Очигледно, ниту идејата за потреба од избегнување прецизност преку генерализација, не претставува задоволувачко објаснение за создавањето на топоним *Склавинија*.

На крајот, во конкретниот случај, нема ништо што не можело да се изрази со терминологија дотогаш употребувана од Теофилакт и според тоа воведувањето на нов термин останува неоправдано, непотребно и необјасливо.

Заклучокот, значи, би требало да биде дека *Склавинија*, во конкретниот случај, не може да послужи за создавање на поголема јасност. Ниту поимот *Склавинија* самиот за себе го појаснува контекстот, а ниту контекстот – него. Ниту, пак, описот бара воведување нов поим.

Избеѓнување на моноџонија и џовџорување

Друго понудено објаснување е стремежот на Теофилакт Симокај да избегне монотонија и повторување.³⁶ Овој аргумент, меѓутоа, е очигледно неодржлив. Еден поим употребен само еднаш на крајот на долг наратив не може да послужи за избегнување на монотонија или на повторување. Но, пак и самата претпоставена желба на Теофилакт се јавува фиктивна, затоа што тој немал никакви проблеми да биде монотон и репетитивен во однос на Словените. Теофилакт, за Словените и за војните со нив, употребува: 37 пати – варвари, 13 пати – Словени, 3 пати – Гети, 7 пати – Σκλαυηνῶν πλῆθι, 5 пати – βαρβάρων πλῆθι. По еден пат се среќаваат само категориите: *словенски родови*, *словенски еџнос*, *Склавинија*. Во две од византиските кампањи, северно од Дунав, тој

³⁶ Curta, *Theophylact*, 9 – „Theophylact's key stylistic features is the obsession to avoid monotony and repetition ... Sklavinia was a solution to that problem“.

употребува само еден поим – *варвари*: против Мусокиј (11 пати) и против Пирагаст (6).

Терминологијата употребена од Теофилакт за Словените би можела да се претстави на следниот начин:

(SE-SP-S-B) – (PS-B) – (G-S) – (S-S-PS-(B-B)) – (SGs-B-S-G) – (SP-PS *Ap-gaīacīū*) – (S-B-B-S-S-B-B-B) – (S-B-B) – (B-B-B-B-B-B-B-B-B) (*Мусокиј*) – (BP- BGe - BGe) – (BX-B-SP-B-B) – (S-B-G-B-B-B-B-B) – (SP – S – BP) – (B-PB-B-PB-B-B-B-B (*Πυροῖacīū*)) – (S-S (*Tuca*)) – (SCLP-SX-PB).³⁷

Како што гледаме *Склавинија* се јавува дури на крајот и според тоа таа не можела да служи за избегнување монотонија или повторување. Курта прецизира дека употребата на *Склавинија* се јавувала неопходна „especially if Theophylact wanted to avoid repeating the circumlocution “the lands of the Sclavenes (τῶν Σκλαυηνῶν χώραις)”.³⁸ Меѓутоа Σκλαυηνῶν χώραις исто се среќава само еднаш кај Теофилакт Симоката и тоа по τῆς Σκλαυηνίας πλῆθους, што го прави неточен овој аргумент.

Употребата на *Склавинија*, како придавка, би служело не полошо на целта да се избегне повторување.³⁹ Притоа, ако зборот *Склавинија* е употребен за да се избегне повторување, тоа би значело дека тој се јавува еквивалентен на τῶν Σκλαυηνῶν πλῆθη, кој е употребено седум пати претходно, и според тоа би требало да е употребен во функција на придавка.

³⁷ Притоа S значи Scлавini, SCL – Scлавinia, P – plethios, B – barbari, E – ethnos, G – Geti, Gs – genos, Ge – ges, земја, X – hora. Поимите се групирани во заграда, според начинот на кој се групирани во наративот на Теофилакт, а во курзив се дадени термините употребени за Словените северно од Дунав.

³⁸ Curta, *Theophylact*, 9

³⁹ Gkoutzioukostas, *Sclavenia*, 8.

(Не)вклоџеност̄ на поимот̄ во терминологијата на Теофилакτ Симокаττα

Теофилакт ретко употребува територијални поими кога се во прашање воени активности против Словените. Поимите во еднина, како земја или *облас̄и*, ги поврзува со *варвари* или со име на конкретен водач (Ардагаст), а не со *Словени*.⁴⁰ Во единствениот случај кога поврзува територијален поим со *Словени* тоа не е земја, туку региони, области (множина: τῶν Σκλαυηνῶν χώραις).⁴¹ Во визијата на Теофилакт северно од Дунав живеат „словенски родови“ (Σκλαυηνῶν γένῃ), таму има повеќе региони, секој со свој водач, секој водач со свое „мноштво Словени“. ⁴² Силите, со кои се судираат Ромеите, било на Балканот, било кога навлегуваат во една или во друга словенска област, се определувани или како πλήθη Σκλαυηνῶν или како τῶν βαρβάρων πλήθη. Тие дејствуваат независно едни од други и не сочинуваат некоја целина, освен како потенцијални непријатели на империјата. Наспроти тој обединувачки елемент, тие се наоѓаат во различен степен на обврзаност со аварскиот каган – од потчинетост или сојузништво до непријателство. Една нестабилна и постојано променлива ситуација. Територијата на Словените северно од Дунав во визијата на Теофилакт не е ниту политички единствен ентитет (сојуз или сл.), ниту претставува географска целина. Нејзиното именување со општ територијален поим *Склавинија* и претставување како обединета воена сила во еднина – Σκλαυηνίας πληθύος е во дисонанс со сликата што генерално ја презентира Теофилакт.

⁴⁰ Simocattae, *Historiarum*, VI.10: βαρβάρων γῆς (p. 260, ¹⁸); VIII. 6: βαρβάρων γῆς (p. 325, ¹⁸³); VI. 11: βαρβαρων χώραν (p. 264, ^{3,4}).

⁴¹ Simocattae, *Historiarum*, VIII.6 (p. 324, ^{5,6}).

⁴² Спореди: Πειράγαστος φύλαρχος δὲ οὗτος τῆς πλεθοῦς ἐκείνης τῶν βαρβαρῶν (Simocattae, *Historiarum*, VII. 4, (p. 227, ²⁴ – 228, ¹), или за нападот против τὸν Ἀρδάγαστον διατέμνονται χώραν, во која Ромеите γῆς со меч πλήθη Σκλαυηνῶν (VI, 7, p. 253, ^{5, 18, 19}).

Целта на византискиот поход била тѝς Σκλαυηνίας πληθύος, но за време на самиот поход и потоа се користи друга терминологија. За време на борбите се убиени πλήθη πολέμιων (мноштва непријатели). Веднаш, откако походот против тѝς Σκλαυηνίας πληθύος е извршен успешно, на војската ѝ е заповедано да остане не во Сκлавинија или дури во словенска земја или обласӣ, туку да остане ἐν ταῖς τῶν Σκλαυηνῶν χώραις (во словенските области). Овде противречноста меѓу „словенски области“ и „Сκлавинија“ е видлива.⁴³ Понатаму војската одбива да презими не во Сκлавинија, туку во „областа од онаа страна на Истар (τὴν χώραν τὴν ἀντιπέραν τοῦ Ἰστρου), зашто мноштва варвари (τὸ πλήθη βαρβάρων) слично на бранови ја преплавуваат“.⁴⁴ Овде се јавува нова противречност меѓу мноштво̄ӣ на Сκлавинија против кое е походот и мноштва̄ӣ варвари што ја преплавуваат земјата, во која требало да останат Ромеите по походот (наречена конкретно: „словенските области“, „областа од онаа страна на Истар“, „варварската земја“). Затоа Курта доаѓа до заклучок дека „Godwin’s operations of 602, however, were directed only against one of those hordes, namely that from Sklavinia, ‘the territory of the Sclavenes’“.⁴⁵ Овде Курта под „мноштва варвари“ очигледно разбира обопштувачки поим за варварските сили северно од Дунав од кои Словените се само дел. Меѓутоа, овде мноштва̄ӣ варвари се само Словените: πλήθη βαρβάρων е употребено како замена на πλήθη Σκλαυηνῶν, како и многу пати претходно. Тоа се „мноштва̄ӣ варвари“ во „словенскӣӣ обласӣ“ во кои Ромеите добиле заповед да презимат. Во таква ситуација „мноштво̄ӣ на Сκлавинија“ би требало да биде не Словените како едно од варварските мноштва Северно од Дунав, туку само

⁴³ На ова разминување меѓу еднина и множина обраќа внимание и Curta, *Sklaviniai*, 92, 22.

⁴⁴ Simocattae, *Historiarum*, VIII, 6 (p. 324, 9, 10)

⁴⁵ Curta, *Sklaviniai*, 93

една од словенските области со нејзиното „мноштво“, како што следи и од тоа што и двата збора се во еднина, наспроти множина-та во Σκλαυηνῶν χώραις и πλήθη βαρβάρων. Во прашање не би била „земјата на Словените“ (генерално) или некаков конкретен топоним, туку едноставно една од земјите на Словените, непознато која од сите оние што се северно од Дунав. Тоа би била сосема бесмислена и неразбирлива употреба, освен ако поимот е употребен, имено, за да се избегне прецизност. Меѓутоа, ниту ова објаснување не изгледа убедливо, зашто би значело дека императорот му заповеда на врховниот командант на војските на Балканот да нападне само една од словенските области северно од Дунав.

Примарен елемент во сите воени операции што ги опишува Теофилакт против Словените се јавуваат луѓето (*Словени, Гетѝи, варвари*), а не земјата на која живеат.⁴⁶ Луѓето се спомнати, наспроти територијата, седум пати повеќе. Во таков контекст именувањето на просторот северно до Дунав со единствен поим *Склавинија*, а на луѓето таму како нејзин атрибут (*мноштво на Склавинија*) стои неприродно и погрешно. За разлика од тоа употребата на σκλαυηνία како придавка би се вклопила подобро: таа би била слична и аналогична на τῶν Σκλαυηνῶν πλήθη и на τῶν βαρβάρων πλήθη, кои се употребени претходно за Словените вкупно 12 пати.

Формулацијата κατὰ τῆς Σκλαυηνίας πληθύος е невообичаена не само во рамките на Теофилактовата историја, но и генерално за византиските извори. Σκλαυηνῶν πλήθη се употребува често во

⁴⁶ Chrysos, *Settlements of Slavs*, 126 е на мислење дека и во случајот кога е употребена Склавинија „it is obvious that what is meant here is not a geographical or political unit but a group of people, the Slavene crowd.“ Курта се согласува принципиелно со тоа, но прави забелешка дека не секогаш *plethe* оди со војска, меѓутоа алтернативите што ги наведува се однесуваат исто на луѓе, а не на земја (Curta, *Theophylact*, 4, спореди и Gkoutzioukostas, *Sclavenia*, 3).

периодот од VI до VIII⁴⁷, и воопшто, πλήθος/πληθὺς е еден од најчестите термини што го придружуваат етнонимот Словени во тоа време. По смисла се однесува имено на луѓе (мноштво луѓе) и војска, а во случајот би бил употребен со географски поим во еднина. Никој друг византиски автор не употребува πλήθους со „Склавинија“, туку само со „Словени“. Кај Теофилакт исто, исклучувајќи го ова место во сите други слични ситуации (вкупно седум), се употребува Σκλαυηνῶν πλήθη.

Дали поимот постоел во оригиналот

Σκλαυνία кај Теофилакт стои неприродно по повеќе основи. Ако е приставка – тоа е единствена и уникатна употреба во византиските извори генерално и кај Теофилакт конкретно. Ако е именка – тоа е уникатна и единствена употреба кај Теофилакт, но и воопшто во изворите од – VI/VII в. Како топоним таа воопшто не се вметува во терминологијата на Теофилакт Симоката и повторно е уникатна за времето. Употребата на πλήθους со *Склавинија* е уникатна за византиските извори во целина. Дали оваа многустрана уникатност и неприродност не сугерира, всушност, дека е во прашање нешто што го немало во оригиналот, а било вметнато / модифицирано подоцна кога поимот *Склавинија* како именка и топоним биле веќе во активна употреба? Тоа ми изгледа единствен начин да се заштити интерпретацијата на *Склавинија* кај Теофилакт како именка и како топоним.

⁴⁷ Освен кај Симоката (каде што го имаме седум пати) го наоѓаме и кај Прокопиј (*Свод древнейших письмен о славянах*, т. I, (I – VI вв.) (Москва 1994) (понатаму *Свод 1*), 195, 197, *ВИИНЈ* I, 45, 49); Менандар (*Свод 1*, 319); во Чудата (Lemerle, *Les Plus Anciens*, I, 137, ⁵⁻⁹, 218, ⁹; *Свод 2*, 105, 120 (159), 125 (179), 127 (180), 157.); Теодор Синкел (*Свод 2*, 85); Патријарх Никифор (Nicephori, Archiepiscopi Constantinopolitani, *Opuscula Historica*, ed. Carolus de Boor (Lipsiae, 1880), p. 58, 1, 148, 2, 3), Теофан - πολλά πλήθε τῶν Σκλάβων (Theophanis, *Chronographia*, p. 364 ¹³⁻¹⁴, 433, ³)

Дополнителна светлина врз ова прашање може да фрли и прегледот на авторите, кои го користеле Теофилакт Симоката. Не само што никој друг пред него или во негово време не го користел поимот *Склавинија*, но и никој подоцна не го има преземено од кај него. Патријархот Никифор, кој ја создал својата историја како продолжение на делото на Теофилакт,⁴⁸ воопшто не го употребува поимот *Склавинија*. Теофан, кој, во втората деценија на IX в., користи повеќе пати „Склавинии“ и кој, својата информација за времето на Маврикиј, ја базира врз Теофилакт, на соодветното место не употребува „Склавинија“.⁴⁹ Теофан воопшто не употребува *Склавинија* во делот што го базира на Симоката и за прв пат ќе го употреби за настаните од 658 г. понатаму и само за просторот јужно од Дунав. Така, не само што немаме податоци дека Теофилакт го зел од некој друг поимот *Склавинија*, туку нема ниту знаци некој да го има земено од кај него!

Уште еден знак дека никој не позајмил *Склавинија* од Теофилакт е и различниот начин на кој се употребува подоцна од византиските автори од IX в. Кај Теофилакт би имале *Склавинија* во еднина – недефинирана област сочинета од повеќе „словенски области“, секоја со свој водач. Меѓутоа, во византиските извори се употребува главно множина, а во случаите кога е еднина⁵⁰ тоа се однесува до конкретна словенска област со свој водач, т.е. истото што Симоката го нарекува не „Склавинија“, туку *словенска област* или област на соодветен словенски водач, како Ардагаст.

⁴⁸ Cyril Mango, Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarum Historicum*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XIII (Dumbarton Oaks, Washington, 1990), 7.

⁴⁹ Theophanis, *Chronographia*, 284, 6–25. Се разбира тоа може да се должи на воопштениот начин на кој го пренесува овој пасус, но тоа не го менува фактот – во делот базиран врз Теофилакт Теофан не употребува *Склавинија* воопшто.

⁵⁰ Dvornik, *La Vie de Saint Gregoire le Decapolite*, 61, 20 – 62, 4.

Четири од петте зачувани преписи на историјата на Теофилакт Симоката потекнуваат од еден и ист ракопис настанат во средината на X в. (Vaticanus Graecus 977). Тоа отвора реална можност поимот да бил додаден/модифициран, имено, во овој ракопис или пак да е продукт на едноставна грешка при препишувањето, која понатаму се пренела и во останатите. Сличен пример претставува модифицирањето на зборот Σκλαβηνῶν во Σκλαβηνῶν во препис на *Miracula* од X в. (Vaticanus Graecus 797).⁵¹ Имаме временско совпаѓање – се среќава на по само едно место во текстот, се употребува и во двата случаи во однос на некако поврзани – сојузни на Аварите Словени, кои би биле употребени за голем напад над Византија.

Се разбира тоа е можност која засега не може ниту да се докаже,⁵² а ниту да се исклучи. Една грешка/модификација при препишувањето сепак би можела да ја објасни подобро од другите две хипотези оваа повеќедимензионална невообичаеност на Σκλαυη-vίας πληθύος.

Полесното и помалку проблематичното од двете понудени во науката објаснувања, според тоа, е дека *Склавинија* во τῆς Σκλαυη-vίας πληθύος е придавка и еквивалент на Σκλαυηνῶν πλήθη, отколку специјално воведување на нов топоним. Единствен начин да се заштити тезата дека е во прашање именка е ако се прифати дека таа се јавува како резултат на модификација на оригиналниот текст, извршена во X в. Тоа, меѓутоа, освен што не може сигурно да се докаже, исто така би значело дека именката *Склавинија* оригинално не постоела во Историјата на Теофилакт Симоката. Употребата на *Склавинија* како именка и топоним во оригиналот изгледа прилично проблематично. Сето тоа ја поставува под сериозно сомнение проширената теза дека првата употреба на топонимот „Склавинија“ била кај Теофилакт Симоката.

⁵¹ Види Lemerle, *Les Plus Anciens ...I*, 130, 134,14, Curta, *Sklaviniai*, 88

⁵² Како што точно забележува Gkoutzioukostas, *Sklavenia*, 8

Stojko STOJKOV

“SCLAVINIA” IN THEOPHYLACT SIMOKATTA’S HISTORY

-SUMMARY-

In his article “Skлавenia” (Σκλαυινια) revisited”, Andreas Gkoutzioukostas included me in the debate on the question whether “Sclavinia” at Theophylact Simokatta’s History was an adjective or a noun, counting me among historians who support the second thesis. He did this through a free interpretation of my presentation at the Byzantine Congress in Belgrade in 2016: “The term Sclavinia – Byzantine invention or Western influence?” in which I did not take clear position on whether Theophylact’s “Sclavinia” is a noun or adjective. This article aims, not just to clarify my position on the raised question, but also to add some additional arguments through examination of terminology Theophylact used for Slavs.

The conclusion is that both interpretation of word “Sclavinia” as adjective and noun have their weak points. Therefore, alternative possibility is presented: that “Sclavinia” did not exist at all in the original of the History, but rather was a modification occurring in the 10th century in a similar way as in the case of The Miracles of Saint Demetrius. This is considered as only way to be defended interpretation of ‘Sclavinia’ in Theophylact’s texts we possessed as a noun, but it also means that there was not “Sclavinia” in the original text at all. The possibility of existing of noun “Sclavinia” in the original of Theophylact’s History is considered as unlikely.

Salvatore COSTANZA

Università Nazionale e Capodistriaca di Atene

SICILIANI SULLE ROTTE DELLA MACEDONIA: MANFREDI ALLA BATTAGLIA DI PELAGONIA (1259)

La storia delle relazioni tra la Sicilia sveva e la Macedonia è significativa per valutare il flusso di scambi verificatisi in tale ambito di interazione tra il Mediterraneo e i Balcani occidentali. Di fatto il regno normanno-svevo ha tentato a più riprese la via di espansione nel Levante dalle molteplici suggestioni, entrando in competizione o in aperto conflitto con Bisanzio. Gli eserciti siciliani sono passati, pertanto, più volte sull'altra sponda dell'Adriatico, entrando, quindi, nel territorio della Macedonia. Al di là delle contingenze fattuali non esenti talora da un carattere di brigantaggio e predoneria, queste spedizioni offrono un'occasione irripetibile di incontro culturale tra popoli occidentali e balcanici.

Si esamina, pertanto, una pagina istruttiva delle relazioni tra la Sicilia medievale, la Macedonia e l'Impero bizantino alla vigilia della restaurazione paleologa.¹ In tale prospettiva si delinea l'analisi dell-

¹ Sulla prospettiva della *renovatio Imperii* amplificata dalle fonti paleologhe, cfr. P. Wirth, „Die Begründung der Kaisermacht Michaels VIII. Palaiologos“, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 10 (1961): 85-91; R. Macrides, „The New Constantine and the New Constantinople – 1261?“, *Byzantine and Modern Greek Studies* 6 (1980): 13-41; A.-M. Talbot, „The Restoration of Constantinople under Michael VIII“, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992): 295-302

'avventura militare dei siciliani diretti in Macedonia, essendo coinvolti nello scontro decisivo avvenuto nei pressi di Pelagonia (Bitola) alla fine di luglio del 1259.² Attraverso questa indagine è possibile illuminare un episodio saliente di un conflitto militare e politico, che conduce i soggetti provenienti dal Mediterraneo sulla scena dei Balcani.

In merito agli attori di tale processo d'interrelazione si osserva in via preliminare che si fa riferimento al Mezzogiorno peninsulare e alla Sicilia ricompresi nei domini che gli Hohenstaufen ereditano dagli Altavilla in seguito al matrimonio tra Enrico VI, l'iniziatore della dinastia sveva sulle sponde del Mediterraneo e Costanza, ultima esponente della dinastia normanna. D'altro canto si considera lo spazio macedone nella sua integralità, dovendo includere ugualmente la Macedonia Egea (*Egeiska Makedonija*). Altrimenti, riguardo all'area di Pelagonia interessata dagli avvenimenti trattati nella presente analisi risulterebbe priva di senso un'opposizione anacronistica tra Bitola e Hlerin (Florina) sulla base di frontiere artificiali stabilitesi di fatto solo nell'ultimo secolo.

Nella prospettiva di un incontro non solo militare, ma altresì politico bisogna evidenziare la partecipazione del re Manfredi di Sicilia nell'alleanza contro la restaurazione dell'Impero d'Oriente, come riferiscono le fonti greche Giorgio Pachymeres e Niceforo Gregoras.³

Manfredi si rivela, a tale proposito, il continuatore della tradizionale politica perseguita dai suoi antenati normanni con l'obiettivo di

² Sul problema della datazione, vd. D. Nicol, „The Date of the Battle of Pelagonia“, *Byzantinische Zeitschrift* 49 (1956): 68-71.

³ Vd. D. J. Geanakoplos, „Graeco-Latin relations on the eve of the Byzantine restoration: The Battle of Pelagonia – 1259“, *Dumbarton Oaks Papers* 7 (1953): 134-136; R. Mihajlovski, „The Battle of Pelagonia, 1259: a New Look at the March Routes and Topography“, *Byzantinoslavica* 54 (2006): 282; B. Pavlović, „Nikephoros Gregoras und das Nikänische Reich“, in: *Byzanz und das Abendland IV. Studia Byzantino-Occidentalia*, edited by E. Juhász (Budapest 2016): 222-224.

raggiungere una notevole influenza nel Mediterraneo orientale, anche se la grande stagione della supremazia commerciale nel Levante si era conclusa in effetti con la morte di Guglielmo II il Buono (1189).⁴ Sogni di gloria nei Balcani erano vagheggiati già da Enrico VI di Hohenstaufen, il quale caldeggiava l'idea della *renovatio Imperii* nel Mediterraneo ed era animato dal desiderio di riportare in auge le ambizioni dei suoi predecessori normanni sul trono di Sicilia. La sua morte prematura nei pressi di Messina (1197), tuttavia, impose una pausa forzata ad ogni progetto concreto in tal senso.⁵

Di fatto il coinvolgimento di Manfredi nel conflitto deciso dalla battaglia nella pianura di Bitola non è riducibile con uno schema semplicistico ad un mero intervento in aiuto del suocero, il despota dell'Epiro Michele II Doukas, del quale aveva appena sposato in seconde nozze la figlia più grande Elena Doukaina (1242-1271). Il 2 giugno 1259 alla vigilia del conflitto antinicensi si celebrò, infatti, nel castello fredericiano di Trani il matrimonio tra lo Svevo e la diciassettenne figlia del despota giunta dall'Oltremare.⁶ Tale unione sigillava appunto l'al-

⁴ Vd. le conclusioni di D. J. Geanakoplos, *Graeco-Latin relations....*, 101; H. Wieruszowski, „The Norman Kingdom of Sicily and the Crusades“, in: *A History of the Crusades*, edited by K. M. Setton, R. L. Wolff and H. W. Hazard, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1962, vol. II, 42 = Ead., *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*. (Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1971), 49

⁵ Per gli ambiziosi progetti orientali di Enrico VI come erede politico dei Normanni Roberto Guiscardo, Ruggero II e Guglielmo II, vd. F. Dvornik, *Gli Slavi nella storia e nella civiltà europea*. (Bari: Laterza 1968), 139

⁶ Su tale unione dinastica in funzione antinicensi coronata dalla nascita di quattro figli, cfr. V. Del Giudice, „La famiglia del Re Manfredi“, *Archivio storico per le Provincie napoletane* 3 (1878), 55-56; M. Dendias, „Ἐλένη Ἀγγελίνα Δούκαινα, Βασίλισσα Σικελίας καὶ Νεαπόλεως“, *Ἑπειρωτικά Χρονικά* 1 (1926) 219-294; D. J. Geanakoplos, *Graeco-Latin relations....*, 112; St. Runciman, *I Vespri siciliani. Storia del mondo mediterraneo alla fine del tredicesimo secolo*, (Bari: Dedalo, 1971), 63; H. Wieruszowski, *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*. Storia

leanza siculo-epirota conclusa in tutta fretta all'indomani della morte di Teodoro II Laskaris (agosto 1258) e della drammatica presa del potere nell'Impero di Nicea da parte dell'aristocratico Michele Paleologo. Il fanciullo Giovanni IV, l'erede dei Lascaridi venne esautorato, accecato e detronizzato dal fondatore della nuova ed ultima dinastia bizantina.⁷

Riguardo alla partecipazione dello Svevo al conflitto non si tratta certo di un movente di solidarietà familiare, ma di un disegno militare peculiare, che s'inserisce nel piano strategico di rinverdire i disegni di espansione nel Levante ai danni dei Bizantini già concepiti a varie riprese dai sovrani normanni di Sicilia.

In linea con questa tradizione consolidata in politica estera Manfredi assediò i possedimenti sulla costa adriatica attorno a Drač e Valona (1258) già occupati dai Normanni tra la fine dell'XI e gli inizi del XII secolo e recatigli ora ufficialmente in dote dalla moglie epirota. Lo Svevo era animato dal proposito dichiarato di costituire un soli-

e Letteratura 121. (Roma 1971), 243 n. 2; K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, vol. I, *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1976), 81; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*. (Cambridge: University Press, 1988, 1993)², 14, 32; Id., *The Byzantine Lady Ten Portraits 1250-1500*. (Cambridge: University Press, 1994), 14, 16.

⁷ Cfr. D. M. Nicol, *The last centuries...*, 32; J. A. Fine jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994), 161; T. Shawcross, „In the Name of the True Emperor: Politics of Resistance after the Palaiologan Usurpation“, *Byzantinoslavica* 66 (2008): 203-227; M. Nikolić and B. Pavlović, „Slika Mihajla VIII u delima Istoričara epoche Paleologa [The image of Michael VIII in the historical works of the Palaiologan period]“, *Zbornik* 54 (2017): 143-149, 154-156 con analisi delle conseguenze di tale traumatico avvento al trono, la cui percezione come un'usurpazione violenta ai danni del figlio bambino di Teodoro II rimase a lungo predominante.

do dominio balcanico.⁸ Si rinnova così un ambizioso progetto concepito per estendere l'influenza siciliana in Grecia, Albania e Macedonia. Il controllo delle due sponde dell'Adriatico e dei territori contermini avrebbe potuto, infatti, garantire le migliori opportunità per una eventuale conquista su larga scala di tutta la penisola balcanica.⁹ L'importanza strategica di tale disegno non sarebbe sfuggita al successore sul trono di Sicilia, Carlo I d'Angiò, il quale liquidò in modo traumatico la dinastia degli Hohenstaufen col supporto determinante del Papato, ma aspirò nel contempo a perseguirne la politica balcanica e a recuperare le proiezioni del Regno normanno-svevo verso il Levante.¹⁰

All'intesa contro l'Impero di Nicea partecipava anche il principe Guglielmo Villehardouin dell'Acaia, un abile e competente guerriero, a sua volta associato alla casa reale dell'Epiro per via dinastica attra-

⁸ Cfr. St. Runciman, *I Vespri Siciliani...*, 62; W. Cohn, *Die Geschichte der sizilischen Flotte unter der Regierung Konrads IV. Und Manfreds 1250-1266*. (Berlin: Karl Curtius, 1920), 96-99; D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479. A contribution to the history of Greece in the middle ages*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 13 n. 12: già dal febbraio 1258 Manfredi aveva occupato Drač, Berat, Vlore con una operazione sistematica di dominio sull'altra sponda dell'Adriatico legittimata l'anno seguente dagli accordi nuziali riguardanti la dote della principessa epirota. Sulla politica interna di Manfredi nelle fonti occidentali, vd. C. Costanza, *Rapporti culturali tra Germania e Sicilia dal secolo XIII al XVIII*, (Messina: EDAS, 2000), 20-23, 27-29, 33, 36.

⁹ Vd. D. J. Geanakoplos, *Graeco-Latin relations...*, 105; D. M. Nicol, *The Despotate...*, 14

¹⁰ Carlo d'Angiò reclamò la dote epirota del suo predecessore e sognava di riprendere la via macedone attraverso Ohrid e Voden con l'intento di occupare Costantinopoli, caldeggiando negli anni '70 alleanze con Stefano Uroš di Serbia e Giovanni di Tessaglia, il bastardo di Michele II d'Epiro, responsabile della defezione a Pelagonia nel '59, cfr. D. M. Nicol, *The Despotate...*, 24; M. Palaioret, *Macedonia. A Voyage through History (Vol. 1, From Ancient times to the Ottoman Invasions)* (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2015), 304.

verso il matrimonio con Anna, un'altra figlia di Michele II, secondo uno schema di politica estera bene sperimentato.¹¹

Pertanto la triplice alleanza anti-nicena di Manfredi col despota dell'Epiro e l'altro suo genero, il signore dell'Acaia, si concepisce agevolmente nella prospettiva di guadagnare influenza nei Balcani a danno dei Bizantini, malgrado gli interessi divergenti di ciascuno dei contraenti di questo progetto di intesa così impegnativo.

Di fatto è difficile immaginare come i tre alleati sarebbero potuti pervenire ad un accordo durevole in merito alle divisioni territoriali derivanti dalla loro eventuale vittoria contro il sovrano niceno. Tali discorsi restano mere ipotesi di fronte alla disfatta determinata largamente dalle rivalità intestine tra i contingenti dell'eterogeneo fronte anti-niceno piuttosto che dall'effettiva forza dei mercenari, in gran parte selgiuchi e cumani, con supporto di serbi ed ungheresi mobilitati dal Paleologo, ma di fatto sicuramente inferiori per numero rispetto agli avversari. Le forze antinicene pur preponderanti erano, invero, prive di un comando unificato ed inoltre constavano di almeno quattro differenti gruppi etnici: greci epiroti, vlachi sotto il comando di Giovanni I, il figlio naturale del despota epirota, franchi della Morea, cavalieri tedeschi inviati da Manfredi per onorare il patto contratto col suocero.¹²

¹¹ Cfr. K. M. Setton, *The Papacy...*, 82; D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 175; Id., *The last centuries...*, 31; Id. *The Byzantine Lady...*, 15; J. A. Fine jr., *The Late Medieval Balkans...*, 162; T. Shawcross, *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*. Oxford Studies in Byzantium. (Oxford: Oxford University Press, 2009), 75; M. Palaiet, *Macedonia...*, 302.

¹² Cfr. D. M. Nicol, *The Despotate...*, 175; Id., *The last centuries...*, 31-32 per la gelosia e l'ostilità tra forze greche e latine nel fronte antiniceno; K. M. Setton, *The Papacy...*, 85; J. A. Fine jr., *The Late Medieval Balkans...*, 162; M. Palaiet, *Macedonia...*, 302; Manfredi inviò 400 cavalieri, 300 in aggiunta furono offerti dal Duca di Carinzia.

Di fatto il re svevo non si recò personalmente in Macedonia, come erroneamente dichiara Gregoras, limitandosi all'invio dei mercenari, anche se seguiva con interesse gli sviluppi delle vicende sul fronte greco-macedone.¹³

D'altra parte non si può tacere l'abilità strategica di Michele VIII nel manovrare a suo vantaggio le divisioni di tale alleanza innaturale. Il suo intuito politico lo portò a tentare, infine, lo scontro militare, visto il diniego del despota di ricevere i suoi ambasciatori e intavolare negoziati diplomatici.¹⁴ Perciò, il Paleologo decise di organizzare un attacco a sorpresa in Macedonia, giungendo da Ohrid nella pianura di Bitola, dove convergevano a loro volta gli avversari provenienti da Kostyr. Lo scontro si volse a favore dei niceni essenzialmente per le defezioni degli epiroti, i quali abbandonarono le rispettive postazioni, defilandosi proditoriamente: Giovanni I con i suoi Vlachi passò al fronte avverso dopo un forte dissenso con Villehardouin, di seguito il padre con i suoi uomini lasciò il campo con una fuga notturna.¹⁵

Le forze congiunte dell'Acaia e degli Svevi si trovarono allora da sole, prive di sostegni, ma non si defilarono, dando ugualmente battaglia, ma finirono per essere accerchiate e sgominate.¹⁶ Gravi perdite

¹³ Niceforo Gregoras, *Hist. Rom.* III 5, 1 e 5. M. Dendias, „Le roi Manfred de Sicile et la bataille de Pélagonie“, *Mélanges offerts à Charles Diehl. Études sur l'histoire et l'art byzantin*. Paris: E. Leroux, 1930, 55-60 dimostra che l'accento del cronista Matteo Spinello di Giovinazzo della presenza di Manfredi in *Romania* in tale anno concerne la regione italiana della Romagna, non il Levante; cfr. anche K. M. Setton, *The Papacy...*, 86.

¹⁴ Cfr. M. Palaiet, *Macedonia...*, 302.

¹⁵ Le fonti narrano che Villehardouin alla vigilia della battaglia insolenti la moglie di Giovanni I e rinfacciò all'alleato il suo stato di figlio bastardo, cfr. W. Miller, *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*. (New York: E. P. Dutton, 1908), 132; D. M. Nicol, *The last centuries...*, 31; M. Palaiet, *Macedonia...*, 303.

¹⁶ Cfr. in generale D. Geanakoplos, *Emperor...*, 47-74.

furono inflitte loro dai mercenari di Michele Paleologo guidati dal fratello di quest'ultimo, il sebastocratore Giovanni, il vero vincitore sul campo.¹⁷

Ad ogni modo il re Siciliano Manfredi si conferma l'erede naturale dei suoi antenati normanni, quando al principio di quest'ambiziosa campagna decise di inviare una flotta potente di diverse galee sotto il comando del suo valoroso ammiraglio Filippo Chinardo, al quale aveva affidato il controllo di Corfù e dei domini sullo Jonio, quali Valona, Butrinto che, come già notato, erano stati occupati militarmente e/o acquisiti grazie al matrimonio con Elena di Epiro.¹⁸ In qualità di ammiraglio regio e governatore dei possedimenti epiroti, Chinardo agì con ampio raggio di autonomia, la sua potenza è rimarcata dalle fonti greche,¹⁹ anche se, una volta perduto il suo protettore, fu condotto alla rovina dall'ambizione dei despoti dell'Epiro di recuperare i territori adriatici occupati dagli Svevi o offerti loro in dote pochi anni prima.²⁰

¹⁷ Sull'impegno dei cavalieri di Manfredi e dell'Acaia, che lottarono con disperazione, pur vedendosi traditi, ma furono accerchiati dai nemici e dovettero arrendersi, cfr. K. M. Setton, *The Papacy...*, 85; D. M. Nicol, *The last centuries...*, 32. Sulle differenti versioni della disfatta nelle fonti, in cui la *Cronaca di Morea* si distingue per un'impostazione favorevole al Villehardouin, tacendo la presenza delle forze sveve, vd. T. Shawcross, *The Chronicle of Morea...*, 74-76.

¹⁸ Cfr. W. Cohn, *Die Geschichte...*, 96-104 per il ruolo giocato da Filippo Chinardo, il quale all'indomani della catastrofe di Benevento (1266) non riuscì ad evacuare da Trani la vedova di Manfredi con i suoi figli, i quali furono catturati ed imprigionati dagli Angioini; soltanto Beatrice sarebbe stata liberata grazie alla vittoria schiacciante conseguita dalla flotta siculo-aragonese presso Napoli nel 1284, vd. *ivi*, 244.

¹⁹ Vd. Pachymeres, VI 32, che è la fonte principale anche per l'uccisione di Chinardo qualificata come un omicidio politico eccellente, cfr. W. Cohn, *Die Geschichte...*, 96, 101.

²⁰ Per recuperare subito dopo la disfatta dello Svevo i possedimenti ceduti a Manfredi e controllati da Chinardo Michele II di Epiro propose prima un matrimonio re-

A proposito dei preparativi di quest'impresa bisogna sottolineare che un anonimo scriba della Cancelleria siciliana annota che il re di Sicilia inviò le sue navi '*ad partem Romaniae*' e inoltre '*ad provinciam Macedoniae*' in un documento del 1258, di cui si può allegare una parafrasi:

"Al tempo di Manfredi, principe di Taranto, nel primo anno del suo regno, nel 1258, addì 17 giugno, salparono su ordine del principe Manfredi alla volta della Romània i marinai con la sua flotta, che constava di cento galee sotto il comando di Filippo Chinardo, ammiraglio regio, alla volta della provincia di Macedonia, con vento favorevole".²¹ Il numero delle galee inviate è iperbolico ed eccede largamente la realtà della flotta che il Regno di Sicilia, pur all'apogeo della sua potenza, poteva mobilitare nel Levante.²² È degno di rilievo in ogni caso che per il resoconto dei fatti contemporanei è usato l'antico nome di *Macedonia* per designare il paese balcanico. Nel documento è posta grande enfasi su tali termini-chiave, *Romania* e *Macedonia*, indicanti rispettivamente il territorio imperiale bizantino, dove Chinardo compì una sortita contro la città di Edessa ed il paese della Macedonia, sul quale si appuntavano le mire della politica di espansione siciliana. Nella speranza di realizzare importanti conquiste, infatti, nel 1259 le truppe ausiliarie di Manfredi combatterono in Macedonia e partecipa-

gale con la cognata Maria Sphrantzaina all'ammiraglio svevo e ne ordinò, quindi, l'assassinio. Per tale delitto il *terminus ante quem* è il trattato di Viterbo, in cui egli è dichiarato defunto, cfr. W. Miller, *The Latins...*, 132; D. M. Nicol, *The Despotate...*, 13-14; J. A. Fine jr., *The Late Medieval Balkans...*, 169, 215.

²¹ Citato e discusso da W. Cohn, *Die Geschichte...*, 23; D. J. Geanakoplos, *Graeco-Latin relations...*, 107.

²² In rapporto alla flotta di Genova, la massima potenza marittima nel Tirreno, impegnata in un'annosa rivalità con il Regno di Sicilia, W. Cohn, *Die Geschichte...*, 24 calcola che il numero delle galee inviate da Manfredi in tale occasione poteva essere al massimo di un terzo rispetto a quello millantato nel documento di cento navi.

rono a scontri presso Ohrid e Kostyr. Pertanto, la flotta siciliana ebbe la funzione di agente di collegamento, recando sostegno logistico e garantendo un intenso traffico tra la Sicilia e i Balcani.²³ Senza dubbio per i referenti del documento doveva essere chiaro alla prima lettura quale paese fosse da identificare con tale appellativo.

Alla fine dell'età sveva la Macedonia rappresentava un approdo per nuove avventure di espansione per il re di Sicilia, il quale aspirava a guadagnare notevole influenza nello scacchiere geopolitico della penisola Balcanica. Il Levante prometteva in generale lauti guadagni e ricchi benefici agli osservatori occidentali. In tale quadro la storia delle relazioni sovente trascurate tra Sicilia e Macedonia nel periodo medievale arricchisce il dibattito sull'interazione mediterranea nel concreto profilarsi dell'incontro tra genti diverse. L'interconnessione fra i sovrani siciliani e i Balcani si rivela illuminante perfino alla luce del dibattito contemporaneo sulla denominazione e l'identità della Nazione Macedone, che s'iscrive indissociabilmente nell'eredità storica della *provincia Macedoniae*.

²³ Cfr. W. Cohn, *Die Geschichte....*, 24-25.

Salvatore COSTANZA

SICILIANS ON THE ROUTES TO MACEDONIA: MANFRED AT THE BATTLE OF PELAGONIA (1259)

-SUMMARY-

Political relations between Medieval Sicily and Macedonia are worthy of further analysis. Normans and Hohenstaufen rulers of Sicily were greatly interested in acquiring a leading position at the either coast of Adriatic Sea as well as in Balkan mainland. Therefore, it is interesting to examine why Manfred was involved in the Anti-Nicean alliance in the year 1258. The following year his knights took part in the Pelagonia battle near present-day Bitola. The Sicilian king sent his fleet under the command of his admiral Philip Chinardo ad provinciam Macedoniae, as stated by an official act issued from his chancellery.

Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА

Институт за национална историја - Скопје

ДИСЦИПЛИНАТА И СМЕСТУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА ВО КРАЛСТВОТО СРБИЈА ВО 1891 ГОДИНА

Неуспехот од војната со Кнежевството Бугарија во 1885 година имало влијание врз српските политички кругови да го зголемат својот интерес за формирање на едно друштво, преку кое ќе се спроведува српската националистичка пропаганда во Македонија. За реализирање на ваквата аспирација улога одиграло и формираното на Друштвото „Свети Сава“, во август 1886 година, пред кое стоело реализирање на неколку важни задачи и тоа: отворање училишта, школување на печалбарите од Македонија и оспособување на луѓе за учители во соседните области на Османлиската Империја. Во 1888 година Друштвото „Свети Сава“ основало две училишта: Светосавско вечерно училиште и Светосавско подготвително училиште. Првото училиште имало задача да ја шири писменоста меѓу пристигнатите момчиња и печалбарите од Македонија и од Стара Србија, а на второто – да подготвува учителски кадар за српските училишта во тие области.¹

¹ Климент Цамбазовски, *Културно-оштетениите врски на Македонците со Србија во текот на XIX век* (Скопје:1960), 184 –185.

Друштвото, освен за образованието, водело грижа и за смесувањето на децата. За таа цел уште во 1888 година бил отворен пансион, а две години подоцна, поради зголемување на бројот на ученците, бил изграден и Дом за помагање и за воспитување на сиромашни и на напуштени деца во Белград. Во Домот на Друштвото во 1891 година биле сместени и деца од: Куманово, Крушево, Охрид и Ениџе-Вардар.² Менувајќи ја средината на живеење, кај овие деца, уште со пристигнувањето, се јавувало незадоволство манифестирно на најразлични начини, и тоа од отпор во совладувањето на знаењата од предметите во наставата, до смислена намера да не се почитува редот и дисциплината во домот, каде што биле сместени. Затоа, и од страна на професорскиот и на воспитувачкиот кадар, во домот биле и честите реакции до Министерство за надворешни работи.

Во едно писмо до министерот за надворешни работи, испратено од Управата на Друштвото, покрај податоците за новопримените десет ученици, било изнесено и поопширно соопштение за нивната слаба дисциплина. Во писмото, покрај имињата на новопримените ученици, пишувало: „Повикувајќи се на Вашата желба Управата на Друштвото за помагање и воспитување на сиромашни и напуштени деца на 31 август примило десет питомци доверени од Вашето министерство. Децата кои ги примивме се овие: Илија Костиќ од Куманово, 12 години; Јован Ристиќ, 12 од Куманово; Јордан Ристиќ, 12 од Куманово; Атанасиј Аранѓеловиќ 14 од Куманово; Коста Аранѓеловиќ 14 од Куманово; Таска Вежановиќ 11 години од Крушево; Сотир Мицковиќ 13 години од Ениџе Вардар; Еф-

² Овие деца, за да пристигнат на школување во Кралството Србија, требале да имаат и некоја препорака, која најчесто била од страна на српските конзули и српските црковно-училишни општини во Македонија. Меѓутоа, имало и случаи кога некои од момчињата и сами, без препорака, пристигнувале на школување во Кралството Србија.

то Грдановиќ 13 години од Охрид; Јован Чубјановиќ 14 години од Андријевица и Панајот Леовиќ 14 години од Леово. Сите овие деца посетувале основни училишта, со исклучок на Панајот Леовиќ, кој право од Солун е доведен во Домот за сиромашни деца. Првиот ден по нивното пристигнување веднаш се видело дека овие деца не биле навикнати на ред, ниту знаеле како да се однесуваат. И со испрашувањето, кое го направила Управата, се видело дека и во наставата не стојат добро. Бидејќи Управата е одговорна за целокупниот успех на примените деца, Управата, на седницата од 19 август, донела одлука да Ви се поднесе извештај за децата, кои се примени на 31 август оваа година и така Вие да сте точно известени за Вашите питомци. Вршејќи ја одлуката на Управата имам чест на прво место да го споменам она што се однесува на воспитувањето на примените деца. Децата како што веќе споменаваме, не се однесуваат како што се очекуваше³. Во училиште на часови гласно разговарале и се смееле. Со недисциплината продолжувале и кога биле опоменувани тоа да не го работат.⁴

Во писмото подробно е опишано однесување за време на оброците и хигиената на учениците. „Најголем број од нив јаделе на масата, а некои од нив го зимале тањирот со јадењето меѓу колена под масата, па така јаделе! Лебот го кршеле со заби а не со раце или со нож! Во секое јадење ќе надробеле цело парче леб што го добиваат за ручек со јадењето, па веднаш барале друго парче леб... Облеката и хигиената на телото е ваква: кај тројцата од нив не беше ни едно копче на кошулите, ниту на оделото, на прслучите по два, на капутите 2-3, а на панталоните едно! Кај Чубрановиќ уништени се колената, кај Јован Ристик лактите, а кај Илија Костиќ се

³ Архив на Србија, док.1891/413/437. Писмо од 30 септември, П.П.№ 188 испратено од Управата на Друштво за помагање и воспитување на сиромашни и напуштени деца до Министерот за надворешни работи.

⁴ Истото.

гледале прстите од чевлите. Сите биле нечисти. Јован Ристиќ на главата имал многу гниди. На сите главите им биле со красти, а косата започнала да им паѓа(...)Тешко ги погодувала наредбата секој ден да го мијат лицето, вратот и ушите со сапун, со изговор дека биле навикнати само во неделите да се мијат со сапун. Интересно беше да се види, како тие им се спротиставуваа на тие наредби, сметајќи ги некои од нив за насилни. Уште потешко им паѓало миењето на забите и на устата по секое јадење. Не помалку ги болело што морале секоја вечер да ги мијат нозете. Во првите денови тоа го правеле со гласно негодување“.⁵

На Управата на Друштвото им пречело и нивното „неблагодарно“ однесување кон великодушноста на претпоставените. „Во Домот ниту едно од децата нема сопствени пари... Веднаш по пристигнувањето (1 септември), инсистирале да им се даде три динари, бидејќи сите ќе побегнале! Кога биле прашани за што им биле парите, сите одговориле „да се забавуваме“. И откако не им биле дадени, двајца побегнале од Домот, но, уште истиот ден биле вратени... Пред да го завршиме овој извештај, имаме за должност да споменеме и за една карактеристика кај овие деца, која тешко може да се опише, но која на нив се гледа, кога подолго ќе се посматраат. Тоа е необичното мислење најнапред за себе си, а потоа за својата голема задача. Изгледа дека тие веруваат дека се подготвуваат за да се спаси Србија, и дека преку нив Србија ќе биде големо царство. Тргувајќи од оваа основа тие овде во Србија себе си се сметаат за најстари и дека овде во Белград се што се случува е заради нив, и заради тоа сметаат дека нема потреба секого и да слушаат...“.⁶

За евиденција на успехот и за дисциплината на новопримените ученици била формирана и Комисија, од чија страна, за сра-

⁵ Истото

⁶ Истото.

ботеното, на 5 септември 1891 година го известила Министерот за надворешни работи. Од повеќето забелешки било истакнато и следново: „Одговарајќи на првата точка од задачата на име на воспитувањето на учениците, Комисијата мисли дека од нејзиниот краток престој во домот, не може да даде суд, кој не би бил пребрз или површен. Единствено што како веродостојно може да се изнесат неколку појави: дошептување, разговарање, смеење, засмејување на другарите, преминување од клупа на клупа, сè за време на испитот – кои покажуваат многу нестабилна и недоволна школска дисциплина кај овие ученици. Кога станува збор за останатото нивно воспитување, Комисијата има мислење, дека за тоа може најточен извештај да поднесе управата на домот, која е во постојаното дружење со нив и има можности и начини да дознае и испита... Испитувајќи ги желбите на овие ученици, комисијата нашла, за тројца од нив дека имаат желба после гимназијата да се запишат на Војна академија и тоа се: Илија Костиќ, Коста Аранѓевиќ и Јован Ристиќ, а останатите шестмина во Учителското училиште. Запрашани каде би сакале да учителствуваат, во Кралството Србија или секој во своето родно место, сите одговориле, дека би сакале да бидат во својот роден крај...“.⁷

Резултатите од доверената задача да се испита подготвеноста на учениците била поразителна. Потпирајќи се на кажувањата на самите питомци, комисијата утврдила дека пред себе има тројца ученици, кои завршиле II клас основно училиште во Белград и шестмина, кои завршиле IV клас. Од тројцата испрашани, само за Тома Вељановиќ било утврдено дека бил подготвен да про-

⁷ Архив на Србија, док. 1891/67. Писмо од Управата на Друштвото за помагање и воспитување на сиромашни и напуштени деца до Министерот за надворешни работи. На крајот од писмото следат потписите на претседателот на Друштвото Д. Петровиќ и членовите Љуба Јовановиќ, професор и Урош Белазовиќ, учител.

должи со школувањето (во III клас). Останатите двајца, Јован Чубрановиќ и Сотир Мицковиќ, со комисискиот испит, било констатирано дека тие, со наставната програма за III клас, не би можеле да прејдат во IV клас и дека за премин во III клас имаат доволна подготовка.⁸

Потоа се испрашувани учениците, кои завршиле IV клас и тоа најпрвин по програмата за III, па потоа за IV клас. Комисијата констатира дека сите шестмина имаат подеднакво знаење, освен Коста Аранѓеловиќ, кој се издвојувал со нешто помала подготовка. Ниту еден од испрашуваните не ги исполнувал барањата на програмите ниту од IV, ниту пак од III клас. Во математиката, во читањето, но и во распознавањето на значењето на реченицата и останатата анализа се покажало како голема слабост кај најголемиот број од учениците. Уште послаби резултати покажале и од материјалот од географија и од историја за III клас. Од испратеното писмо на Комисијата, како примери било истакнато: „Подринскиот округ не можат да го најдат на карта (Ј. Грдановиќ), бил даден одговор дека бил и град (У. Грдановиќ и Јордан Ристиќ). За Лазар Лазаревиќ знаат само дека бил војвода на Караѓорѓе (исто двајцата), не знаат каде се Гружа и Колубара (Т. Аранѓеловиќ и Јован Ристиќ). Исто е и со географијата за IV клас: Не ги знаат српските земји! 'Дубровник е во Македонија!', одговорил еден (Јордан Ристиќ), 'Дубровник е во Стара Србија', го поправил друг (У. Грдановиќ). За Пива, за постанокот на Дрина, кое е Брдо во Црна Гора, не се знаело ништо (Т. Аранѓеловиќ и Јован Ристиќ...“.⁹

Со донесувањето на одлуката од владата на Сава Грујиќ за запирање на пропагандната активност на друштвото „Св. Сава“ во Македонија и во Стара Србија кон крајот на август 1891 година, започнало и разместувањето на учениците што се школувале во него-

⁸ Истото.

⁹ Истото.

вите образовни институции и во домот. За преземените мерки Министерството за надворешни работи уште на 13 август ги известило началниците на: Ваљевскиот, Подринскиот и Крагуевскиот Округ, како и управителот на градот Ниш. Во испратеното писмо било потенцирано: „Една од најважните установи во која ја браниме нашата народност во Ст. Србија и во Македонија, од посегањата на туѓите пропаганди, е подготовката на младинците од тие краеве по училиштата на Кралството, кои, по завршувањето, заминуваат во своите краишта како учители. Стекнатото досегашно искуство покажало дека тие, во Белград, не можат да се подготват за таа голема работа во доволна мерка, која ги чека таму... Поради тоа, најдов за потреба извесен број од овие питомци на Министерство за надворешни работи да ги испратам во некои училишта во внатрешноста од земјата, каде над нив би се водела построга контрола и построг надзор и каде сместени во добри и чисти српски куќи ќе се напојуваат несомнено со српскиот дух. Имам намера и во Крагујевац и Ниш да испратам неколку од овие питомци на Министерството и сметам дека кај Вас и кај управителот на тамошната гимназија-учителско училиште да ми помогнете во оваа работа и дека вие и тој, од своја страна, ќе создадете што подобри услови за образование на учениците, кои таму ќе ги испратам. На прво место ве молам да пронајдете неколку честити и добри српски куќи, каде истратените ученици ќе бидат на стан или на стан и храна, и каде живеејќи ќе станат добри и воодушевени бранители на српството кога ќе се вратат во своите краеве... Во Крагујевац ќе испратам 10 – 12 ученици, во Ниш ќе испратам до 20 ученици“.¹⁰

¹⁰ Архив на Србија, 1891/437. Писмо П.П.№1317 од 13 август 1891 година испратено од Министерот за надворешни работи до началниците на Ваљевскиот, Подринскиот и Крагуевскиот Округ и до управителот на градот Ниш.

Со почетокот на учебната 1891/1892 година најголем број од учениците биле префрлени во училиштата и во гимназијата во Белград, како и во гимназиите во: Шабац, Краљево, Ваљево и Ниш.

За разлика од случувањата во Домот на Друштвото „Св. Сава“, во новата средина имало построги мерки во спроведувањето на воспитувањето и во дисциплината меѓу пристигнатите ученици. Од страна на директорите и на професорите во гимназиите се испраќале писма до министерот до надворешни работи со уверение дека „ќе стореле се нивното воспитување и образование да биде според неговите упатства“.¹¹

Во гимназиите во внатрешноста сместувањето на пристигнатите ученици не било во пансиони или во домови. Надлежноста ја имале директорите на гимназиите, кои, со претходна согласност, ги распоредувале децата по домовите на угледни граѓани. Директорот на гимназијата во Ваљево, во писмото до министерот за надворешни работи од 17 септември во врска со предвидениот план го известил: „Веќе ми се јавија неколку граѓани, и меѓу нив и еден судија, еден мајор и еден учител, кои би примиле по еден или двајца ученици и само очекувам да Г. началник се врати од пат, па повторно да ги распоредам питомците“.¹² Со иста мерка било постапено и од директорот на гимназијата во Шабац, кој напишал: „Чест ми учтиво да Ве известам, дека ги примив 13-те светосавски-богословски учителски сведителства од овдешните Ваши питомци. По прегледувањето од страна на професорскиот совет од 26 септември оваа година Д бр. 857 донесено е решение сите да се задржат во одделенијата во кои се привремено запишани... Учениците се распоредени по станови, така, сега ќе имаат доволно погодности,

¹¹ Истото. Писмо од 9 септември 1891 година испратено од директорот на гимназијата во Ваљево и до Министерот за надворешни работи.

¹² Истото.

услови за учење и секаде се сместени по двајца а највеќе по тројца“.¹³

На директорите на гимназиите и на началниците на окрузите, во врска со сместувањето на учениците, им била издадена наредба да водат сметка да не се направи никаква штета и ниту да се предизвика негодување. Во реализирањето на планот ревносни се покажале и началниците на окрузите, за што потврдуваат и писмата адресирани до Министерот за надворешни работи. Началникот на Ваљевскиот Округ во договор, од 19 септември, со директорот на гимназијата, во градот успеале да сместат 11 ученици и тоа тројца – во домовите кај двајца граѓани, двајца – кај книжарот; двајца – кај еден судија; двајца – кај еден професор и двајца ученици – во домот кај еден свештеник.¹⁴ Кон крајот на октомври бил направен конечниот распоред кога директорот на гимназијата, во доверливото писмо, ги споменува и имињата на граѓаните од Ваљево, каде што биле сместени учениците и тоа: „Кај месарот Илија Ранковиќ се сместени петорица во две соби, во куќата на управникот на задругата Максим Максимовиќ, шестмина, во две соби, кај судијата Ст. Зарковиќ, двајца, во куќата на свештеникот г. Живота Миловановиќ, двајца и еден ученик кај судијата Милошевиќ“.¹⁵ При определување на питомците, се внимавало секогаш да бидат сместени во една соба оние што најдобро се согласувале.

Слично било и известувањето испратено од директорот на гимназијата во Шабац, каде што учениците биле разместени сека-

¹³ Истото. Писмо П. П. Бр. 867 од 1 октомври 1891, испратено од В. Младеновиќ, до директорот на гимназијата во Шабац и до Министерот за надворешни работи.

¹⁴ Истото. Писмо од М. Миловановиќ началник на Ваљевскиот Округ до Министерот за надворешни работи.

¹⁵ Истото. Писмо бр. 394 од 9 ноември 1891 година, испратено од директорот на гимназијата во Ваљево до Министерот за надворешни работи.

де по двајца, со исклучок на две места, каде биле сместени по тројца во една соба. Таму каде што ќе се појавело нетрпение и несогласување, веднаш се интервенирало со преместување во други станови.¹⁶

Иницијативата за школување и за сместување на ученици од Македонија, преземена од Министерството за надворешни работи на Кралството Србија, почнала да се намалува во текот на 1897 година. За менување на дотогашниот став влијание имале и некои случувања, кои ѝ оделе во прилог на српската просветна пропаганда. Меѓу нив било и Ирадето од истата година, со кое било добиена официјална дозвола за отворање училишта и во Солунскиот и во Битолскиот Вилает. Оваа просветна пропаганда толку се развила што, во Македонија, освен основни училишта, започнало да се отвораат и средни училишта, како што биле потполната учителска школа во Скопје и гимназијата во Солун. Српската просветна пропаганда, осопособена да им даде „целосно“ средно образование на децата во Македонија, од средината на 1897 година започнала со намалување на бројот на учениците, кои своето образование го продолжувале во Кралството Србија.

¹⁶ Истото. Писмо бр. 991 од 16 ноември 1891 година, испратено од директорот на гимназијата во Шабац до Министерот за надворешни работи.

Silvana SIDOROVSKA-CHUPOVSKA

DISCIPLINE AND ACCOMODATION OF THE STUDENTS FROM MACEDONIA IN THE KINGDOM OF SERBIA IN 1891

-SUMMARY-

Most of the students originating from Macedonia by the end of 1880s, attracted by the Serbian propaganda, continued their education in the educational institutions managed by the Sv.Sava Association. In addition to education, the Association took care of the children's accommodation. For that purpose in 1888 a boarding house was opened, and two years later, as a result of increased number of students, a Children's House was opened to help and educate poor and abandoned children. The dissolution of the Sv. Sava Association at the beginning of 1891-1892 school year, most of the students were transferred to the schools and high schools in Belgrade as well as to the high schools in Shabac, Kraljevo, Valjevo and Nish. In the new environment stricter measures were assumed in education and discipline among the new-arrived students.

The initiative related to education and accommodation of the students from Macedonia assumed by the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbia started to diminish in 1897. Some occurrences also had an impact on the change of the previous attitude and were beneficial for the Serbian education propaganda, among which was the official permission for opening schools both in Thessaloniki and Bitola counties. This educational propaganda contributed to opening secondary schools in addition to primary schools in Macedonia such as "full" Teacher's School in Skopje and High School in Thessaloniki.

In mid-1897 the number of students from Macedonia who continued their education in the Kingdom of Serbia reduced as a result of increased number of trained teachers who delivered “full” secondary education to the children from these regions.

Драгица ПОПОВСКА

Институт за национална историја - Скопје

ТОПОНИМИТЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈАТА НА КУЛТУРНИОТ ПЕЈЗАЖ: ПРИМЕРОТ СО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА

Општо е познато дека топонимите како географски имиња конструираат општествени и културни вредности. Ова е така затоа што тие не претставуваат само едноставни амблеми, кои укажуваат на нивната знаковна функција, туку напротив, во нив е содржана комплексна структура на знаења, кои го дефинираат концептот на местото низ призмата на развивање на чувство кон него.¹ Како лингвистички артефакти и дистинктивни семантички елементи, имињата на местата не зборуваат само за структурата и за содржината на физичкиот простор, туку исто така и за начинот на кој, луѓето, го перципираат, го концептуализираат, го класифицираат и го утилизираат тој простор,² преку нивните секојдневни практики.

¹ Види повеќе во: Andrea Bölcskei, „Culture Dependent Toponym Types (The Concept of SETTLEMENT in Different Cultures)”, *ONOMÁSTICA BIBLIOTECA TÉCNICA DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA, Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrès Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*. Annex. Secció 6, 1010-1019.

² Thomas F. Thornton, „Anthropological Studies of Native American Place Naming“, *American Indian Quarterly/Spring*, 1997, Vol 21 (2), 209.

Оттука, промената на топонимите ги трансформира местата и значењата вградени во постоечките општествени и културни средини. Трудот ја разгледува импликацијата на територијалното реструктурирање врз континуитетот на значењето и на идентитетот на местата во егејскиот дел на Македонија, како територија која, по Балканските војни, влегува и оттогаш се наоѓа во составот на Грција. Земајќи предвид дека именувањето на местата претставува платформа за конструкција на наследство и на идентитет, а поведувајќи се од инспирацијата на Алдерман во еден од неговите научни трудови,³ во материјалот што следува се фокусирам на два аспекти од конкретната тема: *именувањето како симболичен капитал* и *именувањето како симболичен ојџор*.

Во оваа смисла, во согласност со поимањето на Алдерман, *именувањето како симболичен капитал* го разгледувам како тема што препознава како имињата на местата се евоцираат за да воспостават дистинкција и статус во просторот и како луѓето се поврзани со нив. Додека пак, *именувањето како симболичен ојџор*, го разгледувам како тема која препознава како името на местото не е секогаш контролирано од елитите и доминантните групи.⁴

*

Територијата што по Балканските војни во 1913 година влегува во составот на Грција, зафаќа површина од 33 953 км², а во неа живееле повеќе од половина жители од вкупниот број население,

³ Авторот се фокусира на културниот пејзаж на САД, поточно на „африканско-американското искуство“ во контекст на именувањето на просторот. Види: Derek H. Alderman, „Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes“, *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, ed. Brian Graham, Peter Howard, Ashgate Publishing Ltd, Nov. 28, 2012, 195-213.

⁴ Истиот, 196.

кое живеело во Македонија пред нејзината поделба.⁵ Линијата по должината на анектираната територија⁶ претставувала појас, кој, од една страна, ги спојувал двете територии, но истовремено, тоа било линија, која ја означувала границата меѓу нив. Во оваа смисла, рedefинирањето на грчката граница кон микро- и макро-регионите на Македонија значело соочување на државата со културен профил различен од грчкиот. Имено, новоанектираните територии кон Грција ги карактеризирала топонимија во која доминирал културен контекст со словенска конотација, а во местата каде било населено турско население, топонимите имале турска конотација.⁷ Имињата на местата практично ја обликувале културната средина, а истовремено го исполнувале просторот со симболично значење.

Нотирајќи ја културната и јазична посебност на просторот, вградена во топонимијата на присоединетата територија, грчката држава вложила големи напори во доменот на културните политики за трансформација на културниот пејзаж, односно за рedefинирање на културните региони во согласност со новите политички околности.⁸ Сосема свесна за значењето што го имаат топонимите во процесот на (ре)имагинација на територијата, државата се зафа-

⁵ Тодор Христов Симовски, *Населениите места во Егејска Македонија*, бр.1 (Скопје: Здружение на децата бегалци од егејскиот дел на Македонија, Печатница „Гоце Делчев“, 1998).

⁶ Види поопширно: Ванчо Стојчев, Александар Стојчев, *Букурешкиот мировен договор и поделбата на Македонија во 1913 година* (Скопје: Институт за национална историја, Скопје, 2013), 329–332.

⁷ Старите имиња на местата се достапни кај: Истиот.

⁸ За поврзаноста на топонимите и топонимските интервенции со изградбата на националниот идентитет и со манифестацијата на колективна меморија (врз примерот со СР/РМакедонија), види: Драгица Поповска, *Сџоменикот, меморијата и идентитетот* (Скопје: Институт за национална историја, 2015), 43–45 и 64–67.

тила со нивно преименување, со цел да обезбеди легитимација на редефиниран идентитет, односно да внесе нов: културен профил, јазик, начин на размислување и на восприемање на информациите во рамките на присоединетата територија. Во оваа смисла, на 10 октомври 1919 година, е издадено циркуларно писмо од Комисијата за топоними на Грција, во кое меѓу другото се вели:

*Комисијата за тојоними на Грција, чија мошне важна задача е оџфрлање на ситие тјурскофонски имиња на селата и на оџитинитие, кои го тјрујат и го тјрубаат ликоит на нашата убава тјатковина, а даваат повод за нејоволни заклучоци за тјрчкаата нација кои тјројтивничкиие народи ги уџојтребуваат тјројтив нас, со Указ на Министјертјовојто за внатјерешни работи реши да ги засили своитие најори за менување на сјтјранскиие имиња со тјрчки. Денешнитие тојоними не се случајно избрани. Тие имаат своја тјричина, свој житјоит, своја истјорија со околната тјрирода, со житјелиитие, со истјоријата... дел од нив се тјурски и словенски, за кои тјостјои намера да бидат заменити.*⁹ Претходново многу јасно укажува на тоа дека тогашната грчка држава го гледа преименувањето на местата како чин на ребрендирање на територијата, кој има за цел да го привлече вниманието на заедницата и да ги вообличи „новите“ резиденти.

Понатамошниот период го карактеризира: издавање на низа упатства, предлози, укази, акти... за работа на ресорните тела во овој правец, односно во правец на преименување на „сјтјрански или невкусни имиња на селата, тјраговитие и тјрадчињата“ во Грција, како што се вели во Указот од 17 септември 1926 година.¹⁰

⁹ Тодор Христов Симовски, *Населенитие местја во Егејска Македонија*, бр. 1 (Скопје: Здружение на децата бегалци од егејскиот дел на Македонија, Печатница „Гоце Делчев“, 1998), 19.

¹⁰ Истиот, 20.

Интензитетот на преименување на топонимите во анектираниот дел од Македонија кон Грција осцилирал заради историските збиднувања: Грчко-турската војна, Нејскиот мировен договор итн. Но, како и да е, овој процес во периодот од 1918 до 1928 година, опфатил вкупно 1497 населени места, чиј број, заклучно со април 1941 година, бил зголемен за уште 39 населби,¹¹ кои биле преименувани во согласност со новата политичко-национална идеологија, која настојувала да оствари една од своите темелни задачи: создавање и промоција на „грчкиот“ елемент во општествениот простор, како продор на грчката идеја во присоединетата територија.

Така, селата и градовите ги смениле своите дотогашни називи: Герман го добило името Агиос Германос, Граждено станало Врондерон, Горничево било прекрстено во Кела, П’пли во Левкон, Роби во Лемос, Негуш станал Науса, Воден-Едеса... Во оваа смисла, карактеристично е преименувањето на одредени населени места со имиња од античко-македонска провиниенција. Така, Постол станал Пела, костурското село Рупишта го добило името Аргос Орестикон, С’ботско во Мегленскиот Округ станало Аридеа, Баница во Леринско – Веви, некогашните мали населби Барбеш и Кутлеш во Берската Околија, биле применувани во Вергина...¹²

Очигледно, примерите отвораат прашања поврзани со односите на моќ, територијалноста, потиснувањето на „другите“ и желбата за превласт, во рамките на анектираниот дел од територијата на Македонија кон Грција.

¹¹ Истиот, 21.

¹² Регистар на населените места во Егејска Македонија, со нивните стари и нови имиња, види во: Тодор Христов Симовски, *Населениите места во Егејска Македонија*, бр. 1 и 2 (Скопје: Здружение на децата бегалци од егејскиот дел на Македонија, Печатница „Гоце Делчев“, 1998).

За да биде новата историја или култура консумирана, таа најпрво треба да биде произведена. Во оваа смисла, тогашната грчка држава ги употребила своите ресурси во продукција и репродукција на наративи во јавната сфера со цел тие да бидат консумирани како наследство. Едно од моќните средства во овој контекст било (ре)именувањето на местата. Од перспектива на критичките студии, кои се занимаваат со културниот пејзаж, имињата на местата се повеќе од пасивни артефакти. Тие се симболичен текст вграден во пошироки системи на значење и идеологија, кои се читаат, се интерпретираат и се интерактираат во општеството, меѓу луѓето.¹³ Независно дали во пишана или во орална форма, именувањето на местата претставува потврдување на територијата, пејзажот, во материјална и во симболична смисла. Имињата на местата, односно нивната моќ се употребува за привилегирање на еден поглед на светот над другиот.¹⁴

Политичките и општествени интереси, кои стојат зад потфатот на (ре)именување на местата имаат за цел да произведат симболичен кајиниал, кој, како што го дефинира Бурдије, придонесува во репродукцијата на моќ и привилегија во рамките на општествениот простор, затоа што тој простор практично влијае на обезбедување на статусот, престижот и промоцијата на неговите носители.¹⁵ Едноставно, промената на топонимијата е процес на потврдување

¹³ Torgovnik, 2002, во: Derek H. Alderman, „Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes“, *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, ed. Brian Graham, Peter Howard, Ashgate Publishing Ltd, Nov. 28, 2012, 200.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Pierre Bourdieu 1984, 1991, во: Derek H. Alderman, „Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes“, *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, ed. Brian Graham, Peter Howard, Ashgate Publishing Ltd, Nov. 28, 2012, 199.

на територијата, каде што концептуализацијата на просторот претставува платформа за конструкција на наследство и на идентитет.

Како што потенцира Don Mitchell, просторот или културниот пејзаж претставуваат „форма на идеологија“, а една од главните негови функции е „прецизно да го контролира значењето и да го промени него во конкретни правци“. ¹⁶ Оттука, реименувањето на местата е во функција на креација на идентитет, кој ќе ја еманира грчката држава и нејзините институции во анектираниот простор, притоа честопати репрезентирајќи ги нејзините хегемонистички потреби и вредности во јавната сфера. Ваквото менаџирање со јавниот простор, односно со јавната слика на просторот овозможува да се обезбеди општествена конструкција на идентитетот на местата, кој ќе ја прикаже, од една страна, еднообразноста на овој со останатиот дел на Грција, а од друга страна, пак, ќе ја потенцира неговата дистинкција од соседството.

Имињата на местата овозможуваат инскрипција на идеолошки пораки за минатото во многу секојдневни практики, правејќи ги конкретните верзии визибилни или појавни како природен ред на нештата. Топонимите го обземаат секојдневниот вокабулар на луѓето, истовремено и вербално и визуелно, појавувајќи се на: патните знаци, адресите и мапите. Имињата на местата не само што ја потопуваат историјата со географијата, туку исто така го потопуваат местото со групниот идентитет заради споделениот контекст на употреба на топонимите. ¹⁷ Оттука, напорот на грчката држава е да се конструира територијата, поврзана со демаркираниот географски простор, како ребрендиран културен пејзаж, кој ја хомогенизира заедницата и споделува колективен идентитет.

¹⁶ На исто место.

¹⁷ Azaryahy 1996, според D. H. Alderman, „Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes...“, 196.

Автохтоното население, кое живеело во рамките на анектираната територија на Македонија кон Грција, било составено од различен етнички, културен и јазичен профил. Во конкретниот простор ова население се родило и живеело со генерации наназад, при што развило посебен однос кон него, заеднички споделен низ искуството на живеењето. Во оваа смисла, преименувањето на топонимите, кои претставуваат важни аспекти во доменот на културата се користело како систем што ќе влијае на луѓето како „потрошувачи на културата“, на нивно конвертирање кон или унифицирање со новиот културен профил, пласиран во согласност со концептот на грчката држава за етнички хомогена нација. Ако ја земеме предвид и забраната за користење на мајчиниот јазик на дел од населението, кој локално и лингвистички е перципиран како македонски, како и елинизацијата на личните имиња на ова население, станува јасно дека тогашна Грција настојувала да ја прикрие стварната општествена состојба за присуство на различни етнички заедници во рамките на државата, особено на македонската,¹⁸ а употребата на

¹⁸ Со културната посебност на овој дел од населението во историски контекст, многупати се манипулирало, зависно од интересите на пропагандните машинерии на аспирантите, кои се занимавале со т.н. „македонско прашање“, односно зависно од идентитетски политики на државите таа била прикажувана како: бугарска, грчка, српска, славо-македонска. Имајќи предвид дека етничката припадност не е креирана само од официјалните институции, туку и од чувството на секој поединец, треба да се напомене дека еден дел од населението и покрај неволните околности себеси се именувало како Македонци. Во оваа смисла, и во извештајот на британскиот разузнавач, за етничкиот карактер на населението кое живее во Македонија во делот кој се наоѓа под Грција, дури 30 години по анектирањето, јасно се потенцира: „... важно е да се нагласи дека населението, како што тие не се ГРЦИ, исто така не се БУГАРИ или СРБИ или ХРВАТИ. Тие се МАКЕДОНЦИ.“ Види поопширно: *Велика Британија и Македонија (18 август 1944 – 8 мај 1945)*, документи, том I, избор, превод и редакција: д-р Тодор Чепреганов (Скопје: Институт за национална историја, 1995), 90-114.

новите топоними ја поддржувала општествената илузија за отсуство на конфликт во конкретниот домен.

Спроведеното преименување на местата концептуализирано како форма на симболичен капитал претставува една од основите на кои се презентира доминацијата, бидејќи станува збор за инструмент, кој произведува знаење, кое влијае на конструкцијата на погледот на светот. *Симболичниот капитал* коегзистира со: културниот, економскиот и општествениот капитал, но неговата цел е да обезбеди интерпретација во општествени рамки, која не се перципира како угнетувачка, туку како посакувана, ексклузивна историска репрезентација.¹⁹

Во оваа смисла, треба да се спомене и терминот *симболично насилство* што го потенцира Bourdieu за да го покаже начинот на кој културните значења и категории, вклучувајќи ги и имињата на местата, се наметнуваат и се прифаќаат од подредените групи или заедници како природни.²⁰ Се разбира, ваквите репрезентации, иако евоцираат комфорт и престиж за некои членови на општеството (на пр. за повеќето Грци), сепак тие функционираат како форма на маргинализација за други засегнати членови на општеството (на пр. за повеќето Македонци и Турци), кои, на минатото, се сеќаваат поинаку.

Практично, со новите интерпретации на просторот, во согласност со грчката идеја за етничка хомогенизација, постепено, во текот на годините, се одвивала промена со која претходното наследство станувало помалку видливо или невидливо, а истакнато место заземале маркерите, кои го легитимираат грчкиот поредок. Со други зборови, ваквата комеморација на историја и на култура

¹⁹ Види: Maria Isabel Menéndez – Menéndez, „Cultural Industries and Symbolic Violence: Practices and Discourses that Perpetrate Inequality“, Elsevier Ltd., *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 161 (2014), 64-69.

²⁰ Исто.

во просторот ја зајакнува грчката доминација или превласт во него, а истовремено ги сегрегира релациите на подредените заедници со конкретниот простор.

Сепак, вака воспоставената доминација не е секогаш комплетна, затоа што, на некој начин, таа е предизвикана од подредените групи, токму преку поинаквото секавање на минатото. Имено, традиционалните знаења содржани во дотогашните имиња на местата:²¹ селата, градовите, реките, пештерите, изворите, месностите и со нив поврзаните: преданија, обичаи и верувања, кои се пренесувале од колено на колено, од генерација на генерација ги интерпретирале емоциите и го граделе духовниот однос меѓу човекот и природната средина. Сите овие имиња служеле како „куки“ на меморија, на која се закачувале наративните традиции на културата. На овој начин, физичката географија означена со топонимите била трансформирана во пејзаж, каде што културата и топографијата симболично се сплотувале. Имајќи го ова предвид, новата топонимија во просторот предизвикува симболичен отпор кај заедниците, кои се идентификувале со претходните имиња на местата, зашто просторот зачувува пластови од податоци за: вредностите, верувањата, идеалите, па дури и за стравовите со кои се соочувале Македонците, како создавачи на претходниот симболичен капитал.

Отпорот се јавува на симболично ниво, каде што и покрај тоа што интервенциите на државата, во контекст на преименувањето на топонимите и нивната употреба, биле обврзувачки во официјалната општинска/државна комуникација, а нивното непочитување подраз-

²¹ Легенди и преданија за местата во егејскиот дел од Македонија како за селата: Буф, Д'мбени и др., потоа за градот Солун, за Егејско Море итн. се среќаваат и во едно издание на Институтот за фолклор од 1986 година, кое ги синтезира преданијата собирани во претходниот период од повеќе раскажувачи. Види: Танас Вражиновски, *Македонски народни преданија* (Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 1986).

бирало казна за прекршителот, сепак старите имиња и понатаму циркулирале како во секојдневниот живот на населението, така и во кореспонденцијата со општинските органи. За ваквата состојба на теренот, пишува и британскиот известувач Патрик Хачисон Еванс, кој престојувал во овој дел од Македонија во периодот од март до октомври 1944 година: „Имињата на местата, како што се дадени на картата, се ГРЧКИ: КАЛИТЕА, ТРИГОНОН, ДРОСОПИ итн., но како и да е, имиња кои најчесто се употребуваат, и покрај тоа што на картата се напишани со мали букви и во загради, ако воопшто се дадени така, се: РУДАРИ, ОШЧИМА, БЕЛ КАМЕН – се СЛОВЕНСКИ имиња. ГРЧКИТЕ се единствено дел од обидот на МЕТАКСАС да ги прикрие (но како и да е тие се општо разбирливи)“.²²

Едноставно, традиционалната употреба на старите топоними покажува поголема отпорност на индивидуално ниво поради нивната длабока навлезеност во секојдневниот дискурс на заедницата. Токму проблемите и отпорот кон новата топонимија, во однос на нејзината имплементација, биле причина грчката држава да го донесе Законот бр. 3432, од 12 декември 1927 година, кој се однесува на санкциите за прекршителите околу употребата на старите имиња, каде што во членот 7, параграф 4 и 5, се подвлекува:

*Молби од ѝриваѝни или од ѝравни лица кои се ѝоднесувааѝ до јавниѝе служби може да не се земаѝ ѝредвид ако во нив не се сѝомнува новоѝо име на месѝоѝо на живеење, на ѝрадоѝ или на селоѝо кое е веќе ѝреименувано, на лицеѝо кое ја ѝоднесува.*²³ Во следниот параграф се потенцира:

²² Види го Извештајот од капетанот Патрик Хачисон Еванс, член на Британската воена мисија, испратен до Форин Офисот, во: *Велика Бриѝанија и Македонија* (18 август 1944 – 8 мај 1945)..., 95.

²³ Тодор Христов Симовски, *Населениѝе месѝа во Егејска Македонија*, бр. 1 (Скопје: Здружение на децата бегалци од Егејскиот дел на Македонија, Печатница „Гоце Делчев“, 1998).

*Сведок, илустрира или друго лице кое се илустрира во судоп, а како место на живеење или раѓање го именува стариото име на градот или селото кое е веќе преименувано, според оценката на судоп може да биде казнето според параграф 3 од овој член. Казната за овој кривичен прекршок, содржан во претходниот параграф изнесува 1000 грами или присилов од десет дена.*²⁴

Како и да е, сите донесени законски акти во врска со новата топонимија, кои предвидуваат и поставување на табли со новите имиња на влезот од населените места, потоа промена на печатите на општините итн., покажуваат дека топонимите продираат во секојдневниот вокабулар, истовремено визуелно и вербално. Тие настојуваат да ја деградираат претходната културна содржина вградена во просторот и да инсталираат нова културна вредност. Симболичниот отпор кон новите имиња на местата од страна на подредените заедници го илустрира настојувањето да се смени начинот на кој се вреднува актуелниот момент, затоа што нивното неприфаќање води кон тоа јавниот простор да стане „арена на дебатирање“.²⁵

Иако, политичките и културните институции, креираат културни модели наметнувајќи рамка на идентификација, која официјално ја претставува заедницата, сепак индивидуалниот пристап се одликува во согледување на процесите од аспект на поединецот или на помалите групи, кои, во различна мера и на различни начини, реагираат на културните модели, кои се нудат од институциите.

Во овој контекст, притисоците, репресиите и казните на кои била изложена македонската заедница на подолг рок,²⁶ покрај дру-

²⁴ На исто место.

²⁵ За јавниот простор како „арена за дебатирање“ види: D. H. Alderman, „Place, Naming and the Interpretation of Cultural Landscapes...“, 206.

²⁶ Секавањата на луѓето, кои, во конкретниот период живееле во Егејскиот дел на Македонија, го потврдуваат тоа. Види: Митре Кајчевски – Мичо, *Неу-*

гото и во контекст на употребата на старите називи за местата, довело до тоа, еден дел од поединците да ја заборава старата топонимија, отстапувајќи го местото на новите имиња и создавајќи нови конекции меѓу минатото и сегашноста. Директната сооченост со стварноста, кај друг дел од населението, предизвикала честа употреба на старите називи во неформални и во приватни ситуации, најмногу во рамките на семејството или меѓу истомислениците во населеното место. Сепак, постои и трета група, која и покрај околностите, јавно зборува за својата македонска етничка припадност, за македонскиот јазик, а во тој контекст и за локалните називи за одредени места, кои се задржани во нивната свест, благодарение на пренесените знаења од родителите, од бабите и дедовците. Во оваа смисла, еве ја изјавата на еден жител на Овчаране: *Еген тџоџоним да ми ѓо кажат на ѓрчки јас нема да ѓо знам... на ѓример Црвениот Бресџ..., Чеџма..., ние тџака ѓи знаеме...*²⁷

Во овој контекст, интересно е да се спомене дека старите називи на местата, испреплетени со личните сеќавања и спомени, вградени во конкретни локалитети, месности, како препознатливи маркери на идентитетот, сè уште продолжуваат да се користат ме-

нишџиви корени: *Пресџа во минатџотџо и сегашностџа* (Скопје: Арена, 1998); Ташко Јованов и Жаклина Митевска, *Аргументџи од црниот џефџер на жрџивуваниџе: авџенџични сведоџџџа на учеснициџе и жрџивџџе од Граѓанската војна во Грџија* (Скопје: Здружение на Сетинци и Попадинци од Лерин во Македонија, Македонско сонце, 2009); и многу други. Потврда за ова наоѓаме и во изјавите од иселените лица од Егејска Македонија, земени во рамките на проектот: „Евидентирање, фотографирање, снимање и архивирање на видеоматеријали и разговори со Македонците протерани од Егејска Македонија во 20 век“, проект на Министерството за култура, Кинотека на Македонија и Институт за национална историја, од каде што се произлезени неколку документарни филмови.

²⁷ “Za progonetite i makedoncite vo Lerinsko Ateatos Kosmos 2 del”, *You Tube*, продукција ТВ Сонце.

ѓу Македонците од егејскиот дел на Македонија и нивните потомци, кои денес живеат во Република Македонија, а исто така и надвор од неа, каде што нашле свое прибежиште отселените.

*

Претходно презентираното недвосмислено укажува на значењето што им се придава на топонимите во процесот на (ре)имажинација на територијата, а во тој контекст и во вообличувањето на нацијата како „замислена заедница“.²⁸ Имајќи предвид дека имињата на местата се важна алка во интеракцијата на наследството и на идентитетот, тие се тесно поврзани со политичките и со општествените интереси, кои стојат зад нивната изградба. Во оваа смисла, сложените општествено-политички контексти, кои се одвивале во егејскиот дел на Македонија, по неговото влегување во рамките на Грција, довеле до територијално реструктурирање, каде што со преименување на местата се настојувало да се произведе *симболичен капитал*, кој имал за цел промоција на грчката доминација во просторот и легитимација на идентитет во согласност со грчката идеја за етничка хомогенизација, во која визиите за минатото на подредените заедници се: сегрегирани, маргинализирани и невизибилни. Вака промовираниот симболичен капитал, вграден во имињата на места, иако веројатно бил прифатлив за поголемиот дел од Грците, сепак наидувал на симболичен отпор кај Македонците, кои тука се родиле и живееле и кои, на минатото се сеќаваат поинаку од општествено пласираното. Нивниот отпор, всушност и не бил насочен кон промена на новите имиња, туку повеќе може да се толкува како израз или мислење во однос на тоа како грчката држава хегемонистички ја вреднува сегашноста во

²⁸ За идејата на Андерсон за „замислена нација“, види повеќе во: Драгица Поповска, *Стории и историизмои* (Скопје: Институт за национална историја, 2017), стр. 33.

контекст на деградација на останатите вредности. Ова многу јасно покажува дека колективната/општествената меморија, а во таа смисла и топонимите можат да се посматраат како „поле на дебата“, кое отвора прашања поврзани со: односите на моќ, територијалноста, потиснувањето на „другите“ и желбата за превласт, во конкретниот случај во рамките на анектираниот дел од територијата на Македонија кон Грција.

Dragica POPOVSKA

**PLACE NAMES AND THE INTERPRETATION OF
CULTURAL LANDSCAPES: THE CASE STUDY OF THE
AEGEAN PART OF MACEDONIA**

-SUMMARY-

The paper deals with the implication of territorial restructuring through toponym (place names) changes, on the continuity of the meaning and identity of the places in the Aegean part of Macedonia as a territory that, after the Balkan Wars, has entered and since then has been an integral part of Greece. Considering that the naming of places is a platform for the construction of heritage and identity, and drawing inspiration from one of the Alderman's scientific papers, the material focuses on two aspects of the concrete theme: naming as symbolic capital and naming as a symbolic resistance.

Виктор КОСИК

Институте славяноведения Российской академии наук

ДОМ НА ПЕСКЕ (ВАРДАРСКАЯ МАКЕДОНИЯ)

Есть земли, страны, государства, которые я бы назвал «яблочным садом раздоров, споров, столкновений». К их числу относится и Македония, разделенная, борющаяся, сдаваемая, ищущая спасения своей самобытности. После первой мировой войны македонские земли вошли в состав Болгарии, Греции, Сербии. Пожалуй, ареной самых острых столкновений стала так называемая Вардарская Македония, отошедшая к короне Карагеоргиевичей.

Для сербских властей новоприобретенные владения, когда-то входившие в Великую Сербию, давно носили название Южной Сербии, юга Королевства.

Для болгарских властей на македонских землях, отошедших к их давним соперникам, жили болгары, искусственно разделенные великими державами. Сама история, по утверждению болгарской стороны – от политики «слова» до практики «дела», подтверждала их права на Вардарскую Македонию, откуда бежали от новых «правителей» на болгарскую сторону тысячи беженцев-болгар. Проблема беженцев, отягощавших, кстати, бюджет болгарской короны, только добавляла «холода».

Сама ситуација в Вардарској Македонији може бити обрисована через ряд сюжетов, представлених здесь.

Итак, по Видовданској конституцији (ст. 95) страна была разделена на 33 области, из которых три были условно македонскими – Битольская, Брегалничка, Скопльска. Меньшей административной единицей являлась околия. В Вардарској Македонији насчитывалось 31 околия, из которых 14 входило в Битольскую область: Битолска (центр – Битола) область, Доранска (Валандово), Гевгелийска (Гевгелия), Горнодебарска (Дебар), Кавадаречка (Кавадарци), Кичевска (Кичево), Крушевска (Крушево), Мариовска (Битола), Неготинска (Неготино), Охридска (Охрид), Преспанска (Ресен), Прилепска (Прилеп), Струшка (Струга), Струмичка (Струмица); 6 околий в Брегалничкој области с центром в Штипе – Царево Село, Кочани, Малеш (Берово), Овче Поле (Свети Николе), Радовиш и Штип), 11 околий были в Скопској области – Долни Полог (Тетово), Галичник (Ростуше), Горни Полог (Гостивар), Качаник, Куманово, Крива Паланка, Порече (Южен Брод), Прешево, Скопје, Велес и Жеглигово (Куманово)¹.

Сведения о количестве жителей Южной Сербии, или «Юга», как они ее называли, по переписи 1921 г. были таковы: общее число 1 476 747 человек, из них 59, 5% – «сербы или хорваты», 28, 2% – арнауты, 10% – турки и «остальные»².

Все они жили на территории, площадь которой, согласно статистике из 1921 г., составляла 45 717 кв. км³.

¹ См.: Надежда Цветковска, *Македонскојо џрашање во југословенскојој џарламенџ меѓу двејте светјски војни* (Скопје: Институт за национална историја, 2000), 25.

² См.: Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS* (Београд: Институт за новују историју Србије, 2002), 45.

³ Ibid.

В 1929 г. Королевство Югославия было разделено по новому административному делению на 9 бановин. Вардарская бановина с центром в Скопле охватывала территорию Вардарской части Македонии, часть Южной Сербии и земли Метохии. Белградская власть намеренно связала македонские и сербские края в единую административную единицу⁴.

По переписи населения от 31 марта 1931 г. Вардарская бановина была поделена на 44 околии и 453 общины. Число населенных мест – 2169. Вардарская часть Македонии, входившая в состав бановины, состояла из 29 околий, часть Сербии в бановине охватывала 8 околий, часть Метохии – 7 околий⁵.

В Вардарскую часть Македонии входили следующие околии: Галичка (центр в Ростуше), Горнополошка (Гостивар), Долнополошка (Тетово), Кривопаланечка (Крива Паланка), Жеглиговска (Куманово), Кратовска (Кратово), Битолска (Битола), Горнодебарска (Дебар), Кичевска (Кичево), Прилепска (Прилеп), Охридска (Охрид), Преспанска (Ресен), Струшка (Струга), Крушевска (Крушево), Мариовска (Битола)⁶.

Перед столицей Карагеоргиевичей теперь вставала нелегкая задача «завоевания» «своего Юга» во времени, богатом на идеи сепаратизма, революции, когда терроризм становился средством достижения справедливости, когда национализм, патриотизм, коммунизм, сепаратизм и другие «измы» чрезвычайно затрудняли столь желанную органичность вхождения новых земель в Королевство сербов, хорватов и словенцев.

Итак, постараюсь здесь сжато обрисовать, прежде всего, ситуации: социально-экономическую, политическую, революционную.

⁴ См. Цветковска, *Македонското прашање*, 27.

⁵ Там же, 28.

⁶ Там же.

Первый. Природные рудные богатства: хромиты, олово, цинк, золото, серебро, включая сюда и мрамор, оставались почти нетронутыми. Соответственно и не было пролетариата в его европейском смысле, этой движущей силы в революциях. Практически, на тех же рудниках трудились крестьяне, не рвавшие с землей, помогавшей им выжить в тяжелые времена.

Только один пример. Судя по запросу депутата Скупщины радикала М. Димитриеви́ча от 11. 06. 1934 г. в Министерство лесных и горных ресурсов, управа рудника Боговина, где работало около 850 человек, не выплачивала заработную плату от 5 до 8 месяцев. Страдали не только сами шахтеры, но и их семьи⁷.

Выручала, надо полагать, как всегда земля, ее плоды.

Это была крестьянская страна (76, 3% жителей сел⁸), где почти полностью отсутствовала какая-либо промышленность. В Битольском, Прилепском и Крушевском срезах в 1920 г. насчитывалось 23 мельницы. В Вардарской бановине было мельниц водяных и просто жерновых 4818 штук⁹.

11 октября 1921 г. власти из Скопле в своем донесении в Белград, министру МВД, в отделение общественной безопасности описывали ситуацию следующим образом: «промышленность постепенно развивается... в самом городе сейчас мы имеем новую паровую мельницу и одна строится, имеется две мастерские....

⁷ См.: М. Бодрожић, „Прилог о ставу посланика Вардарске бановине према ситуацији у том делу Краљевине Југославије од 1932-1934“, *Вардарски зборник*, № 3, Београд (2004), 159.

⁸ Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija*, 56.

⁹ См.: Архив Србије и Црне Горе Ф. 65. Д. 299. (Здесь и в последующем ряде дел номера страниц отсутствуют – В. К.)

Есть и фабрики по выпуску современной черепицы и черепицы глиняной»¹⁰.

Можно было бы даже сказать, что на македонских землях люди жили вне времени. Но это не так, время брало свое, хотя и чрезвычайно медленно.

В 1937 г. бан Вардарской бановины М. Новакович писал в Белград по начальству уже следующие, не без скепсиса, строки: «Промышленность в бановине в своем большинстве не развита. Сравнительно большие текстильные фабрики находятся в Лесковце и его окрестностях. В Южной Сербии расположена одна фабрика алкалоида, фабрика цемента, много фабрик по производству растительного масла, мыла, большое количество модернизированных мельниц и несколько складов табака. Остальные небольшие фабрики, по сути, представляют собой расширенное ремесленное производство»¹¹.

В 1938 г. в Македонии было 103 предприятия, в которых было 3028 работников или 1, 1 % от общего числа работников в Югославии¹².

По местам и местечкам, где не было промышленности и не проводились обширные общественные работы, например, дороги, сохранялось значительное число бедняков. Вследствие сокращения ремесленничества росло и количество пролетариев¹³.

¹⁰ Там же. Ф. 14. Д. 179. начальство округа скопльского министру МВД отделения общественной безопасности 11 октября 1921 г.

¹¹ Там же. Ф. 37. Д. 51. Бан Вардарске бановине М. Новакович Председателю Совмина и министру иностранных дел М. Стоядиновичу. Скопле, 7 октября 1937 г.

¹² См.: Костадин Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918–1941* (София: БАН, 1983) 32.

¹³ См.: Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Л. Бан Вардарске бановине М. Новакович Председателю Совмина и министру иностранных дел М. Стоядиновичу. Скопле, 7 октября 1937 г.

В 1938 г., судя по данным биржи труда, в бановине насчитывалось 412 безработных. 20 июля 1938 г. Вардарский бан писал М. Стоядиновичу, что «эта биржа из бановины послала в этот год 26 000 людей на заработки, которые все устроены»¹⁴.

Однако в эту «прелестную картинку» слабо верится, учитывая, что существовала еще и скрытая форма безработицы, да и само слово «биржа» было, вероятно, мало знакомым в массе неграмотного народа.

Второй. Традиционность крестьянского труда. На полях выращивали пшеницу, кукурузу, табак, опийный мак, рис и другие пользующиеся спросом продукты земли. Сельское население традиционно продолжали грабить откупщики, скупая задешево и продавая в несколько раз дороже.

Так, покупая у крестьян табак по 50 пара за килограмм, они получали бешеный барыш, продавая его уже по 150–200 динаров¹⁵.

Судя по критическому выступлению депутата в Скупщине от Лесковачского района Т. Тоница крестьяне были вынуждены продавать центнер пшеницы за 50 динаров, кукурузы – по 40–45 динаров, пара волов стоила 800 динаров, корова 300 динаров, в то время как один день депутата оценивался в 500 динаров, а занавес для туалета в скупщине стоил свыше 2000 динаров¹⁶.

Тяжелое положение было и с опиумом. Только в тогдашнем Скопле находился единственный пункт по его закупкам, где он приобретался по 100–150 динаров за килограмм вместо «нормаль-

¹⁴ Там же. 20 июля 1938 г. Скопле.

¹⁵ Бодрожић, *Прилог о сџаву њосланника Вардарске бановине*, 158.

¹⁶ Там же. 158.

ной цены» от 400 до 450 динаров. Эта «ненормальная» ситуация позволила вскрыть даже коррупционную аферу¹⁷.

В Скупшине звучали призывы открыть подобные пункты в таких местах как Кочане, Штип, Радовиште, Струмица, Велес, где занимались производством опиия¹⁸.

Во время мирового кризиса экономическое положение в здешних краях ухудшилось, например, производство хлопка упало почти на 40%¹⁹.

Перед началом Второй мировой войны положение несколько выправилось. Вардарский бан М. Новакович 7 октября 1937 г. писал председателю Совета министров и министру иностранных дел М. Стоядиновичу следующие строки по сельскому хозяйству, отличные от ситуации с тем же фабричным производством: «Экономическое положение в бановине благоприятное. Сельскохозяйственное производство здесь весьма различно: одни края занимаются зерновыми культурами, другие овощными, третьи животноводством, четвертые рыболовством, а юго-восточные края занимаются выращиванием экзотических растений, как например, хлопком, рисом, арахисом, финиками, афионом (опийный мак – В. К.). Табак выращивается в восточном крае от Вранье до Преспе. Культура хлопка развивается очень хорошо. В этом году срез Струмичский обработал 1600 гектаров. Джевджеля, Валандово, Неготин, Кавадар и Овче поле все вместе около 2000 га. Самый лучший урожай в Струмице до 1200 кг на гектар, самый низкий на Овчем поле – до 700 кг. по гектару, где он начал выращиваться только в этом году. Министерство сельского хозяйства купило машины по

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же. 159.

¹⁹ Там же. 162.

отделению семян от хлопка. Семена употребляются для отжима масла»²⁰. Но не все было так гладко.

Больным местом в Вардарской бановине оставались и дороги, вернее, их отсутствие. Так, по свидетельству депутата Д. Поповича (выступление в Скупщине 10.03.1934 г.) крестьяне должны пройти 30 км до рынка, чтобы продать воз дров и выручить 20–30 динаров. Причем на рубку леса им нужен целый день, к этому следует добавить и необходимость приобретения на вывоз особого документа, за который они должны заплатить самое меньшее 500 динаров, «а если бедняк не может платить и если идет без бумаги, сторожа леса конфискуют дрова или платят штраф от 80 динаров»²¹.

К этому следует присовокупить немного о настроениях самого крестьянства в новой стране.

22 июня 1921 г. в Белград ушло донесение от одного из высших армейских чинов, дивизия которого была размещена на македонских землях. В нем он, в частности, писал: «Здесь македонское население далеко отстало от любой культуры и прогресса. Оно долгое время было в рабстве и приучилось слушаться, при этом принимая все те характерные особенности, которые влечет за собой рабство.

Масса не способна думать... и еще меньше способна понимать данные ей великие политические свободы и ее цели.

Это факты, которые болгары использовали в своей длительной агитации в массе здешнего населения, имели, к сожалению,

²⁰ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Бан Вардарске бановине М. Новакович Председателю Совмина и министру иностранных дел М. Стоядиновичу. Скопле, 7 октября 1937 г

²¹ Бодрожиф, *Прилоџ о сѣаву њосланика Вардарске бановине*, 163.

большой успех. Они в массах создали болгарское чувство, они привлекли ее для своих идей, для своего интереса...

Не является ничем новым, если в этом случае подчеркну, что ядро болгарской интеллигенции, как и большая часть болгарских министров из нашей Македонии... неустанно работают, чтобы добиться для Македонии свободы, которую бы она имела только вместе с Болгарией...

В своей... акции они не выбирают средств и таким образом ставили болгарскую национальную идею ... на службу коммунизму...

Наибольший ущерб несут нам плохие воспитатели массы народа – учителя и священники...

Все эти обстоятельства внимательно отслеживали болгары и, когда видели, что наша администрация подготовила им почву, что население будет недовольно нашей громоздкой администрацией», то «развили агитацию... которая сейчас тормозит наш государственный механизм»²².

Комментарии к этому любопытному письму я дам в своем дальнейшем освещении истории македонских земель.

Третий. Колонизационная политика Белграда по «разбавлению» сербами местного населения и связанная с ней аграрная реформа, объявленная в 1919 г. и растянувшаяся до 1930-х гг. В заявленном властями процессе передела земель (крупных турецких владений), связанного с отменой прежних порядков Османской Турции, прокламированная новыми властями «справедливость» «оказалась» на стороне сербов. Надо отметить, что новые поселенцы также обкрадывались нередко «своими чиновниками»²³.

²² Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. д. 179 Министерство военное и флота 22 июня 1921 г. в МВД

²³ Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*, 212, 213.

Сами власти в процессе колонизации сербской Македонии не жалели денег на антимакедонскую пропаганду и жестоко преследовали всех тех, кто подрывал «спокойствие» в крае. Так, в 1924 г. София перед угрозой вооруженного вмешательства, способного вызвать очередной пожар на Балканах, была вынуждена арестовать большое количество македонских националистов и принять по отношению к ним ряд других репрессивных мер.

В той ситуации новый передел македонских земель, решаемый только очередной войной, чреватой революционными потрясениями, не был нужен Европе, на которую «оглядывались» балканские правительства.

И хотя македонские националисты не «успокаивались», жесткая политика Белграда себя оправдывала – гражданская война с обязательной ее «балканизацией» и «интернационализацией» не состоялась.

На бытовом уровне сербы относились к македонцам довольно презрительно. Грубые шутки и вульгарные анекдоты о македонцах бытовали весьма долго в сербской среде, включая и интеллигенцию, где их признавали болгарами, отрицая право на самоназвание.

В политике было несколько по-другому. Один из народных посланников, выступая в 1926 г. в парламенте, открыто говорил о том, что македонцы в действительности являются только сербами, которые были в свое время подвергнуты чуждой массовой пропаганде.

С конца 1925 г. там было роздано свыше 70 тыс. га, в основном, колонистам²⁴.

Согласно приводимым В. Йовановичем данным из книги В. Бурзевского, 52, 4% земли получили колонисты, 39, 5% – македон-

²⁴ Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия*, 26.

ские крестьяне, остаток в 8% был разделен между школами, армией и жандармерией²⁵.

А сколько поселенцев было вообще, можно задаться вопросом?

Судя по работе А. Апостолова «Колонизацијата на Македонија во Стара Југославија» (Скопје, 1966), на которую ссылается К. Палешутский, то к июню 1940 г. в Македонии было 280 колоний с 4167 семьями²⁶.

Много это или мало?

По переписи от 31 марта 1931 г. в 29 околиях Вардарской Македонии, насчитывалось 1 574 243 человека. Здесь только не надо забывать, что туда входило 8 околий, подключенных из Сербии, а именно, Босилградска (Босилград), Ябланичка (Лебане), Лесковацка (Лесковац), Масуричка (Сурдулица), Пчиньска (Вранье), Пољаничка (Владички хан), Прешевска (Прешево), Власотинска (Власотинци), в которых проживало 348 040 жителей или 22, 11 % от общего числа, и часть Метохии из семи околий: Гњиланска (Гњилане), Горска (Драгаш), Грачаничка (Приштина), Качаничка (Качаник), Неродимска (Урошевац), Подгорска (Сува-Река), Шар-Планинска (Призрен), где жило 276 245 человек или 15, 55%²⁷.

Сербский историк Б. Петранович приводит другие данные, а именно, в Королевстве СХС проживало 630 000 македонцев, Примерно такую же цифру (около 600 000) называют британские аналитики²⁸.

Уже из приведенных цифр можно сказать, что число колонистов не было таким уж значительным.

²⁵ Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*, 216.

²⁶ Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия*, 25.

²⁷ См.: Цветковска, *Македонското прашање*, 28.

²⁸ См.: Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*. 46.

Тем не менее, поселенцы, даже там, где их было меньше, играли в общественно-политической жизни «ведущую или почти ведущую роль», входя в абсолютном большинстве в Югославскую радикальную партию²⁹.

Сербский историк Дж. Крстич в своей работе «Колонизација у Јужној Србији» (Сарајево, 1928) писал: «Результат нашей колонизационной политики ни по количеству поселений и переселенческих семейств, ни по положению переселенцев, ни по способу их расселения в колониях и по потраченному времени и средствам не имеет успеха, которым наш государственный аппарат мог бы гордиться»³⁰.

К этому надо добавить, что постоянные перемещения чиновничества с места на место препятствовали налаживанию нормальной государственной работе на местах. Сами власти, признавая этот крупный недостаток, подчеркивали необходимость найти способ, чтобы чиновники не чувствовали себя «временщиками»³¹.

Однако это было весьма трудным делом. Именно прибыть на время в какое-либо место, обогатиться через взяточничество и уехать: вот, пожалуй, было традицией для местного чиновничества.

В качестве примера предложу следующую «картинку»: командир Битольской дивизии получил информацию о том, что на пути из Дебра в Стругу замечен «караван коней, нагруженных ве-

²⁹ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. поселенцы, партия и выборы. Скопле, 14 мая 1938 г. Аноним

³⁰ Цит. по: Палешутски, *Македонскиј вѣпрос в буржоазна Југославија*, 65.

³¹ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 179. Начальство округа скопльского министру МВД, 11 октября 1921 г.

щами одного полицейского чиновника, который пару месяцев назад прибыл в Дебар с одним чемоданом»³².

Как подчеркивал В. Йованович, «чиновничество в южном крае характеризовали такие черты, как “сила турецкой традиции”, “балканский менталитет” и коррумпированность всех типов, что не мешало стремительному увеличению его численности»³³.

В 1931 г., в Вардарской бановине насчитывалось 22 319 «чиновников и служащих»³⁴.

Местное население также не было расположено к «людям нездешним».

В корреспонденции человека, близкого к Министерству внутренних дел и объехавшего за 13 дней августа 1938 г. Скопле, Велес, Прилеп, Битоль, Охрид, Ресан, Кавадар, Куманово, отмечалось, что он всюду слышал негодование по отношению к т. н. ульезам, т. е. к приезжим, которые в Южной Сербии обжились и считали себя призванными говорить и работать во имя народа из Южной Сербии³⁵.

Ко всему этому стоит добавить, что, судя по выступлению (18 марта 1933 г.) депутата Овчепольского района в Скупщине М. Стоядиновича, содержание аппарата по проведению аграрной реформы «юга Сербии» обошлось дороже, нежели сама реформа³⁶.

И, конечно, неуспех, а, может быть, провал колонизации был обусловлен и нападениями «комитов» – членов различных ре-

³² Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*. 78.

³³ Ibid. 79.

³⁴ Ibid.

³⁵ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Реферат министерства внутренних дел от 4 августа 1938 г. на основе информации нашего друга, проехавшего за 13 дней Скопле, Велес, Прилеп, Битоль, Охрид-Ресани, Кавадар и Куманово.

³⁶ Бодрожич, *Прилог о сѣаву њосланика Вардарске бановине*, 161.

волюционных отрядов, для которых террор был одним из средств их борьбы с «сербскими захватчиками».

Так, нападение на одно из сел в окрестностях Щипа (Штипа), совершенное 16. января 1923 г., вызвало отъезд многих колонистских семейств не только оттуда, но и из других мест Македонии³⁷.

Четвертый. Комиты или четники.

Вначале немного статистики. За период 1919–1934 официально учтено 467 нападений комитов, во время которых погибло 185 человек, ранено 253 служащих и 288 гражданских лиц³⁸.

На страницах донесений в Белград по начальству от представителей сербских властей разного ранга в первые годы постоянно присутствовала тема комитов, перехода ими границ. Соответственно, центру надо было обеспечить безопасность границ, не допускать перехода ее врагами Королевства, членами Внутренней Македонской Революционной Организации и ограничить вплоть до полной ликвидации ее антигосударственную деятельность на территории новых владений, точнее, на македонских землях. И враги эти были весьма серьезными.

Лидер ВМОРО Иван Михайлов перед Рождеством 1932 г. в интервью хорватскому политику Марко Дошену заявлял: «Македонцы еще давно сказали, что с сербом можно разговаривать только с винтовкой и гранатой. Я уверен, что мирным путем такая программа не осуществляется»³⁹. Для него Белград, создавший из Македонии «южную Сербию», сотворил там «южный ад». «Или достойная свободная жизнь для человека и народа или – честная смерть. Среднего пути в борьбе за свободу нет!» – заключал Иван

³⁷ См.: Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия*, 32.

³⁸ См.: Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija*, 194.

³⁹ Н. Кайчев, „Разговор на Иван Михайлов с хърватския политик Марко Дошен“, *Македонски преглед*, Кн. 4. (2005), 119.

Михайлов в друштвеном Загребе, где, по его выражению, Белградом был устроен «северозападный ад», от которого также нужно избавляться «любой ценой»⁴⁰.

Борьба требовала оружия, денег, и, главное, людей.

С оружием дело обстояло неплохо, если учитывать, что на Балканах после прошедших войн его было вдоволь. Только два примера.

Первый. В газете «Старое время» сообщалось: «По официальным сведениям из Охрида местная полиция в одном из сел обнаружила склад оружия – 120 пулеметов и патроны к ним. Пулеметы оказались болгарского типа и, по показаниям крестьян, находились под землей еще с начала войны. Между тем власти утверждают, что это один из складов Тодора Александрова, которых много в Южной Сербии. Вблизи склада был найден один болгарский комит, который при аресте пытался застрелиться. Предполагают, что пойманный комит имел задачу снабжать недовольное население оружием и подчинить его болгарским комитским отрядам»⁴¹.

Второй. 14 июля 1926 г. Леринский воевода ВМРО Асен Горов выдал свидетельство своему четнику Христо Д. Хлебарову о том, что он направляется на лечение в Болгарию⁴². Перед отбытием у него было принято А. Горовым следующее снаряжение: карабин № 1374 и нож, патронташ с 200 патронами, четыре больших гранаты, ½ кг пироксилина, парабеллум № 2084, патронов для па-

⁴⁰ Там же. 120.

⁴¹ Старое время. 26 февраля 1924 г., № 26. С. 3.

⁴² Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. д. 28. Л. 10. Внутренняя мак. Орг. Леринский революционный район Свобода или смерть. 14 июля 1926 г., Македония.

рабеллума 150, обоймы для парабеллума 6, один плащ, один ранец и пр.⁴³.

Итак, с оружием проблем не было.

Теперь о деньгах: левы, динары...

Одним из главных источников служили средства, полученные от местного населения, жившего в болгарском приграничье: Петричский и Кюстендилский края.

Не «забывались» и селяне, жившие по другую сторону границы. Причем, комиты здесь, случалось, действовали с крайней жестокостью. Так, в одном из документов, датированных весной 1921 г., сообщалось следующее: «Чета Глигорова 17 марта перешла границу около села Перпорие. Здесь от надежных людей получила продовольствие и проводника. В село несколько дней тому назад возвратились некие отходники, работавшие в Америке. Чета у них требовала денег для болгарского дела, на что они им ответили, что здесь Югославия, и они больше ничего не хотят знать о четах и неприятностях с ними. Эти тогда заперли их в дома и подожгли, но крестьяне их спасли, чтобы не сгорели внутри»⁴⁴.

Печать того времени была полна сообщениями о действиях комитских отрядов (чет). Например, русские читатели «Старого времени» осенью 1923 г. могли прочесть: «нападение комитов в Южной Сербии на села и города, сопровождающиеся зверствами и поджогами, не прекращаются». Неизвестные в городе Штип в многих местах расставили бочки с порохом перед магазинами на главной улице, фасады которых были облиты керосином, чтобы

⁴³ Там же. Л. 11.

⁴⁴ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 29. Л. 101. Полковник 3 жандармской бригады от 4 июня 1921 г. коменданту всей жандармерии и др. адреса.

взрывы легче могли произвести пожар, который был замечен в самом начале и ликвидирован с большими усилиями⁴⁵.

Тогда же промелькнуло сообщение об убийстве командира пограничной стражи майора Шаранцовича. «На изуродованном трупе убитого была прикреплена записка, что убийство совершено из мести за убитого комитского предводителя Ефтима»⁴⁶.

Не отставали и качаки, у которых были свои счета с сербами, и нередко зарабатывавшие себе на жизнь разбоем.

В качестве примера приведу одно из донесений в Министерство внутренних дел от 17 сентября 1921 г. В нем говорилось, что в «округе Скоплянском одна чета арнаутских качаков из 60 человек дождалась на дороге Скопле-Тетово и захватила в плен 60 путников, назначила сумму за выкуп и отвела их в горы»⁴⁷.

Ставшие обыденными такие факты были обусловлены, как признавали сами власти, во многом коррумпированностью полицейской власти. Надо было заменять пограничную стражу, «составленную, в основном, из городских арнаутов», на «людей из внутренней Сербии», увеличить количество жандармов и усилить над ними контроль⁴⁸.

Все это, полагаю, делалось, но не так быстро.

И, теперь, вновь о комитетах.

Безусловно, они знали, за что ведут борьбу. Один из комитов писал, примерно в 1926 г. неким своим «дорогим Крсто и Боре»: «Всем вам шлем сердечное поздравление из этого милого края лазурного неба, дивно-прекрасных лесов, в которых поют гайдуцкие

⁴⁵ Старое время. № 5, 5 ноября/23 октября 1923 г. С. 2.

⁴⁶ Там же. № 8, 26 ноября 1923 г. 2.

⁴⁷ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 179. Военное министерство и флота от 17 сентября 1921 г. в МВД.

⁴⁸ Там же. Апрель 1921 г. В МВД.

песни, и цветущих полей, заброшенных, вытоптанных отвратительными пресмыкающимися – от разных насильников греков и сербов. Пишу с дивного красивого места. Мой взор охватывает все родные горы.

Неописуемое одушевление, мятежная душа горит от желания, чтобы вновь броситься на проклятого врага и окончательно его уничтожить. Он... грабит, колет наш невинный народ. Но уже мало ему остается. Чаша терпения переливается. Закипят волны народного негодования и тогда куда пойдут палачи народа? Родные сыновья измученной и страдавшей страны блуждают по непроходимым горным лесам, оберегая народ от ... тиранов, готовые положить жизнь на святой алтарь свободы»⁴⁹.

Грозная ВМРО вселяла страх, сеяла панику среди местного руководства, состоявшего в основном из сербов. Любой слух воспринимался как правда, заставлявшая чиновников обращаться к военным властям с просьбами о помощи. 15 мая 1921 г. комендант III армейской области, охватывавшей Вардарскую Македонию, писал военному министру следующее: «Комендант битольской дивизионной области сообщил мне, что на основе неточных и непроверенных данных о движении среди населения и акциях болгарских комитов полицейские власти неоправданно обращаются к военным властям за помощью. Своим поведением показывают свою неспособность управлять ситуацией, отсутствие ... хладнокровности, трусоватость и страх от воображаемой опасности... начальник округа Битольского шифром извещал коменданта II жандармской бригады что "среди народа района Преспанского проявился быстрый поворот. Народ пришел в смятение, и ожидает каждый час акции комитета. Возникла настоящая паника. Начальник района спрашивает, что делать с архивом и государственной

⁴⁹ Там же. Д. 28. Л. 12. Письмо одного четника дорогим Крсто и Боре. 17 июля 1926 г.

кассой“... Между тем комендант Битольской дивизионной области проверил извещение... и обнаружил, что в Ресне и окрестностях наблюдается мир и спокойствие и добавляет, что наши гражданские власти ответственны за эту неоправданную и непонятную панику народа»⁵⁰.

Однако дыма без огня не бывает, само существование и активность комитов вызывали «эту неоправданную и непонятную панику народа». Только тут надо, скорее всего, добавлять к последнему слову прилагательное – «сербского».

Лишь «популярный» терроризм, по убеждению многих его сторонников, мог «сломать» империю, жесткая политика которой по «сербизации» македонского населения снижала опасность ее революционизации. Белграду в немалой степени помогала зачастую кровавые, внутренние раздоры в среде ВМРО. Свой «вклад» вносила и борьба македонцев-автономистов со своими соплеменниками-федералистами, поступившими на сербскую службу.

Эта борьба началась еще в 1921 г. Тогда же, например, группа «сознательных» македонских революционеров конституировалась в организацию под названием «Македонская Федеративная организация», которая отделилась от ВМРО и начала борьбу по ее уничтожению. Руководителем этой новой группы стал Славе Иванов.

Как писал, и весьма страстно, один из членов этой группы, укрывшийся под инициалами С. И. (скорее всего это был сам Славе Иванов), Тодор Александров «сделал из ВМРО оружие в руках... болгарских политических партий, которые манипулировали ею, исходя из своих партийных интересов и интересов болгарской государственной политики. ... ВМРО служила и болгарскому Двору и

⁵⁰ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 28. Комендант 3 армейской области министру военному и флота. 15 мая 1921 г., Скопле

военной лиге, с которой поддерживала тесную связь и получала инструкции». Александров не остался в долгу и поспешил в своем воззвании назвать «федералистов» «предателями и сербскими шпионами». Последовали вскоре и убийства с обеих сторон. В итоге небольшая группа С. Иванова была вынуждена укрыться на территории Королевства, власти которой (Н. Пашич прежде всего) снабжали ее деньгами для борьбы с ВМРО. В 1925 г. «беглецы» создали организацию под названием «Объединение против болгарских бандитов». Бывшие члены ВМРО тогда говорили: «мы эту организацию создавали, и мы ее уничтожим как пакостную и ненужную для македонских интересов»⁵¹.

Опять началась кровавая борьба с жертвами с обеих сторон.

По другим сведениям, организация под аналогичным названием была создана двумя годами раньше, в сентябре 1923 г. Ее возглавляли Михаил Каламатиев, местный торговец и Коста Пеканац, старый сербский четнический воевода.

В 1923 г. число специально организованных лиц против комитов достигало почти 25 тыс.⁵²

Под руководством ВМРО в Скопле, Щипе (Штипе), Велесе и других местах активизируется македонская молодежная тайная революционная организация, состоящая из студентов и учителей. Однако она действовала недолго. В 1927 г. уже состоялся судебный процесс. Из 20 студентов девять получили 90 лет тюрьмы, 11 освобождены после ужасов предварительного следствия⁵³.

⁵¹ Там же. Ф. 37. Д. 51. Проект за продужену борбу против тайне революционарне организацие уперене против Југославије Септембар 1937. Борец за своју Родину С. И. Белград

⁵² Палешутски, *Македонскијџи вџџрос в буржоазна Југославија*, 63.

⁵³ Палешутски, *Македонскијџи вџџрос в буржоазна Југославија*, 68, 69.

О ситуации, сложившейся в Вардарской Македонии с болгарскими, последние информировали Лигу Наций. В январе 1930 г. их представители Гр. Атанасов, Д. Шалев, Д. Илиев – адвокаты из Кавадарцев, Скопле и Велеса – подали ее главному секретарю Эрику Друммонду петицию, в которой просили признать «болгарское меньшинство в Югославии, которое составляет компактную массу, живущую в Македонии»⁵⁴.

Но королевское правительство в ответ на запрос секретариата Лиги Наций ответило, что «славянское население в Южной Сербии не является меньшинством ни по языку, ни по расе, ни по религии и неотлично от других сербов в Королевстве», поэтому оно не может иметь какие-либо права считать себя меньшинством⁵⁵.

При всем этом еще в 1929 г. правительство стремилось усилить четническую организацию «Народна отбрана» («Народная оборона»), чьи подразделения в Македонии возглавлялись воеводой Илией Трифуновичем-Бирчаниным, генералом Ристичем и скопльским митрополитом Иосифом. Но они не давали результатов. Поэтому при финансовой поддержке бана Ж. Лазица в начале 1931 г. создается организация «Югославянска младеж от Вардарска бановина» («Югославянская молодежь Вардарской бановины»). Судя по ее составу, она не имела широкой социальной базы⁵⁶.

В Вардарской Македонии действовали и коммунисты. Однако их деятельность не была успешной среди населения.

Возвращаясь к федералистам, скажу, что упоминавшийся «С. И.», позиционируя своих сторонников «борцами за честь и ве-

⁵⁴ Там же. 70.

⁵⁵ Там же. 71.

⁵⁶ Там же.

личие Югославии» предложил в сентябре 1937 г. своих людей Белграду (премьер-министру и министру иностранных дел) для ликвидации Ивана Михайлова, проживавшего в Анкаре, равно как и хорватов Кватерника и Павелича, живших в Италии, близ Торино. Одновременно «С. И.» заявил о готовности образовать группу «от 10 до 15 людей верных и хороших патриотов, которые могут выполнить задание в стране по защите самых высших государственных интересов»⁵⁷.

Этот «заманчивый» план не был реализован.

Известно, что новое правительство в Софии под председательством Кимона Георгиева еще в 1934 г. приняла ряд известных мер против ВМРО, чьим шефом тогда был Иван Михайлов. Формально ВМРО была распущена, а Михайлов скрылся в Турции. Уже известный «С. И.» писал: «...если бы правительство Кимона Георгиева хотело его арестовать, оно бы это сделало... тот, кто следил за развитием дел с ВМРО и македонствующими, может сразу сказать, что ВМРО не распущена, а только как бы свернула свои флаги, это требование внутренней и внешней болгарской политики, чтобы, когда придет время, развернуть знамена ВМРО. Этот день приближается, и свернутый флаг понемногу разворачивается»⁵⁸.

Пятый. В ход шло не только оружие, но и сама история, просвещение. На этом поле наступательной стороной была Сербия.

Еще в 1906 г. сербский проф. Йован Цвиич представил идейную и научную основу для «сербизации» Македонии. По его мнению, Македония в этнографическом и лингвистическом отношении была ближе к сербам, нежели к болгарам. Он считал македонское население аморфной массой, из которой легко можно

⁵⁷ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Проект за продуженъ борбу.

⁵⁸ Там же. Что сейчас с ВМРО? Ноябрь 1937 г. Сообщение С. И.

сделать как болгар, так и сербов (Цвиич. Ј. Балканско полуострово. Београд, 1906)⁵⁹.

Практик Никола Пашич считал, что Македония может быть «сербизирована» за 10 лет. Главный удар был направлен против болгар, так как считалось, что их ассимиляция как национальной группы, которая в языковом, религиозном и этнографическом отношении стоит ближе всего к сербам, сравнительно легко осуществима.

Для этой цели власть закрывала все училища, церкви, читальни, библиотеки македонских болгар, запрещала болгарскую речь, периодическую и ежедневную печать, не допускала проникновение болгарской книги в Македонию. Болгарский язык был под запретом. В каждом учреждении на видном месте были надписи: «Говори только на официальном языке». В училище перед чтением молитвы ученики должны были громко три раза сказать: «Я настоящий серб, отец мой и мать моя настоящие сербы». Сербская власть в Вардарской Македонии (без Струмишского округа) уволило 5 болгарских владык, 647 священников, закрывало 677 церквей, 48 монастырей, 556 начальных (основных) училищ с 847 учителями и 33056 учениками и пр.⁶⁰

Сюда можно добавить, что в церквях появились списки с сербскими именами, которые разрешалось давать новорожденным. Насильственно менялись окончания фамилий с «ов» на «ич»⁶¹.

Для детей из Македонии щедро открывались пансионаты в Белграде и других крупных городах. Цель одна: воспитание про-сербской интеллигенции. Однако не все шло по-задуманному. Бан

⁵⁹ Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия*, 52.

⁶⁰ Там же. 49

⁶¹ Там же. 52.

М. Новакович писал в октябре 1937 г. М. Стоядиновичу: «по городам молодежь, получившая образование в Загребе или в Белграде, идут немного влево. Они... фантасты и не имеют влияния на народ»⁶².

Но здесь бан в своем суждении относительно степени влияния был, думается, поверхностен.

Разумеется, массовое просвещение по-сербски осуществлялось в самой Вардарской Македонии, в ее городах и селах.

Какими они были?

Вначале информация из 1921 г. Судя по письму окружных властей Скопле, «на школы обращается большое внимание, в районе скопльском строится семь новых школ. В районе Велешком есть тридцать восемь школ. В самом Скопле община предприняла ремонт всех основных школ. Школы в городах хорошо посещаются, в селах слабее.

Средние школы в Скопле и Велесе, гимназии, торговая школа, учительская школа отлично посещаются... Для женских ремесленных школ (две в Скопле и одна в Велесе) Окружная скупщина вотировала большую помощь»⁶³.

В целом, в Южной Сербии в 1929 г. было 1 401 начальная (основная) школа, из которых 261 школу посещали албанские дети⁶⁴.

Относительно средних школ можно, согласно данным В. Йовановича, узнать, что их было всего 18⁶⁵.

⁶² Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Л. Бан Вардарске бановине М. Новакович Председателю Совмина и министру иностранных дел М. Стоядиновичу. Скопле, 7 октября 1937 г.

⁶³ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 179. начальство округа скопльского министру МВД. 11 октября 1921 г.

⁶⁴ Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*, 135.

⁶⁵ Ibid. 137.

Теперь позволю представить городскую «картинку»: Охрид – 1568 домов, 10416 жителей, суд, гимназия, основная школа, трудовая, вечерняя ремесленная школа и старые церкви, 4 адвоката. Приедор – 1040 домов, 6000 жителей, гимназия и две начальные школы, железный рудник Любия – 13 км от города, ярмарка с 2 августа. Прилеп – 4448 домов, 20623 жителей. Суд, финансовое управление, жандармское управление, архиерей, муфтий, гимназии, учительская школа, 7 начальных и вечерняя торгово-промышленная школа, 3 адвоката⁶⁶.

В Скопле действовала средне-техническая школа – 17 учителей и 250 учеников⁶⁷.

В Вардарской Македонии были учреждены такие социальные учреждения, как детский дом в Скопле⁶⁸, богадельня в Битоли⁶⁹.

Нельзя обойти молчанием и профессиональное образование, прежде всего, крестьянского профиля.

Низшие сельскохозяйственные школы действовали в Битоли – 2 учителя, 1 профессор специалист по молоку⁷⁰; в Лесковце – 2 учителя начальных классов, 1 профессор⁷¹. В Тетово работала сельскохозяйственная школа⁷². В Прешеве располагались сель-

⁶⁶ „Краљевина срба, хрвата и словенаца“, *Алманах, свезак III, део 7,8,9, 1927–1928*, Сост. Виктор Манакин, (Загреб, без года выпуска), 696, 701.

⁶⁷ *Зборник Југославије њених бановина, градова, срезова и ошштина*, (Београд: Матица живих и мртвих С.Х.С. 1931), 81.

⁶⁸ *Буџеј Вардарске бановине за 1940–41 годину*. (Скопље: Краљевска банска управа Вардарске бановине, 1940), 75.

⁶⁹ Там же. 76.

⁷⁰ Там же. 41

⁷¹ Там же. 42.

⁷² Там же. 44.

скохозјайственна школа и хозяйственна школа⁷³. В Црној Трави открили школу каменџиков, так как тамошние жители были известны как каменџики во всей стране. Имелась также и одна техническая школа в Скопле⁷⁴.

В Вардарской бановине действовали женские ремесленные школы, торговые школы, специализированные, торговые академии⁷⁵.

В начале 1930-х гг. на одну тысячу жителей приходилось одно среднее училище. В оставшихся начальных школах изучали, прежде всего, сербский язык и литературу⁷⁶.

Тем не менее, М. Новакович писал в Белград: «В народе чувствуется желание об открытии начальных школ, Каждое село хочет иметь свою школу. Многие новые школы строят. По возможности выделяем деньги из бюджета бановины»⁷⁷.

В 1937 г. государство одобрило кредит из госдотаций на сумму 4 800 000 динаров на строительство гимназий в Скопле, Приштине (больниц в Штипе и Призрене)⁷⁸.

23 января 1938 г. была торжественно открыта четвертая начальная школа «Доситей Обрадович». Вместе с двором она занимала площадь в 13 тысяч кв. м. и могла принять свыше 700 детей. Стоившая около 2 млн динаров, не считая земли, школа отвечала всем ус-

⁷³ Там же. 46.

⁷⁴ Бодрожић, *Прилог о сѣаву њосланика Вардарске бановине.*, 164.

⁷⁵ Буџеи *Вардарске бановине*, 103.

⁷⁶ Палешутски, *Македонскиџи вџџрос в буржоазна Јуџославия*, 51.

⁷⁷ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Новакович – Стоядиновичу. 16 декабря 1937 г.

⁷⁸ Там же. 14 октября 1937 г.

ловиям дидактического, гигиенического и эстетического характера⁷⁹.

Школы открывались, но не хватало учителей для тех же начальных школ.

В Скопле, например, действовала только одна Учительская школа⁸⁰.

Сделанное не означало законченного.

Так, депутат Костиц просил в Скупщине переместить сельскохозяйственный факультет из Земунa в Скопле. Он предлагал открыть на «юге Сербии» ремесленные и другие технические школы, в том числе школу для иконописцев, ювелиров и др. мастеров.

Народный представитель выступал за открытие низшей сельскохозяйственной школы в Скопле, в которой большое внимание уделялось бы растениеводству⁸¹.

Замечу, что в просвещение открыто вторгалась политика, точнее, элемент соперничества с Болгарией в этой сфере.

Один сюжет. Депутат Т. Фиданович в своей речи от 14 марта 1933 г. подчеркнул, что три года назад в Струмице была ликвидирована неполная гимназия, имевшая большое значение. Он просил вновь открыть эту гимназию, аргументируя тем, что в Болгарии на границе с Вардарской бановиной в одном селе была открыта такая же неполная гимназия, хотя в Петриче работала и восьмиразрядная школа. По мнению Фидановича, эти «болгарские гимназии не были нужны народу, а открыты с целью пропаганды против Югославии»⁸².

⁷⁹ Там же. Ф. 38. д. 10. 23 января 1938 г. Прессбюро.

⁸⁰ Бодрожич, *Прилог о сѣаву њосланика Вардарске бановине*, 164.

⁸¹ Там же. 164, 165.

⁸² Там же.

Здесь возможен только один комментарий: соперничество в области просвещения бывает и полезным.

Небольшая вставка о здравоохранении и суде.

Смена власти с турецкой на сербскую не привела к коренным переменам в этой сфере. В 1921 г. в одной из справок в МВД, говорилось, что «в гигиенической сфере народ не на высоте», так как его стиль жизни не дает ему лучше жить. Подчеркивалось, что было предпринято все, чтобы народу объяснить то, что «от стиля его жизни зависит и его здоровье»⁸³.

Но «объяснение» без вливания денежной массы мало помогло.

Прошло больше четверти века, ситуация оставалась неудовлетворительной. По признанию самого бана, здравоохранение было очень плохим. В октябре 1937 г. он писал в Белград, «что от малярии в этом году болело около полумиллиона лиц. Институт гигиены располагал всего 200 000 динарами для покупки хинина, столько же дала и бановина. Нет даже 1 динара по больному»⁸⁴.

Бановинские больницы к 1940/41 г. действовали в Велесе, Власотинце, Вранье, Гнилане, Джевджелии, Куманово, Лебану, Лесковце, Охриде, Призрене, Прилепе, Приштине, Тетово, Штипе⁸⁵.

О праве особо не стоит распространяться, учитывая взяточничество чиновников и жадность адвокатов. Сами власти в 1921 г. утверждали, что «правосудие стоит на высоте, и народ в него пол-

⁸³ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 179. Начальство округа скопльского министру МВД. 11 октября 1921 г.

⁸⁴ Там же. Ф. 37. Д. 51. Л. Бан Вардарске бановине М. Новакович Председателю Совета министров и министру иностранных дел М. Стоядиновичу. Скопле, 7 октября 1937 г.

⁸⁵ Буцеџи Вардарске бановине, 82–95.

ностью верит». Тут же они подчеркивали, что «правосудие и ряд общинских судов слабы»⁸⁶.

Более того, была замечено т. н. вмешательство политики в судебные дела, на что указывает в своей книге В. Йованович⁸⁷.

Возвращаясь к просвещению, отмечу, что образовательным центром было Скопле, с 1929 г. – столица Вардарской бановины. В ней действовали средняя, гражданская и народная школы⁸⁸.

В середине 1930-х гг. на эту же тему так живописал Слободан Йованович: «Скопле один из самых счастливых городов нашей страны, после Белграда, больше всего он выиграл с освобождением. Как и Белград, он за последние восемнадцать лет почти утроил число своих жителей. До войн он имел немногим больше тридцати тысяч жителей...

До войн Скопле имело определенную физиономию турецкого города. Несколько современных построек и несколько для того времени современных отелей... Сейчас Скопле имеет две части города: старый ... и новый, набитый современными постройками... Сейчас в Скопле есть большое количество людей, переселившихся из разных городов, расположенных севернее и южнее от Скопле. Восемнадцать лет жизни в новой среде не было достаточным для их ассимиляции.

...легко можно различить колонию Враньянца от колонии Кумановаца, также вам не будет тяжело Штиплянца отличить от Призренаца. Самый большой вклад дал Дебар и его окрестности... Точно также внесли свой вклад переселенцы из Велеса, Призрена, Тетова, особенно из Крушевца. Цинцарска колония (фракийские

⁸⁶ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 179. Начальство округа скопльского министеру МВД. 11 октября 1921 г.

⁸⁷ Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*. 107–108.

⁸⁸ Буџеџ Вардарске бановине, 61.

валахи) многочисленна и мощна. ... Почти три тысячи государственных, бановинских и общинский служащих ... Весь этот народ... принес свои особенные черты. Но весь этот народ, собранный в одной среде, содействовал совместной жизни.

...Культурная и любая общественная деятельность очень усложнена. ... Все живут своей локальной жизнью... Скоплянцы никогда не могли согласиться, чтобы во главе своей общины поставить человека, который был бы из их круга. ... скоплянцы за последних двадцать лет не имели... своего депутата»⁸⁹.

Эта зарисовка позволяет получить дополнительные сведения о процессах, происходивших в Южной Сербии, точнее, в Вардарской бановине.

Добавлю, что в Скопле выходила и своя дневная городская газета «Вардар».

В 1920 г. в Скопле был открыт Философский факультет как филиал Белградского университета. На него возлагалась «культурно-национальная миссия» стать проводником сербской культуры и просвещения⁹⁰.

Вначале Философский факультет не пользовался «спросом». В октябре 1921 г. число студентов было незначительным и поэтому начало преподавания затягивалось⁹¹.

Впрочем, потом положение улучшилось.

В 1933 г., в своем выступлении в Скупщине Д. Костић информировал своих коллег о разговорах по ликвидации факультета и экономии в 200 000 динаров. Депутат полагал, что этого нельзя

⁸⁹ С. А. Јовановић. „О Скопљу“, *Вардарски зборник*, № 5, (Београд: САНУ, 2006), 233, 234, 235.

⁹⁰ Палешутски, *Македонскијџи* въпрос в буржоазна Југославија, 50.

⁹¹ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 14. Д. 179. Начальство округа скопльскогo министру МВД. 11 октября 1921 г.

делать из-за такой небольшой суммы денег, которую может предоставить община Скопле⁹².

В итоге, факультет продолжал действовать. Там, в частности, читались лекции по мировой культуре, ее исторических процессах, ходе развития, проблемах. В его стенах делились знаниями такие замечательные русские ученые, как Петр Михайлович Бицилли, историк культуры, Владимир Алексеевич Мошин, преподававший историю Византии и Римского царства, Евгений Васильевич Аничков, историк литературы.

Почти одновременно (с 1923 г.) в главном городе Вардарской бановины начал работать Народный университет, основанный по образцу Коларчева университета в Белграде. Основная цель была направлена к решению двух задач:

1) знакомить широкую общественность с новейшими научными достижениями из разных научных областей;

2) через лекции наиболее авторитетных представителей сербской и югославянской науки повышать общую культуру и образовательный уровень в широких слоях городского населения, а также поощрять молодое поколение отечественной интеллигенции к изучению основных проблем прошлого и настоящего краев.

На Народном университете, согласно статистическим данным за первые пять лет было 99 лекций по различным специальностям⁹³.

Среди преподавателей были и русские имена, например, Петр Митропан, знакомявший слушателей с современной русской литературой в эмиграции и в СССР⁹⁴, Алексей Елачич, рассказы-

⁹² Бодрожић, *Прилог о сјаву посланика Вардарске бановине*, 164.

⁹³ Б. Лилић, „Делатност народног универзитета предратне јужне Србије у Скопљу“, *Вардарски зборник* № 4, (Београд: САНУ, 2005), 123.

⁹⁴ Лилић, *Делатности народног универзитета предрајине јужне Србије у Скопљу*, 124.

вавший о славянских апостолах Кирилле и Мефодии, повествовавший о царствовании Екатерины Великой⁹⁵. Предполагаю, что для слушателей была интересна его лекция «Россия на переломе в начале царствования Петра Великого». В ходе лекции было спето русскими несколько арий из оперы Мусоргского «Хованщина» в исполнении русской актрисы Народного театра Анны Дориан. В мини-концерте принимали участие профессор Учительской школы Димитрий Шатуленко, преподаватель музыки Сергей Красовский, профессор гимназии Виктор Петров⁹⁶.

Добавлю, что лекции в Народном университете посещали, в основном, старшеклассники⁹⁷.

Шестой. Политика противоборствующих сил. К вопросу о самосознании населения.

Если говорить об отношениях Софии и Белграда, главных игроков на «македонском поле», то вначале немного фактов.

В 1921 г. в Белграде был убит болгарский посол Димитров. 23 марта 1923 г. лидер БЗНС Ст. Стамболийский подписал Нишское соглашение, по которому формально отказывался от притязаний на Македонию. 14 июня 1923 г. произошло убийство С. Стамболийского, принявшего за месяц до кровавой гибели ряд мер против революционных организаций. Новый глава Болгарии Александр Цанков при открытии Народного собрания упомянул «болгарскую Македонию»⁹⁸, что только усложняло двусторонние отношения, которые уже были «подпорчены» вторжением комитских отрядов с территории Болгарии. Сменивший Цанкова уроженец Ресена (македонский болгарин) Андрей Ляпчев пытался «утихо-

⁹⁵ Там же. 126, 127.

⁹⁶ Там же. 128.

⁹⁷ Јовановић, *О Скопљу*, 236.

⁹⁸ Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*, 154.

мирить» ВМРО «бескровно», без применения силы, убеждая И. Михайлова не создавать проблем с четами и т. д. Однако все уговоры были тщетны⁹⁹. В октябре 1927 г. был убит в Штипе болгарофоб генерал Ковачевич. Ответ не замедлил последовать: убиты отец и брат И. Михайлова. В Юго-западной Болгарии (Петричском и Кюстендилском краях) вводился режим чрезвычайного положения. 13 января 1928 г. в Скопле убит В. Прелич – «инспиратор и вдохновитель гонений на болгар в Вардарской Македонии»¹⁰⁰. В 1928 г. И. Михайлов руками своих «подопечных» ликвидировал своего соперника генерала Ал. Протогеровова. Вновь развернулась кровавая борьба между михайловистами и протогеровистами. В этой обстановке, как писал сам А. Ляпчев, «он не хотел быть палачом ВМРО», т. е. вел себя пассивно в развернувшейся распре, что дало преимущество михайловистам, наиболее радикальному крылу в ВМРО¹⁰¹. Болгарские интересы в Вардарской Македонии в 1927 г. попыталась защитить, но безрезультатно, Великая ложа Болгарии, обратившись к своим «братьям» из Великой ложи Югославии. Потом было обращение Великой ложи Болгарии ко всем своим «собратьям» в мире с призывом остановить «кровавое вытеснение» болгар из Вардарской Македонии. Известно, что «братья» из Королевства ответили, что в Македонии «живут только сербы»¹⁰². В дело «оттепели» включился и царь Борис, пославший своего адъютанта на прием в югославское посольство (начало декабря 1929 г.) по случаю дня рождения короля Александра. Этот шаг и выражение сочувствия, проявленное болгарским правительством в связи с кончиной одного из югославских дипломатов, расценивались внимательно следившими за болгаро-югославски-

⁹⁹ Божинов, *Земното кълбо не ѝресѣва да се върѣи*, 195.

¹⁰⁰ Там же. 197.

¹⁰¹ Там же. 203, 204.

¹⁰² Jovanović, *Jugoslovenska država I Južna Srbija*, 158.

ми отношениями британскими дипломатами как знак потепления между двумя странами¹⁰³. Не отставал и Белград, куда 10 декабря 1933 г. прибыл с официальным визитом царь Борис и царица Йоанна в сопровождении принца Кирилла и министра иностранных дел А. Бурова. В официальном коммюнике говорилось о безотлагательности начала переговоров по заключению торгового договора, ветеринарной конвенции и соглашению по облегчению паспортного режима¹⁰⁴.

Но все это для простых жителей «Юга Сербии» оставалось пока «политикой».

В Вардарской Македонии македонский народ был исключен из общественно-политической жизни, он не имел права организовывать свои политические партии, не имел права участвовать в органах власти в администрации. «Если хотел занять место незначительного чиновника, то должен был открыто и аргументированно заявить себя сербом, защитником существующей власти»¹⁰⁵. То есть «македонец» – это иллюзия, химера, продукт враждебной пропаганды. Но в истории известно, что все же в Народной Скупщине были македонцы от Вардарской бановины. Разумеется, они должны были называть себя сербами. В результате выборов в 1923 г. из 24 депутатов 17 были сербы, 4 албанца и 3 турка. Из 17 депутатов, заявивших себя сербами, 6 были македонцы¹⁰⁶. На выборах 1927 г., учитывая вышеназванное, только два депутата из

¹⁰³ Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция (1919–1941). Т. 2. (1934–1941), (София: УИ „Св. Климент Охридски“ 2007), 169.

¹⁰⁴ Там же. 282.

¹⁰⁵ Цветковска, *Македонското прашање*, 22.

¹⁰⁶ Надежда Цветковска, *Политичките партии во парламентарните изборни борби во вардарскиот дел на Македонија (1919–1929)*, (Скопје: Институт за национална историја, 2004), 151, 152.

двадцати двух, заявивших себя сербами, были македонцами¹⁰⁷. Если говорить о депутатской работе, то, как признавали сами власти, «многие депутаты ничего не сделали... Многие использовали мандат для личной выгоды, даже для обогащения, а многие полностью неспособны защищать интересы своих избирателей»¹⁰⁸. Хотя, следует сказать, что, судя по студии сербской исследовательницы М. Бодрожич, на статью которой я неоднократно ссылаюсь, некоторые депутаты от Вардарской бановины довольно активно выступали в Скупшине, отстаивая интересы своих избирателей, интересы своего региона. Правда, сама предвыборная борьба была по преимуществу, «грязной», с использованием ряда незаконных действий и средств¹⁰⁹. Тем не менее, следует отметить, что в октябре 1933 г. депутат М. Димитриевич выступил в Скупшине за установление братских и дружеских отношений с Болгарией, так как они отвечают интересам осуществления «идеи мира и самого сердечного сотрудничества в духе нашего общего балканского девиза: Балканы балканским народам»¹¹⁰. Это мнение, судя по последующим событиям, было далеко не единственным.

Примерно с середины 1930-х гг. начали, как было отмечено ранее, улучшаться и отношения с Софией. В 1937 г. был заключен болгаро-югославский пакт о «вечной дружбе». Его подписание было вызвано известными внешнеполитическими причинами. В частности, Болгария, признавшая трудности по осуществлению «национальных идеалов» по всем направлениям, «прорвала кольцо» государств, входивших в Балканский пакт (1934 г.), получив возможность ввоза оружия для перевооружения армии. Тем са-

¹⁰⁷ Там же. 240.

¹⁰⁸ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Народные депутаты.

¹⁰⁹ *Jovanović V. Jugoslovenska država I Južna Srbija. S. 168–172.*

¹¹⁰ Бодрожич, *Прилоз о сѣаву посланника Вардарске бановине*, 167.

мым после 1934 г., когда в Софии запретили ВМРО, и пакта 1937 г. двусторонняя ситуация нормализуется. И все же говорить о ликвидации македонского вопроса было преждевременно.

Судя по информации одного из федералистов, военный министр Христо Луков в 1937 г. во время приема делегации «македонствующих» сказал: «Потерпите, парни. Болгария не забудет Македонию, за которую дали огромные жертвы. Сейчас политики Болгарии требует вести миролюбивую политику с Югославией, потому что Болгарии нужно вооружение. Когда Болгария будет хорошо вооружена, тогда мы знаем, какую политику вести»¹¹¹.

В этой связи весьма интересны впечатления скопльского торговца Ячуловича, посетившего летом 1938 г. Болгарию. В письменном виде она были переданы баном М. Новаковичем главе правительства М. Стоядиновичу.

«По Болгарии кружат намеренно и злобно вброшенные неправды о нашем режиме в Южной Сербии» "Если это так, почему нам запрещен свободный доступ туда, – говорят они, – когда и пакт о дружбе существует". Я им отвечал, что, прежде всего, нужно увериться в том, что этот пакт искренен и нужно перестать со старыми лозунгами македонского комитета. У нас нет потребности пускать людей, которые нам нарушают работу и спокойствие, а каждому примерному болгарину въезд свободен и много таких ежедневно въезжают.

Народ Южной Сербии – потомок того народа, который потерпел поражение на Косово... Болгарские школы, которые здесь были во время турецкого управления, были плод болгарской пропаганды, а не потому, что народ болгарским себя считал. Поэтому народ сейчас не имеет болгарских школ, так как никому не нужен

¹¹¹ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Что сейчас с ВМРО ноябрь 1937 г. Сообщает С. И.

болгарский язык... На все это отвечали мне : "имеешь право так говорить, мы глотали 20 лет (так в тексте – В. К.) с целью создать Болгарию на четыре моря. Да, но ваша пушка уничтожила нас. Наша политика должна быть повернута на Добруджу и Солун. Югославия нам поможет. Болгария, выступая за искреннее и вечное соглашение, ввела строгую цензуру печати и ничего неблагоприятного мы за Югославию не можем написать". Об обновлении македонского комитета не может быть и речи. "Братства", которые раньше имели чисто политический характер, сейчас занимаются культурными и социальными вопросами»¹¹².

Здесь трудно комментировать эту «лукавствующую смесь» торговца, знающего, что нужно власти. Одно несомненно: и Софии и Белграду нужна была «передышка».

В самой Вардарской бановине сербы достигли многого: они, казалось, контролировали все, вплоть до денежных потоков – в 1939 г. Народный банк в Скопле имел 40 тыс. акций, из которых 35 тыс. принадлежало сербским банкирам¹¹³.

Не происходило только одного – желанной «сербизации» жителей.

Так, в 1921 г., в одном из донесений говорилось: «Болгар на первый взгляд нет, как будто они исчезли. Вымерли... но это не точно. Они есть, так как в большинстве они простые люди, и когда его спросишь, кто он ... он ответит, мы македонцы. Это можно часто слышать в охридском районе, где и появился коммунизм, так как большинство голосовало за коммунистических депутатов.

¹¹² Там же. Новакович-Стоядиновичу. Из впечатлений о посещении Болгарии скопльского торговца Д. Ячуловича. 3 июня 1938 г.

¹¹³ Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия*, 43.

Под коммунизмом скрываются болгары, которые имеют связи через коммунистов с Софией»¹¹⁴.

Среди населения продолжали действовать антисербские настроения даже среди чиновников, ставших ради карьеры или по другим причинам «сербами». Одним из свидетельств может служить пение ими на свадьбе своего коллеги из Прилепа (17 июля 1938 г.). таких «революционных болгарских песен», как «Од врх Пирин планине очајан глас се чује Македонија плаче», «Ако искаш правда, ако искаш ред», «Жив е то жив, а там на Балкану», а также песни о героизме болгар во время войны с сербами, румынами и греками, т. е. второй балканской войны. Были слышны старые речи о том, что в Сербии сейчас нет уже даже овечьих пастухов, все переселились на новые земли и стали чиновниками. Это ненормальное положение могло быть исправлено только через раздел: «Македонию македонцам, Хорватию хорватам, а не сербам и словенцам... Сербские чиновники хотели бы, чтобы у них была самая высокая плата, потому что они сербы. В этой стране нужно вводить федерацию, только тогда будет достаток у каждого, в противном случае кровь прольется в этой стране»¹¹⁵.

Однако такой «кровавый» радикализм был свойственен больше речам, нежели делам.

В одной из бумаг (4 августа 1938 г.) Министерства внутренних дел сохранился реферат о «путешествии» «друга», проехавшего за 13 дней Скопле, Велес, Прилеп, Битоля, Охрид, Ресан, Кавадар и Куманово. В этом любопытном документе утверждалось, что среди молодой интеллигенции популярна идея о создании автономной Македонии в рамках Югославии, идут речи о локальном пат-

¹¹⁴ Архив Србије и Црне Горе. Ф, 14. Д. 179. апреля 1921 г. в МВД

¹¹⁵ Там же. Ф. 37. Д. 51. По информации коменданта III армейской области, доставленной Стоядиновичу в донесении от 6 августа 1938 г.

риотизме, о сохранении македонского языка, о заботе о македонской культуре, об организации разбросанных македонцев по Югославии. Сам народ, утверждалось в реферате, «далек от этой новой промакедонской акции. Всюду чувствуется свобода, которой никогда раньше в Македонии никогда не было. Никто больше не надеется на Болгарию и комитет»¹¹⁶.

Там же подчеркивалось, что в «Охриде, некогда Вандее болгарофильской пропаганды, дела совсем переменились. На улицах что мещане говорят только на сербском. Большое количество туристов улучшило их материальное положение и отделило их от каких-то клиентов из Болгарии»¹¹⁷.

Ситуация, действительно, изменилась. Неизменной оставалась идея о самостоятельной Македонии.

Вновь получала распространение организация, выступавшая за автономную Македонию. В ней утверждали, что народ в Македонии – это не сербы и не болгары, а македонцы. Автономисты активно старались привлечь молодежь, стремились завлечь к себе людей, имеющих хотя бы какое-либо влияние в своей среде. Наиболее широко организация действовала в небольших городках. Ее лидер Спира Китинчев ставил прямую задачу: создание «Македонской партии», прежде всего, с помощью хорватского федералиста В. Мачека¹¹⁸.

¹¹⁶ Там же. Реферат минвнутдел от 4 августа 1938 г. на основе информации нашего друга, проехавшего за 13 дней Скопле, Велес, Прилеп, Битоль, Охрид, Ресан, Кавадар и Куманово.

¹¹⁷ Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. Реферат минвнутдел от 4 августа 1938 г. на основе информации нашего друга, проехавшего за 13 дней Скопле, Велес, Прилеп, Битоль, Охрид, Ресан, Кавадар и Куманово.

¹¹⁸ Там же. Председатель объединения четников в Скопле – Стоядиновичу 8 сентября 1938 г. о своих впечатлениях по поездке по Вардарской бановине.

Однако такая задача была трудно осуществима в условиях, когда «македонцев» еще не было для власти

В тех условиях, когда жители «южной Сербии» не могли иметь своей партии, они надеялись достичь цели при помощи действующих партий.

Судя по документам, македонцы в своем большинстве выступали сторонниками демократической партии, полагая, что через нее могут легче воплотить в жизнь свою желанную цель. В радикальной партии их было меньше уже по той причине, что ее считали «сербской национальной партией по преимуществу». Преследуя свои интересы, «антисербы» шли в оппозицию вместе с хорватским политическим деятелем В. Мачеком¹¹⁹.

По мнению самих властей, при проведении тайных выборов 75% населения голосовало бы за оппозицию, чтобы, повторяю, с их помощью достичь автономии, а потом потребовать объединения с Болгарией и «расширения границы в этническом смысле», т. е. имея в виду греческую Македонию¹²⁰.

При этом подчеркивалось, что македонцы считали белградских сербов «узурпаторами, пришельцами, эксплуататорами, постоянно... неприятельски настроены и объединенными силами систематически работают над вытеснением... по всем направлениям»¹²¹.

Одновременно власти Скопле признавали: «Время стагнации в хорватском вопросе, ликвидация болгарского революционного комитета, наши хорошие отношения с Болгарией, и, напоследок, наши отношения с Италией и Австрией (исчезла поддержка хорватского сепаратизма)» – все это привело к открытому, без конспи-

¹¹⁹ Там же. 14 мая 1938 г. О способе проведения выборов Скопле.

¹²⁰ Там же.

¹²¹ Там же.

рации призыву: «Македония для македонцев», или сербскими словами: «Южная Сербия – южносербиянцам». Для достижения этой цели македонцы призывались активно участвовать в выборах в Скупщину с целью получения, неважно через какую партию – проправительственную радикальную или оппозиционную демократическую, как можно большего количества депутатских мандатов, чтобы в парламенте бороться за осуществление лозунга – «Македония для македонцев»¹²².

В такой ситуации, для властей было главным «не давать им пройти в большом количестве в парламент», по их мнению, «необходимо еще какое-то десятилетие для консолидирования ситуации в национальном смысле, нужно больше и лучше и планомерно помогать нашим (сербам местным уроженцам и т. н. пришельцам) в этих краях... видеть их как можно больше в числе представителей Южной Сербии в парламенте»¹²³.

Добавлю, что для властей «македонец (и серб и экзархист) позитивен, реальный и грубый материалист ... их больше всего удовлетворит народное благосостояние, экономическое процветание, при все большем равноправии.

Мила им автономия Македонии, но им милее, чтобы через умную табачную, афионскую и вообще хозяйственную политику они добьются денег, благосостояния. Кто на том поле даст больше, то они будут с ним»¹²⁴.

Весьма грубо, но вся сложность, помимо национального вопроса, заключалась в том, что, по мнению провинциальных властей, ни политики, ни государственные деятели не имели достаточ-

¹²² Архив Србије и Црне Горе. Ф. 37. Д. 51. 14 мая 1938 г. О способе проведения выборов Скопле.

¹²³ Там же.

¹²⁴ Там же.

ного представления о ситуации на «Юге». Отсюда и проистекали «фатальные ошибки в сфере проведения экономической и национальной, государственной и партийной политики»¹²⁵.

В то же время ситуацию, связанную с македонскими делами, можно было разрешить лишь на международном уровне, точнее, с очередным переделом Балкан в результате надвигавшейся мировой войны.

Болгария могла бы «забыть» Македонию «на пятьдесят лет вперед», но при условии присоединения к ней давно желанной Южной Добруджи. Именно так утверждал царь Борис в беседе с британским дипломатом Дж. Рендлом в январе 1939 г.¹²⁶

Однако все хитросплетения и «обещания» в политике были разрушены второй мировой войной, по результатам которой монархические режимы Болгарии и Югославии были ликвидированы и начато строительство новых государств на иных основах.

Все это и позволило в рамках Федеративной народной республики Югославии создать македонскую государственность. Да, Македония стала республикой, македонцы получили возможность и право управления. Но в рамках большой Югославии она оставалась «провинцией», причем беднейшей. К концу 1970-х гг. «братство и единство» уже изрядно поистрепалось и о «братской» Македонии в Белграде высказывались весьма грубо. Сама Македония запомнилась современному миру землетрясением в 1963 г., политическими спорами с Грецией, отказавшей стране в праве называться Македонией, албанской проблематикой, вплоть до военного противостояния в 2001 г., и нерегулярными сообщениями о вспышках македонско-албанских столкновений, многочисленны-

¹²⁵ Там же.

¹²⁶ Цар Борис III. С. 185.

ми памятниками героям древности, прежде всего, Александру Македонскому.

К настоящему времени, после того как в 1991 г. Македония покинула разваливающуюся СФРЮ, эта славянская страна может служить лишь «почвой» для «выращивания» на ней «македонских европейцев» или очередной оккупационной зоной, в которую уже постепенно и последовательно превращается Македония. Обретя свободу от «тоталитарной» Югославии, Македония теперь должна доказывать свою толерантность к албанцам через, грубо говоря, самоликвидацию и вхождение в европейское пространство, но в нем македонцев уже не будет – одни «европейцы».

И как итог – сам феномен нации все больше приобретает черты архаики (в России в новом паспорте уже отсутствует графа «национальность», скоро исчезнет и «пол»: останется один ИНН), и если она еще существует, то только благодаря еще не до конца «вымытой» истории и «подчищенной» действительности, под личиком которой скрывается **великое «ничто»**.

Р. С. Есть все же большая надежда на историю, которая может или содействовать превращению страны в историко-археологический заповедник, или не дать уничтожить национальное самосознание народа.

Viktor KOSIK

**THE HOUSE ON THE SAND
VARDAR MACEDONIA**

-SUMMARY-

The article “The House on the Sand (Vardar Macedonia)” considers a wide array of themes and subjects related to one of the most difficult spheres of Macedonian history, which has been studied closely in many research papers written by foreign, mostly Slavic, historians. The article’s text is based on different sources, including Serbian archival documents, which adds value to the subject of study.

This work not only contains information, but also questions on the topic of research, which are still raised among historians.

Вера ГОШЕВА

Институт за национална историја - Скопје

ОБИД ЗА СКЛУЧУВАЊЕ НА ДОГОВОР ЗА ИЗВОЗ НА ОПИУМ ПОМЕЃУ ТУРЦИЈА, ЈУГОСЛАВИЈА И ПЕРСИЈА (1935)

Производството, обработката и трговијата на македонскиот опиум во периодот меѓу двете светски војни биле одредени од неколку меѓународни опиумски конвенции.¹ Во спроведувањето на наведените конвенции и во воспоставувањето меѓународна кампања за ограничување на опиумското производство и на трговијата со опиум и со опојни деривати во светот главна улога имало Друштвото на народите, кое, за таа цел, формирало две тела: Постојана опиумска советодавна комисија и Централен опиумски одбор.

Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, подоцна Кралството Југославија, благодарение на македонскиот опиум, било земја производител на опиум и со тоа директно засегната од меѓународните опиумски конвенции. Со цел да се ублажат последиците, кои ги имале овие меѓународни спогодби врз производството на опиум и да се олесни неговата продажба, државата склучила

¹ Се мисли на Хашката опиумска конвенција од 1912 година, Женевската опиумска конвенција од 1925 година и Женевската конвенција за ограничување на производството и регулирање на дистрибуцијата на наркотици од 1931 година.

договор со Република Турција. Турско-југословенскиот договор за извоз на опиум бил потпишан во Анкара на 14 април 1932 година. Со овој документ двете страни се усогласиле по прашањето за системот на продажба и на наплатување на опиумот, а формираното Турско-југословенско централно биро за опиум со седиште во Цариград имало задолжение да го продава заедничкиот продукт. Дотогашната неорганизирана понуда на опиумот и меѓусебната конкуренција меѓу двете држави требало да биде надмината со договорот. На тој начин би била овозможена валоризација на цената на опиумот, од што би имале корист и производителите на опиум од вардарскиот дел на Македонија. Поради постигнатите резултати, кои биле во интерес на двете засегнати страни,² Турско-југословенскиот договор за извоз на опиум, со мали промени, бил продолжен на 17 декември 1934 година во Белград.

Идејата за склучување опиумски договор меѓу Турција, Југославија и Персија произлегла од Советот на Друштвото на народите.³ Вршителот на должност во Постојаната кралска делегација на Кралството Југославија во Женева на 11 декември 1933 година го известил Политичкото одделение при Министерството за надворешни работи во Белград за овај предлог на Советот на оваа меѓународна организација. Како прилог на тоа известување го испратил и писмото на Централниот секретаријат на Друштвото на народите во кое била соопштена одлуката на Советот, донесена на седница од 22 септември 1933 година: „за склучување на евентуален договор за ограничување на производството на опиум меѓу Турција, Југославија и Персија“.⁴

² Архив Југославије (понатаму: АЈ). 370-12-46.

³ Советот, кој заедно со Собранието и Постојаниот секретаријат биле трите главни уставни органи на Друштвото на народите, дејствувал како извршно тело и управувал со работата на Собранието.

⁴ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи* (Скопје: ДАРМ, 2017), 57.

Оваа иницијатива доаѓала во момент кога Турско-југословенскиот договор за извоз на опиум, иако бил склучен, официјално сè уште не бил стапен во сила.⁵ Предлогот за проширување на договорот со уште една држава – производителка на опиум дошол во период кога и трите држави веќе биле членови на Друштвото на народите. Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, како и Персија биле основачки членови на оваа меѓународна организација, односно Турција станала член на 18 јули 1932 година.⁶

Основа за започнување на преговори за постигнување заеднички договор со Персија постоела. Членот 13 од Турско-југословенскиот опиумски договор од 17 декември 1934 година предвидувал приклучување и на останати земји производителки на опиум. „Централното биро ќе може, под резерва на одобрување на двете договорни страни, да склучува договори со слични органи од останати земји, производители на опиум или со организации на купувачи на опиум, со цел да се регулира понудата и побарувачката и да се стабилизираат цените на суровиот опиум.“⁷ Уште повеќе што со овој билатерален договор бил опфатен не само медицинскиот, туку и опиумот за пушење. Тој вид опиум одел на пазарите на Далечниот Исток, каде што во големи количини го извезувала Персија.

Идејата Турско-југословенскиот договор за опиум да се прошири со уште една држава го свртила вниманието на југословенските припадници на Централното биро. Делегатот на Југословен-

⁵ Договорот започнал да се применува од 1 јануари 1934 година, откако претходно бил решен спорот, искрснат околу уредувањето на Централното турско-југословенско биро за опиум. (*Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи*, 58-60, 62-63.)

⁶ <https://www.britannica.com/topic/Laague-of-Nations/Memebers-of-the-League-of-Nations> (пристапено на 9.5.2018)

⁷ Државен архив на Република Македонија (понатаму: ДАРМ). М-2034.

ската кралска влада во Бирото, Драгослав Михајловиќ, во пролетта 1934 година побарал од Кралското претставништво⁸ во Анкара информации за персискиот опиум.⁹ Со оглед на тоа што Југославија сè уште немала воспоставено дипломатски односи со Персија,¹⁰ информацијата посредно била добиена од француската амбасада во Техеран.¹¹

Делегатот Др. Михајловиќ бил заинтересиран за условите за продажба на опиумот во Персија, како и за цената што ја достигнувал тој артикал таму. Од тие причини, од Кралското претставништво во Анкара, бил побаран одговор на две прашања: 1. колку плаќал персискиот Монопол за килограм опиум и за секој процент на морфиум и 2. дали постоела компензација на опиумот со други производи, кои се увезувале од странство, а ако постоела, под кои услови се вршела таа.¹² Од извештајот на кралскиот претставник во Анкара, Мирослав Јанковиќ, испратен на 26 мај 1934 година до југословенскиот делегат во Централното биро за опиум, во кој зборува дека испратил и копија од телеграмата на француската амба-

⁸ Претставништвото на Кралството Југославија во Анкара било подигнато на ранг на амбасада од август 1939 година.

⁹ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи*, 70. Таков интерес југословенската влада покажала и кон турскиот опиум во летото-есента 1930 година, кога турско-југословенските преговори за постигнување опиумски договор не биле започнати. Тогаш Министерството за надворешни работи на Кралството Југославија побарало од Кралскиот генерален конзулат во Цариград податоци за цените на опиумот на пазарот во Истанбул (АЈ. 411-15-28.)

¹⁰ Дипломатските односи меѓу Кралството Југославија и Иран (од март 1935 година, за време на владеењето на Реза Шах Пахлави, официјалното име на државата било променето од Персија во Иран) се воспоставиле во 1937 година со формална размена на амбасадори меѓу двете држави.

¹¹ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи*, 70

¹² *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи*, 70.

сада од Техеран,¹³ дознаваме дека постоело и друго писмо со слична содржина.¹⁴

Заинтересираност за склучување заеднички договор за опиум најверојатно постоел и од другата страна. На почетокот на јануари 1935 година во Истанбул пристигнала персиска делегација за да преговара со делегати на Централното биро за постигнување договор за извоз на опиум. Дописката за започнување на преговорите била водена меѓу турската и персиската влада. Причината за тоа била што односите меѓу овие две држави, во тој временски период, бележеле голем напредок.¹⁵

Сепак, бидејќи одредбите на Турско-југословенскиот договор за опиум предвидуваа двете држави да претставуваат една целина во водењето на опиумската политика, персиските делегати во Истанбул не преговарале само со турските претставници (Али Са-

¹³ Копијата на телеграмата не успеавме да ја пронајдеме поради што и не знаеме каков бил одговорот на двете поставени прашања.

¹⁴ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931–1941), Документи*, 72–73. Во одговорот, меѓу другото, се вели „Кралското претставништво додава дека овие податоци се барани и добиени за прашањата поставени во спомнатото писмо (се мисли на писмото од 3 мај – б.м.), додека по другото Ваше писмо, кое Кралското претставништво го добило една недела подоцна, не се преземени никакви чекори. Затоа Ве моли да го известите дали Ви се неопходни и податоците од другото писмо“.

¹⁵ По надминувањето на граничниот проблем, кој постоел меѓу двете држави во периодот од 1923 до 1932 година, настапил период на добрососедство. Во тој период биле потпишани повеќе договори, какви што биле: договорот за пријателство и безбедност во 1926 година, дополнителен протокол за определување на границата во 1928 година, договор за решавање на граничното прашање во 1932 година и договор за соработка во правна област во истата година. Во 1934 година било завршено утврдувањето на границата меѓу двете држави. (www.omicsonline.org/open-access/why-did-turkey-become-a-part-of-sadabad-pact-2332-0761-1000212.php) (пристапено на 5.5.2018).

ми и Хабиб Заде Зија), туку и со југословенскиот претставник (Др. Михајловиќ) во Централното биро за опиум. Од последниот дознаваме како се одвивале преговорите за постигнување на меѓусебен опиумски договор. Тие започнале на 10 јануари 1935 година, веднаш по пристигнувањето на персиските делегати во Истанбул. Делегацијата била составена од поранешниот генерален директор на персискиот Монопол за опиум и тутун Акај Мир Сејид Али Хан Наср и директорот на Стопанското одделение на Министерството за финансии Мир Сејид Сејид Махмуд Нариман.¹⁶

На првата седница турско-југословенската делегација ја запознала персиската со стариот и со новиот Турско-југословенски опиумски договор и предложила, за основа на меѓусебните разговори, да се земат статистичките податоци од Друштвото на народите за увоз на опиум во: Европа, Северна Америка и Далечниот Исток во последните десет години.¹⁷ Фактот што Централното биро за опиум ги поседувал наведените статистички податоци за увоз на опиум укажувал дека делегацијата подготвена ги започнала преговорите, што не било случајно. Имено, на персиските делегати им била предложена, за преговори, основата врз која се воделе преговорите меѓу турската и југословенската делегација во 1931 и во 1934 година.

На овој предлог персиската делегација побарала време за да добие телефонски инструкции од Техеран. Упатствата, кои ги добиле од нивната влада, не биле оптимистички. Прво, тие добиле инструкција да преговараат не врз база на статистички податоци за увоз на опиум од: Турција, Југославија и Персија, туку врз база на статистички податоци за производството на овие држави. Овие податоци, во случајот со Персија, според мислењето на турско-југословенската делегација, биле крајно несигурни поради тоа што

¹⁶ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи*, 96.

¹⁷ АЈ. 411-15-28.

не можеле да се проверат.¹⁸ Од тие причини овој настап бил сфатен како најава дека другата страна во преговорите ќе бара „за себе лавовски дел“. Наредното барање што го истакнале персиските делегати пред другите делегати било настојувањето да се постигне договор единствено во поглед на продажбата на опиум во Европа и во Северна Америка, а да постои слобода на натамошна работа на Далечниот Исток. Причината зошто тие не сакале никакви промени на тој пазар, била што „најголемиот дел од нивниот извоз на Далечниот Исток оди во вид на шверц.“¹⁹

Тоа било неприфатливо за турско-југословенската делегација, бидејќи евентуалниот меѓусебен опиумски договор би обезбедил пласман на персискиот опиум во Европа, каде што тој само привремено се јавувал и тоа единствено во време кога цените на пазарот биле многу високи (1930 и 1934 година) и во Северна Америка, каде што воопшто не се појавувал поради тоа што немал висок процент на морфиум. Во замена на таа отстапка персиската страна не планирала Централното турско-југословенско биро за опиум да добие некаква поволност на пазарот на Далечниот Исток.

За корсокакот во кој се нашле преговорите, како резултат на тоа што персиските делегати ја најавиле својата одлука дека ќе го напуштат Истанбул, турската делегација го известила своето Министерство за народно стопанство во Анкара. Заради тоа што тур-

¹⁸ Причината за тоа била што Персија ја немала ратификувана Женевската опиумска конвенција од 1925 година која наметнувала глобална контрола на голем спектар на дроги. Согласно членовите на конвенцијата државите требало да обезбедат годишни статистички податоци за резервите на наркотици и нивната потрошувачка, како и за производството на суров опиум и неговите деривати. Кралството Југославија ја имало ратификувано конвенцијата на 4 септември 1929 година, а Турција на 3 април 1933 година. (https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=VI-6-a&chapter=6&clang=_en) (пристапено на 5.5.2018)

¹⁹ AJ. 411-15-28.

ско-персиските политички односи биле влезени во една нова фаза по посетата на персискиот Шах на Турција во јуни-јули 1934 година, анкарската влада решила преговорите за постигнување договор за опиум да продолжат. За да помогне во меѓусебните разговори, во Истанбул бил испратен советникот во турското Министерство за народно стопанство д-р Наџи.

Наместо официјалните преговори, кои биле прекинати, започнале неофицијални преговори. Желбата да се дојде до позитивен резултат била толку голема што предвременно се размислувало „евентуално да се изработи и нацрт на идниот договор.“²⁰

Предлогот на турско-југословенската делегација, кој се базирал на „реалната положба на светскиот опиумски пазар и на статистичките податоци од Друштвото на народите за увоз на опиум“ бил воспоставување на две зони: а) Европа и Северна Америка, и б) Далечен Исток. Продажбите во Европа и во Северна Америка требало да ги врши Турско-југословенско-персиско централно опиумско биро, а продажбите на Далечниот Исток би биле слободни. На Далечниот Исток Турција и Југославија би ја добиле Јапонија со сите острови, во кои би имале исклучиво право на продажба. Можноста за пласман на медицинскиот и на опиумот за пушење од Централното биро за опиум се оценувале на 1 250 до 1 500 сандаци годишно, т.е. 100 000 до 120 000 килограми. Персија, во тој случај, би се обврзала да не продава опиум во Јапонија и да бара банкарска гаранција и обврска од сите купувачи на Далечниот Исток дека нема да реекспортират од други земји во Јапонија опиум купен од персискиот монопол. Од друга страна, Персија би учествувала во продажбите на Централното биро во Европа и во Северна Америка со 12 проценти. Остатокот од 88 проценти би бил поделен во Бирото за опиум.

²⁰ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи, 97.*

Персиските делегати од сето горенаведено го прифатиле само предлогот за поделба на зони, но барале од продажбата во Европа и во Северна Америка 33,33 проценти, што значело 1 500 сандаци годишно. Кога биле предупредени дека нивното барање е „сосема нереално,“ бидејќи целокупната годишна потрошувачка на Европа и на Северна Америка изнесувала околу 2 000 сандаци, персиските делегати го коригирале своето барање и побарале 50 проценти од продажбата на Централното биро во Европа и во Северна Америка.

На Далечниот Исток, персиските делегати се согласиле да отстапат само една зона на Турско-југословенското централно биро за опиум, но не и цела Јапонија со островите, чија годишна потрошувачка изнесувала 500 сандаци.²¹

Според тоа, персиските делегати барале 50 проценти од продажбата во Европа, каде што се јавувале само повремено, во периоди кога биле високи цените, и во Северна Америка, воопшто не се јавувале. На Далечниот Исток, каде што Турција досега продавала околу 1 000 сандаци годишно, признавале на Централното биро право да продава до 500 сандаци годишно.

Барањето на персискиот монопол за опиум да му се даде најголем удел во продажбата на опиум во Европа, поделба на продажбата во Северна Америка и слободна продажба на Далечниот Исток, кај членовите на турско-југословенската делегација предизвикала големо незадоволство. Тоа, според нив, „не само што е неприфатливо, туку е и далеку од секоја реалност.“²² Тоа значело прекин на неофицијалните преговори „бидејќи натамошното преговарање би значело само губење време.“

²¹ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931–1941), Документи*, 98.

²² *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931–1941), Документи*, 98.

Во обид да ја пронајдат причината за неуспехот на меѓусебните преговори Др. Михајловиќ, заедно со турските делегати во Централното биро, размислувал и за однесувањето на персиските делегати. Според нив, тие пристигнале во Истанбул „не само неподготвени, туку и полни со недоверба. Тие сметаа дека треба да зборуваат што помалку, претпоставувајќи веројатно дека на Централното биро не му е позната реалната положба на персискиот монопол на опиум.“ Поради незадоволството од текот на преговорите, целокупното држење на делегатите од Персија било детално анализирано: „Полни со недоверба, неискрени и сомнителни, персиските делегати систематски избегнувале секаков контакт надвор од седниците ...“²³

И покрај сите овие квалификации, при крајот на ноември истата година (1935), повторно бил направен обид за обнова на преговорите за опиум со Иран. Иницијативата, според податоците, доаѓала од иранска страна. Имено, турскиот делегат во Централното биро за опиум, Али Сами, откако се вратил од Анкара, му соопштил на југословенскиот делегат дека иранската влада ѝ предложила на турската да ги продолжат опиумските преговори.²⁴ Нови преговори за заедничка продажба на опиум на трите држави не започнале и покрај очигледната голема меѓусебна заинтересираност.

Неуспехот на преговорите за постигнување договор за извоз на опиум меѓу Турција, Југославија и Персија имал далекусежни негативни последици, посебно врз производителите на опиум во вардарскиот дел на Македонија. Елиминирањето на конкуренцијата меѓу овие три држави, а со тоа постигнувањето подобра цена на опиумот на светскиот пазар поради не склучувањето на тројниот договор, станале илузија.

²³ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи, 96.*

²⁴ *Турско-југословенско централно биро за опиум (1931-1941), Документи, 105.*

Vera GOSEVA

**AN ATTEMPT TO CONCLUDE A TREATY ON THE EXPORT
OF OPIUM BETWEEN TURKEY, YUGOSLAVIA
AND PERSIA (1935)**

-SUMMARY-

A campaign on restricting the production and trade of opium and opium derivatives in the world which was conducted in the period between the two World Wars had a decisive influence on the production, processing and trade of the Macedonian opium. In order to mitigate the negative consequences from the international opium conventions in April 1932, the Turkish-Yugoslav Treaty on the export of opium was signed. The unorganized offer of opium and mutual competition between the two countries, with the Treaty it was supposed to be exceed. The inclusion of Persia in this opiate treaty it should enable even greater control in exporting opium and improve the position of opium producers in those countries. Negotiations on concluding a treaty on the export of opium between Turkey, Yugoslavia and Persia were held from January to March 1935 in Istanbul. They ended up with failure. The result was even more competition on the opium market between these countries and reducing the price of opium. All these had far-reaching negative consequences for the producers of Macedonian opium.

СТАТИИ/ARTICLES

УДК 355.40(410) : 94 (=163.3 : 497.7) "1942/1945"(047)

Верица ЈОСИМОВСКА
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Зоран КНЕЖЕВИЌ
Докторанд на Правен факултет „Јустинијана Прима“ – Скопје

МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНЦИТЕ ВО ИЗВЕШТАИТЕ НА БРИТАНСКАТА РАЗУЗНАВАЧКА СЛУЖБА 1942-1945 ГОДИНА

Априлските воени дејствија на Балканот во 1941 година, колапсот на југословенската и на грчката војска и новите територијални распределби меѓу фашистичко-нацистичките земји, било причина британските сили да се повлечат од балканскиот простор. Британските известувачки служби биле пренесени во Истанбул и во Анкара, каде што бил формиран центар со голем број агенти, кои собирале информации за Шабот на британските војски на Средниот Исток. Стратешки значајниот Балкан и понатаму останал во сферата на интерес на Велика Британија.¹ По повлекувањето на

¹ Уште во текот на 1940 година, активна била Секцијата Д како дел од тајната служба МИ-6, посебно задолжена за операции во Југославија и земјите околу неа, преку изведување на саботажи и диверзантски акции за попречување на железницата но и пловењето по реката Дунав. По капитулацијата на Југославија и Грција, поголем дел од британските сили биле повлечени во Египет и еден дел на островот Крит каде останале до 2 јуни 1941 год., кога островот паднал во германски раце. Elizabeth Barker, *Britanska politika Na Balkanu u II svjetskom ratu*, (Zagreb: Globus, 1978), 269.

вооружените сили, британските власти интензивно работеле на изнаоѓање патишта за повторно враќање.

Уште од самиот почеток на војната Британија извршила реорганизација на своите: политички, воени и известителни служби со единствена цел за координирање на акциите посебно во окупираните територии, како и за формирање и за помагање на движењата на отпорот. Во тој поглед посебно била разработена стратегија преку движењата на отпорот да се обезбеди и повторно да се воспостават предвоените, монархистички режими. Ваквото повторно враќање на југоистокот на Европа било особено важно и заради спречување на советскиот продор на овие простори.

На 19 јули 1940 год., по налог на Винстон Черчил, била извршена најголема реформа во британската тајна служба кога била формирана организацијата COE (Special Operations Executive) со главен штаб во Лондон. Во тоа време COE постоела како еден вид на експозитура на тајна служба, организација, која нема никаква пишана повелба и е позната само на мал круг луѓе. Како крајно конспиративна, својата работа ја спроведувала преку 3 секции: COE 1 – за пропаганда, COE 2 – за изведување операции (саботажи) и COE 3 – за планирање².

По окупацијата на Кралството Југославија, британската тајна служба и британската влада не располагале со информации за тоа што се случува во земјата, посебно од политички аспект. Првите информации за вооружен отпор во Кралството, во Лондон, пристигнале во јули 1941 година. Самата информација дека пробритан-

² COE не било тело, кое креирало политика. За политиката одлучувале тела, кои биле надвор од COE. Сепак COE имала своја стратегија за дејствување на Балканот, водејќи сметка за различните карактери и политички ситуации во одделните земји на Балканот. Тодор Чепреганов, *Британската управа за специјални операции (COE) во Македонија: Британските воени мисии во Македонија (1942 – 1945)*, (Скопје: ИНИ, 2001), 14–15.

ски сили даваат отпор наишла на интерес и на задоволство во британските воени кругови.³

Во отсуство на други информации, како што било постоење на единици на НОБ и ПО на Југославија, Дража Михајловиќ станал синоним на отпорот на Балканот.⁴ Во исто време стигнувале информации за неговата борба и против комунистите. Во почетокот на септември 1941 година СОЕ на Блискиот Исток ја воспоставил врската со Дража Михајловиќ и истиот месец е веќе испратена и првата британска воена мисија во неговиот штаб. СОЕ продолжил со испраќање мисии во текот на 1942 и на 1943 година во штабот на четниците, поткрепени со британска помош: оружје, муниција и воен материјал.⁵ Покрај собирањето на информации за распоредот и вооружувањето на Силите на Оската, мисиите имале за задача да истражуваат за сите елементи, кои даваат отпор, без разлика на националноста, на верските или на политичките убеду-

³ Непосредно по капитулацијата на кралската војска, група офицери и војници од кралската југословенска војска, исклучиво Срби, под раководство на Драгољуб Михајловиќ-Дража, се повлекле во планините, каде што организирале групи на герилци, познати како четници. Четничката организација, официјално именувана како „Југословенската армија во татковината“, била основана како ројалистичко-националистичко српско движење на отпорот. Кралот Петар II и југословенската влада преку Дража Михајловиќ и симпатиите на Британците се надевале на помош за повторно враќање во земјата. Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945* (Stanford University Press 1975).

⁴ Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 273.

⁵ По испратените извештаи на полковникот Хадсон за неактивноста на Др. Михајловиќ и можната соработка со Италијаните и Милан Недик, СОЕ на 19 ноември 1943 год. издал препораки за запирање на поддршката и помош на Михајловиќ и евакуирање на британските мисии од неговиот штаб, (да се направат и потребни договори со партизаните)- и пренасочување кон нив на пратките со помош. Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 278.

вања. Иако пристигнувале извештаи од шефот на мисијата Хадсон, потоа извештаите на: Бејли, Армстронг, Меклејн и Дикин,⁶ за активност на партизаните и за организираниот отпор против Силите на Оската, британската влада не сакала да ги прифати поради страв од ширењето на комунизмот и влијанието на СССР и да не ги загрози британските политички интереси во Југославија, но и на Балканот⁷.

На 5 јануари 1942 година во СОЕ бил изработен „План за политичка војна на Балканот“, бидејќи проценките укажувале дека е најсоодветен за политичка војна, особено во: Грција, Југославија, Бугарија и Романија⁸. Главно, планот бил, на Балканот да се создаде база за постојано вознемирување на Силите на Оската со уривање на комуникациските системи, диверзиите на рудниците и фабриките, попречувањето на линиите за снабдување со: оружје, муниција, храна и во исто време поддржување на силите на отпорот, преку развивање на пропаганда, за зближување на балканските народи против заедничкиот непријател, што во иднина би значело нивна поблиска соработка.⁹

⁶ Капетан (подоцна полковник) Хадсон бил првиот британски офицер, кој стапнал на тлото на Југославија (20 октомври 1941), по окупацијата на силите на Оската. Хадсон бил во контакт и со Тито и Михајловиќ; Полковник Бејли бил од 25 декември 1942 година висок офицер за врска кај Михајловиќ; Бригадниот генерал Армстронг бил шеф на британската мисија кај Михајловиќ од 24 октомври 1943 година; Бригадниот генерал Фицрој Меклин бил шеф на британската воена мисија кај Тито од октомври 1943 година; Полковник Дикин бил прв британски офицер во Титовиот штаб од 28 мај 1943. Тодор Чепреганов, *Британската управа за специјални операции (СОЕ) во Македонија: Британските воени мисии во Македонија (1942–1945)*, (Скопје: 2001).

⁷ Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 285–287.

⁸ Чепреганов, *Британската управа за специјални операции*, 17–23.

⁹ Ibidem.

Сè до 1943 година постоела усогласеност меѓу Воениот кабинет и СОЕ во однос на помагањето на движењата на отпорот, но од 1943 година се вклучува и трето државно тело, кое ќе застане меѓу нив, а тоа било Министерството за надворешни работи (Форин Офис). Со тоа дошло до судир на интереси, стратегија и политика. Додека СОЕ ги креирал воените планови, политичкото креирање и одлучување било во надлежност на Форин Офис. До 1943 год., најмогу, поддршката на британските мисии била насочена кон движењата на отпор, но Форин Офисот, кој се потпираше на извештаите од избегличките влади во Лондон, додека СОЕ, своите извештаи ги имал од своите луѓе на терен, при што се создале и спротивните констатации за носителите на движењето на отпорот и националноослободителните движења.

Според анализите на СОЕ за тоа што се случува на Балканот во 1943 година неговите експерти констатирале дека обично десноориентираните партии соработувале со силите на Оската и се залагале за враќање на стариот поредок, додека левите партии покажале организираност во борбата за ослободување на своите земји и менување на општественото уредување.

Од направените анализи и планирањата во СОЕ во 1943 година, експертите го увиделе значењето на движењето на отпорот и на народноослободителните движења и настојувале да се инфилтрираат во нив, но и да им помогнат преку воен материјал и оружје, како и преку организирањето на саботажи на патишта, железнички пруги, објекти, со цел да се забави снабдувањето и напредувањето на наци-фашистичките сили. По наредба на командата на Средниот Исток на 27/28 мај 1943 година била испратена и првата британска мисија при НОВ и ПОЈ.¹⁰ Покрај координирањето на

¹⁰ Во Главниот штаб на НОВ и ПОЈ бил испратен бригадниот генерал Фицрој Меклин, личен претставник на Черчил, со задача да ја утврди вистинската сила која се бори против Германците. Во неговиот извештај ја истакнал им-

воените операции при нападите на непријателските комуникации, членовите на мисијата имале задача да известуваат за воените активности, а не требало да влегуваат во разговори од политичка природа.

Одделно, својата активност на Балканот СОЕ ја засилило по капитулацијата на Италија (септември 1943), при што аеродромот во Бари им бил ставен на располагање на мисиите на СОЕ од каде биле упатувани во Грција и во Југославија. Како резултат на таквиот развој на настаните, во јануари 1944 година на Балакнот имало околу 81 сојузничка мисија.

Со формирањето на партизанските одреди и на отпорот против: германскиот, италијанскиот и бугарскиот окупатор и македонскиот народ станал дел од антифашистичката коалиција. Во почетокот, за Македонија и за македонското прашање, Велика Британија не обрнувала внимание, сметајќи го како решено, во составот на Кралството Југославија.

Првите обиди и планови за воспоставување контакти на СОЕ во Македонија датираат од почетокот на јануари 1943 година. Првите британски информации биле дека во Поречието, со своја активност, се пројавиле четниците, кои, според Британците, можеле да помогнат за онеспособување на комуникациите по Моравско-вардарската Долина. Обидите на СОЕ за поврзување и за преземање на активности заедно со четничката организација на овој простор покажале дека таа ниту била бројна, ниту добро организирана, а уште повеќе што таа немала никаква поткрепа од локалното население, што било причина за неуспех за членовите на британската мисија, кои биле испратени на оваа територија. Сигурно дека

пресионираноста од борбата на партизаните против силите на оската. Според него, партизаните ќе бидат тие кои и ќе ја креираат повоената политика и идното уредување во државата. Ficroj Maklin, *Rat na Balkanu*, (Beograd: Prosveta, 1980), 18.

причина за таквиот резултат биле, пред сè, погрешните проценки и информации, кои ги добивала британската известувачка служба. Во таа насока е и извештајот на капетан Морган¹¹, кој дал слика за територијата на која се спуштиле и првите британски мисии за поврзување со четничкото движење (Порече и Маврово). Во извештајот, капетанот Морган дава анализа за состојбата на теренот и при тоа истакнува дека, според информациите до кои дошол, постои движење на отпорот, посебно во областа Порече во која тој дефинира две области, населени со „арнаутско“¹² и српско население“, во кое српското е доминантно со 80%. Тој споменува присуство на Македонски Словени, Арнаути и Срби како различни групи меѓу кои и не постои соработка. Територијата северно од Скопје ја опишува како територија населена со муслиманско население. Посебно ја истакнува и потребата на британските членови на мисиите, кои би пристигнале на овој терен заради соработка со локалното население со Србите во Порече или во областа Маврово, да го познаваат и јазикот на месното население, српскиот¹³ или „арнаутскиот дијалект“.

Ваквата своја констатација ја поткрепил со информациите што ги имал за формирање на српска четничка организација од Трбиќ¹⁴ и со информацијата во која област Др. Михајловиќ го имал

¹¹ PRO HS 5/887.

¹² Термин што се употребувал за албанското муслиманско население.

¹³ Капетанот Морган, поради недоволно информации, македонското население и македонскиот дијалект ги претставил како српското население и српски дијалект.

¹⁴ Миливој Трбиќ-Војче, бил син на српскиот четнички војвода во Македонија и пратеник во Собранието на Кралството Југославија од Прилепската Околина, Василие Трбиќ. Миливој Трбиќ бил роден во прилепското село Браилово и живеел во Прилепско. Во втората половина на 1942 година започнал активности во реоните на Велешко и на Прилепско, да организира четничка организација на Др. Михајловиќ. Освен пропагандата против НОД, Миливој

испратено капетанот Наумовиќ, како лидер на четничката формација. Но, таквите информации биле неточни и не можеле да се проверат и поради тоа овие британски мисии завршиле со неуспех, т.е. веднаш по спуштањето биле откриени, а членовите биле заробени од страна на бугарските окупаторски сили и предадени на Германците.

Од неговиот извештај може да се добијат информации за составот на населението во Македонија. Имено, тој јасно потенцирал дека делот „северно од Скопје е населено со арнаутско, муслиманско старо население, но не го поврзувал со албанско“, населението во низинските предели го оквалификувал како „мешано население со доминација на македонските словени со расфрлани села населени со Арнаути, Турци и малку Срби“. Градските области биле со „мешано население“. Источно од долината на реката Вардар забележал дека „македонските Словени повеќе се склони да бидат Бугари¹⁵, а јужно од Битола се соединувале со Грчка Македонија“. Околу планината Бабуна ги споменува „српските села каде било можно да има и формирани бази на групите за отпор“. Особено е интересна забелешката во која информира дека веќе постоеле комунистички и автономистички групи на отпорот, кои веќе дејствувале, а кои се појавиле поради незадоволство од Бугарите и притоа ги споменува и политичките цели на Македонското политичко гру-

Трбиќ во Прилепско формирал и одред составен од околу 15 лица, под негова команда, кој, во ноември 1942 година, се расформирал. Александар Симонски, „Учество и дејноста на Миловој Трбиќ – Војче во Равногорското движење во Македонија (1942 – 1944)“, *Гласник*, год. 58, бр. 1-2, (Скопје: ИНИ, 2014) 131 – 142.

¹⁵ Ваквата констатација, можеби, ја поврзува со неговото гледиште дека пред војната постоеле повеќе македонски групи, кои дејствувале на тој простор против доминацијата и експлоатацијата на српската влада и биле во непосредни врски со Бугарија.

пирање пред војната, кои биле за слобода од српската доминација и експлоатација.

Во извештајот тој истакнува дека „сепак постоела надеж дека дел од Србите, Македонците и Арнаутите“ се подготвени за соработка со мисијата, особено надевајќи се на „српското население“. Извештајот што бил добиен во април 1943 година јасно зборува дека четниците на Дража Михајловиќ во Македонија се разбиени, а опремата, која се наоѓала во Порече не била ставена во употреба и дека тој не добил информација за постоењето на партизани на целата територија на Македонија, но во една кратка забелешка истакнал дека се „забележани потери од страна на Бугарите спрема Македонците“¹⁶.

Сепак, колку и да настојувале да го минимизираат постоењето на партизанско движење, тоа било евидентно. Промените што се случиле во текот на 1943 година (формирање на Комунистичката партија на Македонија, формирање поголеми партизански вооружени формации, создавањето на обласни комитети, капитулацијата на Италија и разоружувањето на Италијаните, како и создавањето на слободна територија во Западна Македонија)¹⁷, било причина да започне СОЕ со испраќање мисии на теренот.

Во почетокот на октомври 1943 година присигнале и првите британски воени мисии. Тоа биле: мисијата Манкиренч (Monkeywrench), предводена од Џорџ Квајн и мисијата Малигатони (Mulligatwny), кои стапиле во контакт со македонскиот Главен Штаб.¹⁸

¹⁶ PRO HS5/886.

¹⁷ На 18 август 1943 година е формиран првиот македонски баталјон „Мирче Ацев“, во ноември е формирана првата Македонско-косовска бригада, во декември и Втората македонска бригада. Михајло Апостолски, *Ослободителната војна на македонскиот народ 1941 – 1945*. (Скопје, 1965), 56–57.

¹⁸ Било одлучено СОЕ да се поврзе со народноослободителното движење (НОД) преку испраќање на 3 британски групи со радиотелеграфисти во Ма-

Со пристигнувањето на мисиите започнуваат и пратките со помош во: оружје, муниција, облека, санитарски материјал и др. На територијата на Македонија, до крајот на војната, од СОЕ биле испратени мисиите: Абевил (Abbeville), Бетесда (Bethesda), Брејснос (Brasenose), Консерв (Conserve), Малигатони (Mulligatawny), Манкиренч (Monkeywrench), Спајк (Spike) и Персеверанс (Perseverance)¹⁹.

Најголемиот дел од документите што се доставувани до СОЕ, се дневници, извештаи и анализи испратени од: П. Х. Еванс, британски офицер за врска, полковник Едмондс, капетан Мекдоналд, капетан Ламби, Џорџ Квајн, како и од членови на британската мисија во делот на Македонија под Грција и мисиите во Македонија од одделот за Југославија.

Во своите извештаи, шефовите на британските воени мисии известуваат и употребуваат терминологија, како што е: „македонски партизани“, „македонски офицери“, „македонска војска“, „македонски јазик“, додека во извештаите, кои доаѓале од Грција најчесто се споменуваат како: „Славо Македонци“, „Словени“, „словенски села“, „словенски јазик“, „Славјани“, „Славофони Грци“ и „Бугари“.

Присуството на овие мисии и извештаите придонело будно да се следи ситуацијата на единиците на НОВ и ПО на Македонија. Акциите, контактите и соработката што ја имале грчките и албанските партизани со окрупнетите единици на НОВ и ПО на Македонија ќе бидат и причина повеќе Британците да се фокусираат на

кедонија. Првата била спуштена на 15 септември 1943 во месноста Црвена Вода, под водство на мајорот Мостин Дејвис, втората предводена од мајор Џорџ Квајн се спуштила во околината на Лење (албанска територија). Двете мисии во почетокот на октомври 1943 година се приклучиле на ГШ на НОВ и ПО на Македонија. PRO HS 5/887; Чепреганов, *Британската управа за специјални операции*, 6–64.

¹⁹ Чепреганов, *Британската управа за специјални операции*, 62–64

Балканот, особено заради политичките анализи на раководствата за повоените територијални поделби. Од членовите на мисиите во Македонија се барало да не се мешаат во какви било политички прашања и дискусии, кои се однесуваат за иднината на македонското прашање. Во таа насока е интересна забелешката на Еди Маерс, шеф на британската воена мисија во Грција, што ја запишал по средбата меѓу претставниците на КП на Југославија, КП на Грција и КП на Албанија во с. Солтири на 29 јули 1943 година, каде што Светозар Вукмановиќ-Темпо предложил иницијатива за Панбалканско движење, како и сугестија за независно македонско движење на отпорот, што, според Маерс, на грчките претставници не им се допаднало. Очигледно, според него, „немале желба да се откажат од кој било дел од нивната земја во корист на македонско движење“.²⁰

За состојбите во делот на Македонија под Грција, интересен е извештајот на капетан Еванс²¹, за кој самиот нагласил: „сите ин-

²⁰ *Британските воени мисии во Македонија 1942 – 1945*, документи: избор, превод и редакција Тодор Чепреганов (Скопје: ДАРМ, 2000), 122–123.

²¹ Патрик Хатчисон Еванс е роден 1913 година во Рединг, Беркшир. Се школувал во школата Лејтон Парк и на Универзитетот „Св. Јован“ во Кембриџ, каде што студирал Современи јазици. Заминал од Кембриџ во 1936 година на грчкиот остров Крф, каде што речиси 3 години работел како учител во британско семејство. По неговото враќање во Британија, работел како слободен новинар. Во 1940 година бил мобилизиран. Поминал обука за извршување на специјални операции (СОЕ) во/на: Хаифа, Палестина, Блискиот Исток, Каиро, Египет во 1943. По обуката бил прекомандуван во Управата за специјални операции (СОЕ) на која и се придружува на 13 мај 1943 година, а на 19 мај е прекомандуван во Каиро во Штабот на оперативците на СОЕ. Доброволно се пријавил за служба во СОЕ во западните делови на областа Македонија во Грција. Во периодот 1946 – 1947 служел во Кралската артилерија. Подоцна станал командант на станицата во областа Флорина, каде што останал до октомври 1944 година. Потоа бил испратен во Атина, каде што го напишал својот Извештај, а на 21 декември 1944 се вратил во Каиро. Почи-

формации во овој извештај се добиени од прва рака, во периодот март-октомври 1944 година“. Тука пристигнал без некое претходно знаење или претстави за Македонците. За време на овој престој во областа Преспа и во селата околу патот Флорина (Лерин) – Битола живеел и слободно се движел меѓу Македонците.

Во писмото за прилози, кабинетот на британската амбасада во Атина го опишал како „интересен извештај“. Главниот впечаток што го дава извештајот е „цврстиот словенско-македонски карактер на областа“. Тој го претставува македонското население како „многу повеќе хомогено и помалку испреплетено со бегалци или други Грци и ... веројатно ќе биде значително поголемо отколку што беше посочено од грчките официјални лица“²².

Во таа насока се согледувањата за областа Вичо, во западниот дел на Грција, дадени во извештајот на капетанот Еванс од 7 август 1944 година. Еванс истакнува дека „скоро сите зборуваат славјански. Близу 50% од жените не зборуваат грчки, или многу малку, исто и неколку стари мажи. Во целина младите луѓе зборуваат подобро грчки отколку старите. МЕТАКСАС, кој забрани да се зборува МАКЕДОНСКИ (СЛАВЈАНСКИ) е во лошо сеќавање скоро за целото население“²³. Во извештајот капетан Еванс јасно ги дискредитирал официјалните бројки за македонското население во Грција и

нал 1994 год. Andrew Rossos, „The British Foreign Office and Macedonian National Identity - 1918-1941“, *Slavic Review*, vol. 53, number 2, Summer 1994 https://mk.wikibooks.org/wiki/The_British_Foreign_Office_and_Macedonian_National_Identity_-_1918-1941. (пристапено на: 18.09.2018)

²² FO 371/436449

²³ Јоанис Метаксас, кој, на 4 август 1936 г. вовел диктатура во Грција. Метаксас забранил да се зборува на македонски јазик и во кругот на семејството. Прекршувањето на забраната значело тешки и сурови казни, физичко малтретирање, парични казни и др. Стојан Киселиновски, *Егејскиот дел на Македонија (1913-1989)*, (Скопје: Култура, 1990), 45-46.

официјалните грчки негирања за постоењето на Македонци во Грција²⁴. Укажува убедливо дека напорите на грчката држава во текот на претходните три децении насилно да ги денационализираат и да ги асимилираат Македонците, не успеале. "Регионот е словенски по природа и НЕ грчки, ... Жителите, исто како што не се Грци, не се Бугари или Срби или Хрвати. Тие се Македонци", пишува Капетан Еванс. Поголемиот дел од словенските имиња сè уште се користеле, а грчкиот јазик се сметал за странски и посебно ја потенцирал недовербата на населението кон Грците²⁵.

Како што истакнува, наишол на силно „антиројалистичко расположение и силна поддршка на СНОФ“ и дека без размислување приврзаниците на СНОФ биле за „независна Македонија“. Самиот бил присутен на состанок на СНОФ²⁶, на кој присуствувале

²⁴ Официјалниот попис од 1928 година се обидел да ја претстави Грција како етнички хомогена држава и да го минимизира бројот на малцинствата. Македонците не се признати како национално малцинство, но биле класифицирани како „славофони“ Грци и според пописот ги имало само 81 984. Види: Киселиновски, *Грчката колнизација во Егејска Македонија 1913 – 1940*. (Скопје: ИНИ, 1981), 96 – 97, 107.

²⁵ Со Законот за топонимијата, донесен на 21 ноември 1926 г., егејскиот дел на Македонија требало да добие грчка физиономија. Врз основа на овој закон, за само една деценија, од 1918 до 1928 г., 1497 места добиле нови грчки имиња. С. Киселиновски, *Егејскиот дел на Македонија...*, 35.

²⁶ Станува збор за СНОФ во Костурско и за одржувањето на нејзината прва редовна конференција во селото Д'мбени на 12 април 1944 година. На неа учествувале 500 делегати од организацијата СНОФ, гости од ЕАМ и од ЕЛАС на округот, од Западномакедонското биро на КПГ и од други ослободителни организации. Значењето на оваа конференција се состои во тоа што таа донела неколку важни решенија за задачите во врска со понатамошниот развој на борбата. Меѓутоа, брзото зголемување на бројот на членовите во СНОФ, а со тоа и масовното вклучување на Македонците од Костурско и од Леринско во антифашистичката борба, сериозно ги вознемири раководствата на КПГ и ЕАМ за Костурско и за Леринско, а се чини дека и повисокото раководство

делегати од „селата од западниот дел на Грција кои зборувале на словенски јазик“. „Состанокот во најголем дел се претвори во партиски (вклучувајќи во поголем дел и жестока антипропаганда против кралот). Одбив да присуствувам на која било друга негова сесија и добив дозвола од потполковникот ЕДМОНДС, да НЕ²⁷ одам во иднина на такви состаноци. Бев присилуван да зборувам, но јас одбив“²⁸.

Иако британските офицери биле пријателски дочекувани, сепак, кон нив постоела недоверба, бидејќи во умот на македонскиот селанец, како што вели Еванс, Британија ја поврзуваат со кралот, а кралот со Метаксас. Оттука и претпазливоста на британските офицери за влегување во политички дискусии со месното население.

Капетан Еванс внимателно ги избегнувал ситуациите да прави разлика меѓу Грците и Славјаните и настојувал да покаже дека мисијата е пријателска кон сите оние што се на страната на сојузниците и кои ги помагаат. Иако, како што вели тој, „навистина јас ги сакам СЛОВЕНИТЕ повеќе отколку ГРЦИТЕ. СЛОВЕНСКИТЕ андартти се борат со поголема храброст отколку нивните ГРЧКИ другари и СЛОВЕНСКИТЕ селани се помалку зборливи и повеќе поштени отколку ГРЦИТЕ“.²⁹ Во разговорите со населението го користел грчкиот јазик, кој солидно го владеел, но самиот тој вели ... „во мојата работа би ми помогнало ако знаев да зборувам малку МАКЕДОНСКИ, отколку само ГРЧКИ, кое ги одбива луѓето“.

Капетан Еванс констатирал дека населението од областа Вич е поделено и забележал... „Оние кои не се привзаници на Ос-

на КПГ, поради што, кон крајот на април 1944 година, тие донеле решение да се расформира СНОФ.

²⁷ Во оригиналните документи, одредени поими на кои посебно се однесува извештајот, се напишани со големи букви.

²⁸ *Британскиите воени мисии во Македонија*, Документи, 146.

²⁹ *Ibid*, 213–222.

ката или про-БУГАРИ но кои би сакале една независна МАКЕДОНИЈА, или кои многу незнаат што сакаат, но не ги сакаат ГРЦИТЕ; оние кои ГЕРМАНЦИТЕ и БУГАРИТЕ ги убедија со пропаганда да земат оружје и оние кои се фанатични про-БУГАРИ и сакаат МАКЕДОНИЈА да биде вклучена во БУГАРИЈА било на федерална основа или без такво диференцирање ...“ но уверен дека сепак по завршувањето на војната, немало да има конфликти меѓу Македонците и Грците³⁰. Очигледно, членовите на британските воени мисии биле свесни за сложеноста на ситуацијата меѓу Македонците и Грците на тој простор и повеќе пати, во своите извештаи, истакнуваат дека е и „добро што не треба и политички да дејствуваат“.

И покрај фактот што членовите на мисиите биле „воодушевени од партизаните“, забележале дека постоела активна соработка меѓу: македонските, косовските, грчките и албанските партизански единици³¹.

Посебно ги загрижувала можноста за проширување на акциите на партизанските единици во Грција и поврзувањето со „другата страна на границата, во Југославија и поврзување со македонските партизани“, плашејќи се, прашањето за „независна Македонија“, по завршувањето на војната, да не предизвика и „политички проблеми меѓу Грција и Југославија“. Затоа, својата активност ја сведувале на кампања и на воена поддршка за борба против силите на Оската.

Извештаите на мисиите од ситуацијата на теренот само ја потврдиле и јасно ја потенцирале улогата на НОВ и ПО на Македонија како носители на вооружената борба. Посебно ја евидентирале немаштијата од: оружје, муниција, облека, чорапи, медицински материјал, заради што, во повеќе наврати, членовите на мисиите

³⁰ Ibid.

³¹ PRO FO 371/4379 P 21 785.

барале да им се испрати помош на македонските партизани. Во радиограмата испратена од мисијата Брејснос за движењето на Втората бригада е забележано: „Оваа бригада во состав од четиристотини има десет повторувам десет куршуми по пушка, многу без чизми. На пример четири девојки, партизани, маршираа три дена и ноќи и се бореа цел ден во чорапи“³².

Полковникот Едмондс, во неколку наврати, давал и карактеристики за македонските партизани: „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ се смета за херој меѓу ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ МАКЕДОНЦИ и многу од нив носат мали фотографии на нивните гради“³³ ... нагласил дека тие се борат многу храбро и се добро дисциплинирани со координирани напади и одбрана. ... Македонците се склони кон паника пред акција и им треба цврста рака. Но кога ќе почне борбата тие се добри“³⁴. Капетанот Мекдоналд, во своето искуство со карактерот на Македонците, заклучил дека им „недостасува искреност“, за што капетанот Ламби целосно не се согласувал, опишувајќи ги како „одлични борци и сосема доверливи“³⁵. Капетанот Мекдоналд, во извештајот од 4 декември 1944 година³⁶, правејќи анализа на македонското партизанско движење ќе запише: „Лидерите на движењето во основа се револуционери или македонски националисти, како АБАС,³⁷ МИТО,³⁸ ОРЦЕ,³⁹ регуларни војници АПОСТОЛСКИ,⁴⁰ ЃУ-

³² PRO WO 202/406; PRO WO 202/363.

³³ Ibid, 129.

³⁴ Ibid, 155.

³⁵ PRO WO 202/168.

³⁶ PRO FO371/43739 R 21785.

³⁷ Цветко Узуновски. Капетан Мекдоналд го опишал како добар организатор, водач со високи квалитети и најспособен лидер во Македонија.

³⁸ Мита Миљковиќ.

³⁹ Добривоје Радосављевиќ.

РО;⁴¹ или интелектуалци како ВЕНКО МАРКОВСКИ И КОЧКО⁴². Во однос на партизанското движење, капетанот Мекдоналд забележал дека тоа е, пред сè, „националистичко, а потоа комунистичко движење и нивната пропаганда главно се темелела за македонската национална независност“. Во извештајот забележал дека лидерите на партизанското движење дури и верувале дека Грција и Бугарија ќе ѝ отстапат територии во создавањето на македонска држава, но и дека се свесни: заради задржување на независноста, ќе треба да се потпрат на една силна држава, како што е Југославија. Нагласил дека надвор од партизанското движење не постоела друга политичка активност во Македонија⁴³. Нивната пропаганда била преку редовното печатење на весници за локалното население со информации за партизанските активности. И во извештајот на мајорот Кларк од мисијата Персеверанс во Македонија, во септември 1944 година, по ослободувањето, забележал дека и кај населението постои едногласност за независна или автономна Македонија„ Општо, населението е среќно и задоволно, но многу сметаат дека за да остане така, најдобрата работа што треба да се прави е да не се зборува ништо и мирно да се потчинуваат на нередбите“. Особено за политичката состојба во овој период била многу важна пропагандата, која, за да го постигне својот максимален ефект, Кларк, во својот извештај вели: „...при подготвувањето на пропаганда за МАКЕДОНИЈА би била одлична работа ако македонскиот јазик се употребува наместо српскиот“⁴⁴. Слично такво барање за пропаганда во Македонија е упатено и од мисијата Бе-

⁴⁰ Михаило. За него капетан Мекдоналд запишал дека е полезен и внимателен кон британските мисии, неупадлив и детски горд.

⁴¹ Петар Брајовиќ.

⁴² Петре Богданов.

⁴³ FO 371/43739 R 21785

⁴⁴ PRO WO 202/209.

тесда од 25 јануари 1945 година: „...Може ли идната пропаганда да биде на МАКЕДОНСКИ јазик на КИРИЛИЦА повторувам КИРИЛИЦА. МАКЕДОНЦИТЕ се многу свесни за својата нова независност“⁴⁵.

Покрај политичката и воената ситуација, во извештаите на британските офицери има и податоци за социјално-економската ситуација. Поручникот Мекдоналд, кој бил во Западна Македонија, забележал дека Македонија била потенцијално богата, но пречката во нејзиниот развојот ја гледал во апатијата и мрзеливоста на народот: „... локалното население живее во невозможни услови и нивната свест кореспондира со нивните материјални услови“.⁴⁶ Сметал дека со добра програма за: едукација, хигиена, и искористеност на природните ресурси, животниот стандард би можел да ја поправи опшатата ситуацијата. За тешката социјална состојба на населението од друг аспект известува и британската мисија Консерв, каде што капетанот Ламби вели дека во неговата област населението е во очајна состојба „околу 30. 000 луѓе се без храна, како резултат од бугарската офанзива“. Во извештајот побарал и парична помош за населението, но и за партизанските единици, како што запишал „...АПОСТОЛСКИ има потреба од шест милиони лева за развивање на активностите во МАКЕДОНИЈА и да купи храна за локалното осиромашено население на кое БУГАРИТЕ му имаат земено сè“⁴⁷.

Британските мисии, по ослободувањето на Македонија, се префрлиле во Скопје, еден дел биле повлечени, но еден дел и понатаму останал. На 8 декември 1944 година шефот на британската воена мисија Бетесда во својата телеграма до шефот на сите британски мисии во Југославија, Меклин, ги известил дека во Белград

⁴⁵ PRO WO 202/508.

⁴⁶ PRO WO 202/168.

⁴⁷ PRO WO 202/370.

била донесена одлука за нивна евакуација, со што сојузничките воени мисии во Македонија ја завршиле својата работа и поради тоа, нивното присуство во земјата повеќе не било потребно. Британските мисии со оваа одлука немале овластувања за понатамошни известувања. Сепак на 14 декември генералалот Апостолски ги информирал дека донесената одлука во Белград била променета и наместо нивно евакуирање сите мисии можеле да останат во Македонија во целосниот состав. Мисиите продолжиле со известувања од политичкиот живот и за економските состојби во Македонија.⁴⁸

Присуството на воените мисии продолжило до средината на 1945 година кога во ДФ Југославија дошол британскиот амбасадор. Во Скопје бил отворен конзулат, со што воените мисии заминуваат, а продолжила дипломатската британска служба.

⁴⁸ PRO WO 202/515 A.

Verica JOSIMOVSKA

Zoran KNEZHEVIKJ

MACEDONIA AND ITS PEOPLE IN BRITISH INTELLIGENCE AGENCY REPORTS 1942-1945

-SUMMARY-

The British government sent several military missions to the Balkans through the SOE on the territory of Macedonia during the Second World War, in defense of its interests. The missions sent numerous reports to their centers in Cairo and London that reflected the economic, political and military situation. Numerous are the reports that reflect the population in Macedonia in terms of its language and national determinations, as well as its participation in the resistance movement.

Невен РАДИЧЕСКИ

Институт за национална историја - Скопје

ГЛАВНИ ОБЕЛЕЖЈА НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА НР МАКЕДОНИЈА ВО 50-ТИТЕ ГОДИНИ НА 20 ВЕК

Одржувањето на Првото заседание на АСНОМ,¹ односно прогласувањето на современата македонска држава во 1944 годи-

¹ Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) било одржано на 2 август 1944 г. во манастирот „Св. Прохор Пчински“. На Заседанието, врз основа на решенијата донесени на II заседание на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија (АВНОЈ), биле усвоени документи врз чија основа биле поставени темелите на современата македонска држава, конституирана како федерална единица во составот на Демократска Федеративна Југославија. Меѓу нив посебно важни се: Решението за одобрување на решенијата, наредбите и задолженијата издадени од ГШ на НОВ и ПОМ и на ИО за свикнување на АСНОМ, со што биле озаконети претходните акти на овие органи и бил потврден дотогашниот државноправен развој на Македонија; Решението за прогласување на АСНОМ за највисоко законодавно и извршно народно претставничко тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија, кој е најзначајниот документ донесен на Заседанието, со кој бил утврден начинот на функционирање на македонската држава. Со него, покрај АСНОМ, како највисоки органи на државната власт биле определени: Президиумот на АСНОМ и Народното правителство; Декларацијата за основните права на граѓаните, која ја гарантирала рамноправноста и слободата на македонските граѓани, без оглед на националната, верската, половата и расната припадност и нивното право на образование и на културно издигнување;

на претставувало пресудна пресвртница во историјата на македонскиот народ. И покрај тоа што државноста, сè до осамостојувањето на Република Македонија, била остварувана во рамките на АВНОЈ-ска Југославија, сепак, Македонците се избориле за можност да ја развиваат сопствената култура и да го зацврстат и да го потврдат националниот идентитет. Како резултат на тоа, во македонската држава, покрај повоената обнова, засилено се развивале: културата, просветата и стопанството. Сепак, имајќи ги предвид сложените состојби во повоениот период, како во југословенската федерација, така и на меѓународната политичка сцена, севкупниот развој на Македонија во голема мерка бил предодреден и зависел, меѓу другото, и од повеќе фактори врз кои македонската држава имала сосем мало, или пак, неретко, никакво влијание.

Отстранувајќи ја опозицијата во повоениот период, Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) брзо се наметнала како единствен релевантен политички фактор во југословенската држава. Преку централизација на власта КПЈ воспоставила целосна контрола врз општествените, политичките и економските односи. Истовремено и самата организациска структура на партијата била централизирана, па целата власт била концентрирана во потесниот врв на КПЈ, на чие чело, сè до смртта, бил Јосип Броз Тито. Всушност, државните и партиските раководства во републиките во федерацијата, ѝ биле подредени на сојузната власт, а можностите за посамостојно одлучување, барем што се однесува до прашања од поголемо значење, биле крајно стеснети.² Во таа смисла, македонското раководство не претставувало исклучок.

Решението за воведување на македонскиот јазик за службен јазик итн. (Поопширно во: Велјановски, д-р Новица, *Меѓународниот оглас на АСНОМ и македонската државност* (Скопје: ИНИ, РЕКЛАМ ЕН-ЕС, 2004).

² Надлежностите на федерацијата и на републиката, односно степенот на републичката самостојност во однос на сојузната власт биле утврдени со

Во почетокот на 50-тите години југословенската федерација се наоѓала во исклучително сложена состојба. По крајното заострување на односите меѓу југословенската федерација и Сојузот на Советските Социјалистички Републики (СССР) и државите од источниот блок по Резолуцијата на Информативното биро на комунистичките и на работничките партии (Информбиро, ИБ, Коминформ) во 1948 година, во прашање бил доведен опстанокот на југословенскиот политички врв.³ СССР претставувале главен политички и

Уставот на Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ), усвоен на 31 јануари 1946 г. и со Уставот на Народна Република Македонија (НРМ), донесен на 31 декември во истата година. Во периодот од усвојувањето на Уставот на ФНРЈ во 1946 г. до донесувањето на Уставниот закон за основите на општественото и политичкото устројство на ФНРЈ и сојузните органи на власта во 1953 г., главни обележја на административно-централистичкото државно уредување биле државноправниот, односно централизираниот федерализам. Според Уставот, ФНРЈ не била држава изведена од републиките, туку тие претставувале држави изведени од неа и покрај тоа што републиките формално имале право на самоопределување до отцепување. Според тоа, нивниот суверенитет, вклучувајќи го тука и суверенитетот на НРМ, бил ограничен, односно бил пренесен на федерацијата, поради големиот број надлежности што ги имала таа, а кои биле предвидени со Уставот на ФНРЈ (Светомир Шкариќ, *Уставно право на СФРЈ*, к.2 (Скопје: Македонска книга, 1987) 43.

Уставните решенија, и покрај евидентниот централизам во нивната содржина, не ја доловувале целосната слика за вкупните состојби во федерацијата. Политичките и економските состојби биле дополнително усложнети поради партискиот монопол врз власта, бидејќи главниот организатор на општествените, политичките и на економските односи била КПЈ, односно нејзиното раководство, чие реално влијание и моќ не биле предвидени, ниту пак, ограничени со уставите и со законите.

³ ИБ било формирано на иницијатива на СССР, на состанок на претставници на комунистички и на работнички партии од Европа, одржан во септември во 1947 г. во Шкљарска Поремба, Полска. Првично, за седиште на ИБ бил избран Белград. Главната причина за формирање на ИБ, всушност, било настојувањето на Ј. В. Сталин, во новонастанатите околности на блоковска по-

економски сојузник на Југославија, чие стопанство во голема мерка зависело од советската помош. Истовремено, по прекилот на дипломатските односи со СССР и другите социјалистички држави, постоела опасност и од советска воена интервенција. Со оглед на тоа што дел од земјите со кои Југославија имала заеднички граници биле дел од источниот блок (Бугарија, Романија, Унгарија, Албанија) заканата била реална и непосредна. Овој политички судир имал доста негативни, долгорочни последици и кога станувало збор за македонското национално прашање, бидејќи со него бил означен дефинитивниот крај на обидите за создавање југословенско-бугарска федерација во која, меѓу другото, било предвидено и обединување на вардарскиот и на пиринскиот дел од Македонија во една федерална единица, додека Македонците во Бугарија веќе имале културна автономија во пиринскиот дел од Македонија.⁴ Во наредниот период овие придобивки биле изгубени неповратно и во Бугарија повторно започнал процесот на денационализација и асимилација на македонското население.

Резолуцијата на ИБ, бездруго, имала влијание и врз текот на Граѓанската војна во Грција (1946 – 1949). Откако Комунистичката партија на Грција (КПГ) ја поддржала резолуцијата, помошта што ја испраќала југословенската федерација на Демократската армија на Грција (ДАГ) била намалена во 1948 година и целосно прекината во

делба, целосно да ги потчини и да ги контролира европските комунистички партии и да ги искористи во спроведувањето на советските интереси. Во таа смисла, изборот на Белград, за седиште на ИБ, не бил случаен. Со оглед на тоа што советските планови за воспоставување целосна контрола врз југословенското раководство се изјаловиле, во јуни 1948 г. ИБ усвоило резолуција во која врвот на КПЈ бил обвинет, меѓу другото, за идеолошко скршнување и антисоветска политика. Југословенско-советските односи се нормализирале во 1955 г. (Prof. dr Branko Petranović, Dr. Čedomir Štrbac, *Istorija socijalističke Jugoslavije*, k.2 (Beograd: Radnička štampa, 1977) 227-228.

⁴ Васил Јотевски, *Македонците во Пиринскиот дел на Македонија, 1949-1989* (Скопје, ИНИ, 2004), 12-15.

1949 година.⁵ Тоа, секако, придонело за конечниот пораз на ДАГ во текот на 1949 година и довело до присилно иселување на бројното национално обесправено македонско население, кое масовно учествувало во војната на страната на ДАГ. Покрај големата материјална штета и големиот број уништени македонски села во егејскиот дел на Македонија, во оваа војна загинале 21 000 Македонци, 50 000 биле принудени да ја напуштат Грција, 28 000 биле внатрешно раселени, додека 28 000 деца биле евакуирани и однесени во странство.⁶ Бегалците од егејскиот дел на Македонија нашле прибежиште во земјите од Источна Европа, како и во НР Македонија, односно во Југославија.

Заострувањето на југословенско-советските односи многу негативно се одразило врз општествените, политичките и економските состојби во НР Македонија, каков што, впрочем, бил случај и со другите републики во федерацијата. Информбирото довело до засилување на и онака репресивните методи на власта при справувањето со политичките неистомисленици,⁷ меѓу кои бил вброен и дел од револуционерниот кадар, кој дал исклучителен придонес во Народноослободителната војна и во втемелувањето на македонската државност, како и до губење на довербата во сопствената држава и создавање атмосфера на страв кај населението.⁸

⁵ Лилјана Пановска, „Југословенската поддршка на Демократската армија на Грција“ *Историја*, г. I/LI, бр.1 (Скопје: ЗИРМ, 2016), 294-295.

⁶ *Историја*, 296.

⁷ Новата власт крајно остро се пресметала со припадниците на илегалните политички организации, кои најчесто биле од младите генерации што ги прифатиле илинденските идеали за обединување на Македонија, како и со поединци што изразиле незадоволство од положбата на Македонија во југословенската федерација и од политиката на власта. (Повеќе кај: Виолета Ачкоска, Никола Жежов, *Репресијата и репресираните во најновата македонска историја* (Скопје: Макавеј, 2005), 143-284).

⁸ Покрај меѓународната изолација, опасноста од воена интервенција и незавидната економска состојба, заострувањето на односите со СССР и со други-

Во периодот по Резолуцијата на ИБ, Југославија била принудена да бара нови решенија и алтернативи за излез од економската и од политичката криза, но и да ја премости меѓународната изолација. Се наметнала потреба од надминување на идеолошките разлики и „затоплување“ на односите со западните држави. Со оглед на геостратешката положба на Југославија и нејзиното излегување од сферата на советското влијание, Западот оценил дека од соработката би имало заемна корист. Како најштедни во давањето економска и воена помош се покажале Соединетите Американски Држави (САД), кои, во периодот од 1949 до 1955 година, за југословенските економски потреби, издвоиле над 598 милиони долари, а како воена помош издвоиле над 588 милиони долари.⁹

Бидејќи прекилот на односите со СССР имал и идеолошки карактеристики, со оглед на советските обвинувања дека југословенското раководство целосно отстапило од социјализмот, биле барани начини за оправдување на југословенската позиција. По оцената дека во СССР демократијата станала заложник на бирократизацијата на државното уредување, веќе на крајот на 40-тите, односно на почетокот на 50-тите години на минатиот век започнал процес на воведување на самоуправувањето, кое предвидувало: демократизација, децентрализација и дебирократизација, односно поши-

те социјалистички држави придонело раководство на КПЈ, односно на КПМ да преземе крајно остри мерки за воспоставување на единство во партијата и за отстранување на внатешнопартиската опозиција. Како резултат на тоа настрадале голем број лица, кои основано или неосновано обвинети за приврзаност кон сталинизмот, биле „превоспитувани“ во повеќе логори и затвори, меѓу кои најозлогласен бил логорот „Голи Оток“, формиран во 1949 г. Меѓу поистакнатите Македонци, кои биле жртви на југословенската политика се вбројуваат и: Петре Пирузе, Панко Брашнаров, Венко Марковски, Павел Шатев, Богоја Фотев и др. (Новица Велјановски, *Македонија 1945–1991 државност и независност* (Скопје: ИНИ, Матица македонска, 2002), 105–107.

⁹ Барбара Јелавич, *Историја на Балканот*, т. II (Скопје: НИК „Лист“), 382.

рока политичка и економска самостојност, како и оддалечување на партијата од непосредното управување со државата.¹⁰ Сепак, набрзо се покажало дека политичкото раководство не е подготвено да се откаже од монополот врз власта и покрај тоа што во духот на новите, самоуправни односи (на VI конгрес на КПЈ одржан во 1952 година), партијата била преименувана во Сојуз на комунисти на Југославија (СКЈ), а во 1954 година КПМ на нејзиниот II конгрес станала Сојуз на комунисти на Македонија (СКМ).¹¹

Со усвојувањето на републичкиот „Уставен закон за основите на општественото и политичкото устројство и органите на власта на НРМ“ на 2 февруари 1953 година, од страна на Народното собрание, на кое му претходел сојузниот Уставен закон, биле извршени општествено-политички промени, кои првенствено оделе во прилог на развивањето на самоуправните односи. Во однос на остварувањето на македонските национални интереси, уставните измени претставувале извесно назадување. Имено, во Уставниот закон било изоставено правото на самоопределување и на отцепување, кое го имало во Уставот од 1946 година. Уште повеќе, во Уставниот закон била задржана државноста како општа карактеристика, но бил изоставен националниот карактер на НРМ, која веќе не била именувана како суверена држава како во Уставот усвоен во 1946, туку само како држава.¹²

Југословенскиот државен врв, сè до втората половина на 50-тите години, својот став за националните прашања, истовремено и за македонското национално прашање, го градел најмногу врз ос-

¹⁰ *Историја Савеза комуниста Југославије* (Београд: Издавачки центар Комунист, Народна књига, Рад, 1985), 383-385.

¹¹ Виолета Ачкоска, *Браќисвојто и единсвојто 1944 - 1974: помеѓу хармонија и дисхармонија* (Скопје: ИНИ, 2003), 104.

¹² Александар Христов, *Создавање на македонската држава 1878 - 1978*, т.4, (Скопје: Мисла, 1985), 9.

нова на марксистичко-ленинистичките теории за капиталистичкиот карактер на нациите и на нивното исчезнување во текот на изградбата на социјализмот, при што поголема важност ѝ била дадена на „класната борба“, а истовремено било пропагирано дека националните прашања се решени со АВНОЈ-ските одлуки, па не е потребно тоа и натаму да се разгледува.¹³ Притоа, очигледно постоела свесност за можноста од заострување на меѓунационалните односи, кои посебно се усложниле во текот на војната, па поедноставно било да се инсистира на братството и единството меѓу југословенските народи и националните малцинства и на јакнењето на унитаристичките одлики на општествено-политичкото уредување. Освен тоа, дел од партискиот врв, во интерес на задржувањето на контролата во југословенската федерација, се обидуваат проблемите поврзани со националните прашања и меѓунационалните односи да ги реши со, помалку или повеќе посредно охрабрување за создавање на југословенска нација.¹⁴ Иако таквата политика, која,

¹³ Новица Велјановски, *Македонија 1945 – 1991 државности и независности* (Скопје: ИНИ, Матица македонска, 2002), 192.

¹⁴ Иако обидите за создавање интегрално југословенство биле карактеристични за националната политика на Кралството Југославија (Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988, Prva knjiga Kraljevina Jugoslavija 1918 – 1941* (Beograd: Nolit, 1988) 179-178.), се покажало дека таа идеја, во нешто подизменета форма и во поинакви услови, наишла на извесна поддршка и во АВНОЈ-ска Југославија. Таа доаѓала до израз преку културната политика на сојузната власт, посебно поради настојувањата за создавање и развивање нова, заедничка југословенска култура, неретко на сметка на одделните национални култури, бидејќи се сметало дека со неа би се премостиле меѓунационалните и меѓурејубличките разлики (Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, (Beograd: Službeni glasnik, 2013), 257-259.) И покрај тоа што Ј. Б. Тито, без сомнение најмоќната личност во државата, пред југословенската јавност се залагал за зачувување на националните особености на народите во федерацијата, честопати истапувал со конфузни и со недоречени гледишта во однос на ова прашање. Таквата недореченост, на пример, е

всушност, и не добила, ниту пак, можела да добие формална, отворена поддршка, се покажала крајно неуспешна и контрапродуктивна, сепак, со различен интензитет се провлекувала сè до распаѓањето на СФРЈ. Со оглед на поранешната улога на Србија во Кралството Југославија, како и на нејзината средишна политичка и економска позиција во југословенската федерација, унитаризмот и југословенството оделе во прилог на великосрпските стремежи. Великосрпските тенденции биле изразени и кај дел од претставниците на сојузната власт, каде што Србите биле застапени во голем број.¹⁵ Нивното влијание, врз севкупните состојби во југословенската федерација, произлегувало и од фактот што за кадровската политика на СКЈ бил задолжен највлијателниот српски политичар во овој период, централистички ориентираниот Александар Ранковиќ, кој настојувал да донесе свои идеолошки блиски луѓе на клуч-

очигледна и во разговорот воден за в. „Политика“ во 1957 г. Броз во таа пригода, меѓу другото, истакнал: „...нашата земја не ја јакне ништо повеќе од единството на нашите народи. [...] националното единство, споено со идејното единство е мошне важно: тоа треба да биде неразделно поврзано“, односно „би сакал и нашите училишта [...] да бидат поединствени, југословенски“, а во однос на литературата додал: „сегашнава епоха мора и во литературата сè повеќе да го добива оној општ југословенски карактер...“ (Јосип Броз Тито, *Национално прашање и револуција*, (Скопје: повеќе издавачи, 1978) 215–216). Од друга страна, во разговорот воден со странски новинари неколку години претходно, во 1952 г., а кој долго време не бил објавен во Југославија, немало недоречености. Барајќи новинарите да не го цитираат, на прашањето каква Југославија сакал да види во текот на својот живот, одговорил: „Јас би сакал да доживеам Југославија да биде до максимум стопена во една цврста заедница [...] во која ќе биде една, југословенска нација, во која, од петте народи ќе настане една нација [...] мојата најголема желба е баш таа“ (Akademik Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, (Zagreb: Golden marketing, 1999), 353.)

¹⁵ Akademik Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999), 399.

ни сојузни политички позиции, најчесто од српска или од црногорска национална припадност.¹⁶ Тоа резултирало со отпор кај другите републики и довело до влошување на меѓурејубличките и меѓунационалните односи во федерацијата, кои кулминирале во поцнежниот период.

Во југословенската федерација, во 50-тите години на XX век НР Македонија сè уште не го достигнала угледот на рамноправен субјект, што произлегувало, меѓу другото, и од нејзината недоволна економска развиеност, при што не била единствена република во таква положба.¹⁷ Што се однесува до македонското политичко раководство, тоа слично како и другите рејублички раководства и во сообразност со централистичкиот модел на управување во државата, во основа ги спроведувано директивите на сојузниот врв и претставувало негова „продолжена рака“.

Централна фигура на македонската политичка сцена бил лидерот на македонските комунисти, Лазар Колишевски, кој воспоставил контрола врз работата на СКМ. Л. Колишевски бил и претседател на првата Народна влада на, формирана на III заседание на АСНОМ, одржано од 14 до 16 април 1945 година во Скопје и таа должност ја извршувал до 1953 година, кога се повлекол од челната позиција во Републичкиот извршен совет. (По стапувањето на сила на рејубличкиот Уставен закон, рејубличката Влада се трансформирала во Републички извршен совет.) Освен тоа, во 1953 година бил избран за претседател на Народното собрание¹⁸ и истов-

¹⁶ Јован Филип, *Подводни требени во политиката: разговори со Крсте Црвенковски* (Скопје: Македонско радио, 1993), 87-88.

¹⁷ Božo Repe, „*Liberalizem*“ v Sloveniji (Ljubljana: Borec, 1992), 914.

¹⁸ Повеќе кај: Проф. д-р Марјан Димитријевски, м-р Љубица Јанчева, м-р Катерина Мирчевска, *Македонија од АСНОМ до денес, преглед на состојавите на АСНОМ, Президиумите на АСНОМ, Народното собрание, собранијата, властите, претседателствата и биографии на претседатели на Федерална, На-*

ремено ја вршел функцијата претседател на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на Македонија (ССРНМ), како и некои партиски и државни функции од сојузен карактер. За сите поважни прашања, за кои се расправало во партијата, наместо Извршниот комитет на ЦК на СКМ, одлучувал Л. Колишевски заедно со двајцатројца соработници,¹⁹ кои зависеле само од сојузната власт, и оттаму, чувствувале одговорност само пред неа. Таквиот однос предизвикал револт кај дел од партиските раководители во 1962 година, бидејќи ИК на ЦК на СКМ не одржал ниту еден состанок повеќе од 3 години.²⁰ И покрај тоа што во наредната, 1963 година, Л. Колишевски, бил принуден да се повлече од позицијата политички секретар на ЦК на СКМ, сепак горенаведеното укажува на начинот на работа во партијата во текот на неговото повеќегодишно вршење на функцијата.

Кога станувало збор за меѓурепубличките и меѓунационалните односи, македонското раководство постојано инсистирало на југословенската политика на „братство и единство“ меѓу народите во федерацијата, што било и очекувано, со оглед на влијанието на сојузната власт, која го претпочитала јакнењето на унитарниот карактер на Југославија. Сепак, таквата политика често била спроведувана на сметка на македонските национални интереси, а несогласувањата со неа биле осудувани како шовинистички, националистички или сепаратистички. Македонскиот патриотизам бил оценуван како „буржоаски национализам“, а предност се давало на новиот „југословенски патриотизам“, бидејќи „македонскиот работен народ крвно и за секогаш е сврзан со другите народи на

родна, *Социјалистичка и Република Македонија* (Скопје: Македонска искра, 2005).

¹⁹ Јован Филип, *Подводни жребени во историјата: разговори со Крсте Црвенковски*, (Скопје: Македонско радио, 1993), 11.

²⁰ *Историо.*

Југославија...“.²¹ Така, во своите сеќавања за 1944 година, за моментите кога се оформувала македонската азбука како посебно важна за развојот на македонскиот јазик и воопшто, за културата, Л. Колишевски, истакнал: „Бидејќи беше голем занесот за југословенството, се појави и мислењето кај нас и во Србија да се земе латиницата за да се добие едно југословенско писмо!“.²² На Првиот конгрес на КПМ одржан во 1948 година, било, меѓу другото, истакнато и дека македонското раководство „воспитувајќи го народот во духот на југословенскиот патриотизам [...] доследно ја спроведуваше линијата на ЦК КПЈ“.²³

Истиот став на македонското раководство бил карактеристичен и за 50-тите години. На II конгрес на СКМ одржан во 1954 година, било забележано дека „... денеска и нема некаква стварна потреба од постојаното инсистирање за македонска национална афирмација“.²⁴ Ако се има предвид дека од формирањето на македонската држава изминала само деценија во која македонскиот народ можел слободно да ја изразува и да ја негува својата национална и културна самобитност, тоа било неиздржана констатација.

Во таа смисла, во текот на 50-тите години била критикувана и дејноста на некои од вработените во високообразовните и во научните установи, меѓу кои посебно на вработените во Институтот за национална историја (ИНИ), наводно, поради недоволниот научен интерес за проучување на НОБ, на сметка на Илинденскиот пе-

²¹ Лазар Колишевски, *Апели на македонско прашање* (Скопје: НИК „Наша Книга“, 1979), 225-226.

²² Драган Кљакиќ, *Времето на Колишевски* (Скопје: Матица македонска, 1994), 292.

²³ *I Конгрес на Комунистичката партија на Македонија (извештаи и резолуции)* (Скопје: Култура, 1949), 249.

²⁴ *Вториот конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија (материјали и документи)*, (Скопје, Култура, 1954) 49.

риод, при што, според СКМ, биле манифестирани шовинизам и национализам.²⁵ Според партиската анализа на политичките појави, поврзаност со македонското национално прашање, националистички и шовинистички истапувања во Институтот имало кај 12 од вкупно 21 ангажирани соработници и службеници.²⁶ Како национал-шовинистички испади биле окарактеризирани незадоволството на дел од вработените од развојот на југословенско-грчките односи и од положбата на Македонците од егејскиот дел на Македонија, како и загриженоста од растот на великосрпските стремежи во републиката.²⁷ Како резултат на незадоволството на власта од состојбите во Институтот, во 1956 година бил сменет неговиот директор, професорот Љубен Лапе.²⁸ Дел од вработените во Институтот станале предмет на интерес на Службата за државна безбедност (СДБ), која, во 50-тите, но и во наредните децении на минатиот век, внимателно ја следела нивната активност и добивала извештаи за нивните политички гледишта од разни информатори од кои дел, исто така, работел во ИНИ.²⁹

Сепак, во зависност од пошироките југословенски внатрешнополитички и надворешнополитички интереси и од меѓународната положбата на југословенската федерација, македонското национално прашање било користено и употребувано во оние моменти кога сојузната, односно републичката власт, ќе почувствувала дека

²⁵ Виолета Ачкоска, *Брајсџивото и единсџивото 1944 – 1974: помеѓу хармонија и дисхармонија*, (Скопје: ИНИ, 2003), 111-112.

²⁶ Државен архив на Република Македонија, ф.427, ЦК КПМ/СКМ, к.69, а.е. 33, 645.

²⁷ *Исџиво*.

²⁸ Виолета Ачкоска, *Брајсџивото и единсџивото 1944 – 1974: помеѓу хармонија и дисхармонија*, (Скопје: ИНИ, 2003), 111.

²⁹ Повеќе кај: *Црниите сџираници на УДБА, Информбиро Т.2* (Скопје: ДАРМ, 2016), 691-818.

има потреба од негово актуелизирање. Тоа најчесто се случувало кога требало да се критикува политиката на соседните држави, пред сè на НР Бугарија, но и на Грција, па нивниот денационализаторски и асимилаторски однос кон тамошните Македонци бил користен за дополнително да се оцрни бугарската, односно грчката политика. Во тој контекст, во одредени, не толку чести можности, македонското раководство истапувало со забелешки во однос на југословенската внатрешна и надворешна политика.

Имено, во периодот по 1953 година, откако ФНРЈ, Грција и Турција склучиле Договор за пријателство и соработка, југословенската дипломатија имала, во голем степен, помирлив и резервиран став во однос на положбата на Македонците во егејскиот дел на Македонија. Во врска со таквата ситуација реагирало македонското раководство на проширена седница на Извршниот комитет на ЦК на СКЈ, одржана во март 1959 година. Тоа предупредило на денационализаторските процеси, кои непречено се одвивале во северниот дел на Грција и каде што имотите на иселените Македонци биле конфискувани, критикувајќи ја пасивноста на Сојузниот секретаријат за надворешни работи.³⁰ Во таа пригода биле упатени забелешки и во врска со кадровската политика на Сојузниот секретаријат, кој избегнувал да назначува Македонци на службена должност во Атина, односно во Софија.³¹ Всушност, во овој период, бројот на Македонци вклучени во југословенската надворешна политика бил мал и со исклучок на Лазар Мојсов, кој бил назначен за вонреден и ополномоштен амбасадор на Југославија во СССР и во Монголија од 1958 до 1961 година, дипломатите од Македонија ја

³⁰ Драган Кљакиќ, *Времето на Колишевски* (Скопје: Матица македонска, 1994), 347.

³¹ *Истото*, 346.

вршеле дипломатската дејност во држави кои имале споредно значење за Југославија.³²

Во 50-тите години на XX век бил направен одреден напредок во српско-македонските црковни односи, во што позитивна улога одиграла и македонската републичка власт како еден од посредниците во решавањето на актуелниот црковен спор.³³ Имено, претседателот на Собранието на НР Македонија, Л. Колишевски,

³² Крсте Црвенковски, Мирче Томовски, *Заробена висџина* (Скопје: Култура, 2003), 157.

³³ Долгогодишните стремежи за формирање самостојна црква во Македонија почнале да се реализираат уште во текот на Втората светска војна. Главниот штаб на НОВ и ПОМ во с. Црвена Вода, на слободната територија во Западна Македонија, на 11 октомври 1943 г. формирал Верско поверенство. Поверенството било задолжено да се занимава со црковните прашања на слободната територија. За прв повереник бил назначен Велјан Т. Манчевски. Во октомври 1944 година бил формиран и Иницијативен одбор за организирање на црковниот живот во Македонија, додека на 4 март во 1945 г. во Скопје бил одржан Црковно-народен собор на кој била донесена Резолуција со која била возобновена Охридската архиепископија како автокефална. На тоа остро се спротивставила СПЦ, која не сакала да ги изгуби позициите во Македонија од предвоениот период и чиј Синод, на чело со патријархот Гаврил, го оценил возобновувањето како спротивно во однос на црковните канони. Како резултат на притисокот од страна на СПЦ и на југословенската власт, на Свештеничката конференција, одржана во Скопје во мај 1946 г., била усвоена нова резолуција, во која, меѓу другото, се барало самоуправност на Црквата во НР Македонија, избор на владици и свештеници од НР Македонија и формирање Православна црква во Југославија во која би влегле црквите од републиките како рамноправни членки. Истовремено, на конференцијата биле избрани нови членови на Иницијативниот одбор. Сепак, поради непопустливиот став на патријархот Гаврил, кој починал во 1950 г., преговорите меѓу претставниците на Иницијативниот одбор и СПЦ не дале резултати (Александар Трајановски, *Македонската православна црква – Охридска архиепископија и други православни помесни цркви*, Скопје: Македоника литера, 2013), 62-68.)

претседателот на републичкиот Извршен совет, како и претседателот на Републичката комисија за верски прашања, Страхил Гигов, покажале интерес за решавање на црковното прашање. Тие во повеќе различни пригоди имале средби со претставници на сојузната и на српската републичка власт, како и со претставници на Српската православна црква (СПЦ), обидувајќи се да изнајдат компромис што би бил задоволителен и за двете страни.³⁴ СПЦ и во периодот по Втората светска војна, односно по формирањето на македонската држава, продолжила со политиката на негирање на македонската национална посебност, и со тоа ја отфлала потребата од формирање Македонска православна црква (МПЦ).

По изборот на епископот Викентиј за патријарх на СПЦ, во 1950 година се создале можности за продолжување на преговорите околу црковното прашање во НР Македонија, иако, во основа, СПЦ сè уште одбивала да признае постоење на македонски народ и на македонски јазик. Дури во 1955 година, Синодот на СПЦ донел решение со кое се прифаќала употреба на македонски јазик во црковната администрација и во проповедите,³⁵ но и натаму имало спротивставувања црквата во НР Македонија да се нарекува МПЦ. Бил постигнат договор српскиот патријарх да биде администратор на тогашните три епархии во НР Македонија, кој требало да се заложи за избор на нивните епископи.³⁶ Притоа било предвидено епископите да бидат од НР Македонија³⁷. Меѓутоа, спогодбата би-

³⁴ Борче Илиевски, *Македонско-српскиот црковни односи 1944 – 1970*, (Скопје: Филозофски факултет – Институт за историја, 2011), 74-103.

³⁵ *Историја*, 88.

³⁶ Александар Трајановски, *Македонската православна црква – Охридска архиепископија и другите православни помесни цркви*, Скопје: Македоника литература, 2013), 69.

³⁷ Борче Илиевски, *Македонско-српскиот црковни односи 1944 – 1970* (Скопје: Филозофски факултет-Институт за историја, 2011), 89.

ла одбиена од страна на Синодот на СПЦ, а во меѓувреме патријархот Викентиј починал, па на проширениот пленум на Иницијативниот одбор за организирање на Православната црква во Македонија, во јули 1958 година, било донесено решение за свикување на II црковно-народен собор, кој се одржал во октомври истата година во Охрид. На него била возобновена Охридската архиепископија како МПЦ, бил донесен црковен Устав, а за Архиепископ Охридски и Македонски и Митрополит Скопски бил избран Доситеј, Македонец по националност, кој претходно бил епископ во СПЦ, кој и покрај спротивставувањата на новиот српски патријарх Герман, ја прифатил оваа должност.³⁸

Ставен пред свршен чин, Синодот на СПЦ бил принуден да ја потврди реалната состојба во НР Македонија. На седницата, одржана во јуни 1959 година, биле прифатени одлуките од македонскиот Црковно-народен собор, при што се заклучило дека, со носењето на црковниот Устав на МПЦ, престануваат да важат прописите на СПЦ на територијата на НРМ, додека, пак, МПЦ останува во канонско единство со СПЦ преку српскиот патријарх.³⁹ Тоа претставувало привремено затишје во српско-македонските црковни односи, во чиј тек, во 1959 година, патријархот Герман ја посетил НР Македонија и заедно со архиепископот Доситеј, го посветиле епископот на Охридско-битолската епархија, Климент.

Што се однесува до македонската емиграција, во 50-тите години била будно следена нејзината активност, пред сè, политичката. Во овој период значително се зголемила македонската политичка и економска емиграција од НРМ, но и од Бугарија и од Грција, која, во зависност од причините за иселување, односно од прифатената политичка идеологија, емигрирала во западните

³⁸ *Историја*, 109–110.

³⁹ Мирослав Спирски, *Борба за автoкефалносѝ* (Скопје: Нова Македонија, 1990), 38.

држави или во земјите од источниот блок.⁴⁰ Така, во 1952 година, под покровителство на КПГ, во Полска била формирана македонската емигрантска организација „Илинден“, а во наредната година тоа било направено и во: Унгарија, Романија, Бугарија и Чехословачка. Организацијата ја поддржувала Резолуцијата на ИБ и се залагала за елиминирање на југословенското влијание меѓу македонските иселеници од егејскиот дел на Македонија, но била распуштена во 1956 година, по нормализацијата на односите меѓу Југославија и СССР.⁴¹ Кај македонската емиграција во западноевропските држави се издвојува политичката активност за обединета и независна Македонија на Драган Богдановски, на чија иницијатива во Франција (1956 година) е формиран „Македонскиот национален фронт“, која подоцна се реактивирала во Шведска, под името „Македонски национален комитет“.⁴²

Раководството на СКМ било многу добро информирано за она што се случувало меѓу Македонците во: Западна Европа, САД, Канада, Австралија и во источноевропските држави, со исклучок на НР Бугарија. И покрај постоењето и активноста на повеќе македонски организации во странство, кои имале различни идеолошки и политички гледишта од оние на СКМ, било оценето дека формирањето македонска држава наишло на мошне позитивен прием кај значителен дел од емиграцијата и влијаело врз јакнењето на националната свест кај македонските иселеници, а биле забележани и појави на „...бојкотирање на старите ВМРО-вски и информбировски организации и тежнење кон создавање нови организа-

⁴⁰ Марјан Ивановски, *Македонската политичка емиграција во Источна и Западна Европа по Втората светска војна: паралели*, Гласник на Институтот за национална историја, год. 60 бр. 2 (Скопје: ИНИ, 2016), 48.

⁴¹ *Историо*, 48-49.

⁴² *Историо*, 49-50.

ции...“.⁴³ Сепак, преовладувал заклучокот дека НР Македонија не развила секојдневна, сестрана и систематска пропаганда меѓу македонското население во дијаспората и дека многу заостанува во тој поглед.⁴⁴ Поради тоа, во наредниот период се настојувало влијанието и врските со македонските иселеници да се интензивираат и да бидат продлабочени.⁴⁵

Во однос на републичките состојби, во текот на 50-тите години на XX век, биле вложувани напори за сестрано развивање на македонската држава, при што биле постигнати значителни резултати во повеќе сфери од општеството. Освен економскиот развој, кој се засилил по нормализацијата на меѓународните состојби, бил доста брз и сестран напредокот во областа на културата и на просветата. Влијанието на власта во културата било неизбежно, за што било задолжено Одделението за агитација и пропаганда, чија цел било формирањето нова културна политика и контролирањето на културниот живот.⁴⁶

Впрочем, на II конгрес на СКМ било истакнато отворено дека „натамошниот развиток на нашата (македонската, м.з.) национална култура, уметноста и науката ќе може да оди напред само со натамошниот развиток на социјалистички општествени односи и во најтесна взаимна поврзаност со културата и уметноста на сите југословенски народи“⁴⁷. Институтот за фолклор бил основан во 1950, додека, пак, Институтот за македонски јазик бил формиран во 1953 година, што секако одело во прилог на натамошното збога-

⁴³ ДАРМ, ф.427, ЦК КПМ/СКМ, к. 66, а.е. 59, 561.

⁴⁴ *Историја*, 563.

⁴⁵ *Историја*.

⁴⁶ Повеќе кај: Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, (Beograd: Službeni glasnik, 2013), 69-93.

⁴⁷ *Втори конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија (материјали и документи)* (Скопје, Култура, 1954), 49.

тување и проучување на јазикот.⁴⁸ Со својата дејност во книжевноста, меѓу повеќето автори, се издвоиле Владо Малески, како основоположник на македонската современа проза, Славко Јаневски, како автор на првиот објавен роман на македонски литературен јазик „Село зад седумте јасени“ (1952 година), како и Блаже Конески, кој несомнено имал исклучително значаен и повеќестран придонес во македонската литература и во македонската наука и како поет и како еден од кодификаторите на македонскиот литературен јазик. По разминувањето со СССР, постепено биле надминати наметнатите идеолошки ограничувања во однос на уметничката слобода. До 1959 година, покрај весникот „Нова Македонија“, како орган на ССРМ, биле печатени уште 31 периодични весници и списанија, меѓу кои и органот на СКЈ, весникот „Комунист“, кој бил печатен и на македонски јазик. Радиото, кое било препознаено како важен фактор за идејно и културно влијание врз народот, при што, кон крајот на 50-тите години, во Македонија имало околу 60 000 радио-претплатници. Што се однесува до филмската уметност, покрај бројните документарни филмови со различна содржина, според сценариото на Владо Малески, во 1952 година, во продукција на „Вардар филм“, бил снимен првиот македонски игран филм „Фросина“, во режија на Воислав Нановиќ⁴⁹, додека во 1958 година, по сценариото на Ѓорѓи Абациев и на Трајче Попов, а во режија на Живорад Митровиќ, бил снимен и играниот филм „Мис Стон“.⁵⁰ Бројот на високообразовните институции и на културните установи и здруженија се зголемувал, со што се создале

⁴⁸ Блаже Ристовски, Симо Младеновски, *Културата во Македонија, Современост* (Скопје: Современост, 2009), 64.

⁴⁹ Нада Јурукова, *Културно-просветни појави и процеси во Македонија* (Скопје: ИНИ, 2003), 284.

⁵⁰ Јан Рихлик, Мирослав Коуба, *Историја на Македонија* (Скопје: Македонска реч, 2009), 536.

услови за натамошно културно-просветно издигнување на македонскиот народ и на националните малцинства во Македонија. И во повеќето други сфери од културниот живот, пред сè, во ликовната, во музичката, но и во театарската и во филмската уметност се одвивала зголемена активност, што придонесло за подобрување на културните состојби.

Политичкото раководство на СКМ во текот на 50-тите години на минатиот век, со извесни исклучоци, главно ја спроведувало волјата на југословенскиот државен врв и најчесто имало многу подредена улога. Оваа подреденост, колку што произлегувала од контролата наметната од сојузниот, југословенскиот врв и воспоставената централизација на власта, толку претставувала и одраз на немањето посериозна иницијатива кај републичкото раководство за водење посамостојна национална политика за заштита на македонските национални, културни, политички и економски интереси. Таквата состојба значително се променила во текот на наредната деценија. Усвојувањето на сојузниот Устав и на републичките уставы во 1963 година овозможило извесно проширување на ингеренциите на републиките во однос на федерацијата, додека, пак, на VIII конгрес на СКЈ во 1964 година се засилило влијанието на демократски ориентираниот дел на партиското раководство, меѓу другото, и со тоа што во него бил вклучен и нов помлад кадар.⁵¹ Уште повеќе, на IV седница на ЦК на СКЈ, одржана во 1966 година, било донесено решение за реформирање на Службата за државна безбедност⁵², како и одлука за реформа на СКЈ во прилог на натамошната демократизација на партијата, додека, пак, заминувањето на А. Ранковиќ од политиката ги ослабело централистичките тенденции.

⁵¹ Невен Радически, *Либерализмот во Македонија (1966 – 1974)* (Скопје: Македоника литература, 2013), 23.

⁵² Боровоје Марјановиќ, *Александар Ранковиќ Лека* (Београд: Књига – комерц, 2002), 143-144.

Во 1963 година се променило и раководството на СКМ. Во политиката на новиот лидер на СКМ, Крсте Црвенковски, посебно место им било дадено на повеќе важни прашања од национален и од републички карактер, а како резултат на промените во федерацијата, во Македонија во 60-тите години се создале услови и за поширока републичка самостојност и за поголема културна и национална афирмација на македонскиот народ, не само во земјата, туку и во странство.

Neven RADICHESKI

**MAIN CHARACTERISTICS OF NATIONAL POLICY IN
PEOPLE'S REPUBLIC OF MACEDONIA IN
THE 50s OF XX CENTURY**

-SUMMARY-

The policies of the Macedonian Communist party and republican leadership in the 1950s, similarly to the policies of other republics leadership, largely depended on the federal government, which was concentrated in the closer Yugoslav state leadership led by Josip Broz Tito. This particularly came to the fore when the Macedonian national interests were in question, which were often neglected and made subordinate to the interests of the federation or its individual republics, both in internal political relations and in foreign policy.

As a result of the major social and political changes that arose in AVNOJ Yugoslavia in the course of the next decade, the Macedonian leadership was less dependent on the central government and managed to fight for greater equality of the Socialist Republic of Macedonia in relation to other republics in the federation, and at the same time, for greater affirmation of Macedonian national, cultural and economic interests.

Борче МИЛОШЕСКИ
СУГС „Никола Карев“ – Скопје

Димитар ЉОРОВСКИ ВАМБАКОВСКИ
Институт за национална историја – Скопје

**„ПОДЗАБОРАВЕН ИЛИНДЕН“:
ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА КЛИСУРА И НЕВЕСКА ВО
СОВРЕМЕНАТА НАСТАВА ПО ИСТОРИЈА**

Во периодот по Илинденското востание, ослободувањето на градовите Крушево, Клисура и Невеска, како исторски настани, ќе бидат постојан поттик за понатамошната борба на македонскиот народ за создавање на македонска држава и веднаш ќе станат дел од усната традиција кај македонското население. Во денешницава, пак, на ослободувањето на Клисура и на Невеска, при годишните традиционални чествувања на Илинденското востание, за разлика од ослободувањето на Крушево, генерално, може да се констатира дека не им се придава заслужената почит и внимание, иако, меѓу другото, и самиот текст е доказ дека сè уште, кај македонската историографија, постои тенденција да ги обработува овие настани и дека тие имале свое влијание врз македонската борба за државност во минатото, веројатно најмногу преку „идеалот на загиналиот херој“. Меѓутоа, поради претходно споменатиот однос кон овие настани, постои опасност од нивно постепено избледување од колективната меморија. Зад ваквата ситуација стојат објективни причини, кои ќе ги анализираме накратко во понатамошниот текст.

Имено, кога станува збор за месното македонско население во кос-турската околија, денес, како и во поблиското минато, има/ло обиди за државно и за систематско влијание за губење на историската меморија.

По Букурешкиот договор од 1913 година и по поделбата на османлиска Македонија, кај населението, во делот од Македонија, кој ѝ припаднал на Грција, започнал процес на градење на грчката нација со директно влијание врз етничкиот идентитет и трансформирањето на луѓето „од една област во луѓе на една нација-држава“.¹

Се разбира, овој процес имал за цел и водел кон постепено губење на меморијата на месното македонско население за сопственото историско минато.

Од друга страна, влашкиот етникум од Клисуре и од Невеска, кој не учествувал во борбите за ослободување на градовите, уште пред приклучувањето на тој дел од Македонија во рамките на грчката држава бил изложен на асимилација и кај него мала била веројатноста да биде создаден мит или култ кон овие два настани, или пак, кон Илинденското востание како целина.²

На ова се надоврзува и фактот дека засега тешко е остварлива идејата дека Република Македонија, со нејзините институции, би можела да организира или да учествува на официјално чествување на овие два настани денес, како што го прави тоа секоја година во Крушево.³ Фактот, дека и двете локации се наоѓаат надвор од рамките на современата македонска држава, има директно влија-

¹ Anastasia Karakasidou, „Politicizing culture: Negating ethnic identity in Greek Macedonia“, *Journal of modern greek studies*, (1993), стр. 1.

² Димитар Љоровски Вамваковски, *Германос Караванџелис – грчката проја-џанда во Косџурската епархија (1900 – 1903)*, (Скопје, 2017), 217.

³ Димитар Љоровски Вамваковски, „Ослободувањето на Клисуре и Невеска во текот на Илинденското востание“, *ГИНИ*, (Скопје, 2009), стр. 118.

ние врз оддалечувањето на акцентот на Илинденското востание во македонската историографија од овие настани, додека во минатото повеќе биле акцентирани востаничките дејности на териториите, кои се вклучени во државните територии на Р Македонија. Овие процеси важат и при целовкупниот процес на историското описменување на македонскиот народ од 1944 година до денес, како во формалното, така и преку неформалното образование. Колку за илустрација, хипотетички, кога би се направила една „бура на идеи“ кај сите кои се запознаени со историјата на Македонија од илинденскиот период, односно, кога би биле прашани да издвојат поим што асоцира на востанието, можеме да претпоставиме дека кај најголемиот дел, прв одговор би бил т.н. Крушевска Република. Користењето на терминологијата „Крушевска република“, генерално гледано, го прикажува стремежот, на голем дел од тогашното македонско население, да создаде своја држава, развивајќи своевиден култ кај идните генерации во поглед на овој настан. Во компарација, кога станува збор за востанието во Клисурса и во Невеска најчесто се сретнуваме со терминот „ослободување“ на овие гратчиња од османлиската власт, што придонело кај идните генерации овие настани да бидат „во сенка“ на настаните во Крушево, каде што обидите за создавање на локална власт за време на востанието, директно ја презентираат идејата за државност што веќе е реализирана денес.

Општите познати процеси наложуваат да сметаме дека и самото ослободување од османлиските власти води кон интенција да се создаде сопствено управување. Разбирливо, историјата за „Крушевската република“ имала покрупно влијание и преставувала мотив за генерациите што дале сопствен придонес во создавањето на македонската држава во текот на НОВ (1941 – 1944) но, таа влијаела и на идните генерации, по создавањето на државата, наоѓајќи соп-

ственно место во процесот на развивањето на македонскиот национален идентитет.

Меѓутоа, често пати, акцентирањето на овој настан, можеби круцијално значаен, придонесува некои други востанички дејности да бидат во негова „сенка“, како примерот со ослободувањето на Клисуре и на Невеска. Со оглед на тоа дека формалното образование и современата настава по историја имаат крупен придонес во овој феномен, накратко би се задржале и на поврзаноста на учебните помагала при наставата по историја во основното и во средното образование во Р Македонија со него.

Во случајов, според можностите, ќе се осврнеме на материјали за Клисуре и за Невеска во Илинденскиот период во неколку учебници, кои сме имале можност да ги користиме и да ги анализираме од периодот по независноста на Р Македонија, дел од нив сè уште актуелни и активно употребувани.⁴ Имено, кај наставната содржина поврзана со Илинденското востание, генерално можат

⁴ Коста Ациевски, Виолета Ачкоска, Ванчо Ѓорѓиев, *Историја за вишора година на реформирано гимназиско образование* (Скопје, Табернакул, 2002), 171; Александар Трајановски, Светозар Наумовски, Симо Младеновски, *Историја за II клас природно-математичка гимназија и правна струка* (Скопје, Просветно дело, 1992), 174; Александар Трајановски, *Историја за III клас гимназија (описна и јазична)*, (Скопје, Просветно дело, 1993), 129–130; Блаже Ристовски, Шукри Рахими, Симо Младеновски, Тодор Чепреганов, Стојан Киселиновски, *Историја за вишора година гимназиско образование*, (Скопје, Алби, 2017), 169. Милан Бошкоски, Јордан Илиоски, Силвана Сидоровска-Чуповска, *Историја за вишора година гимназија*, (Скопје, ИНИ, 2002), 173; Марјан Димитријевски, Живко Степаноски, *Историја за II година реформирано гимназиско образование* (Скопје, Македонска искра, 2002), 141; Милан Бошкоски, Неби Дервиши, Димко Попоски и др., *Историја за вишора година на гимназиско образование* (Скопје, Просветно дело, 2006), 186; Симо Младеновски, Шукри Рахими Блаже Ристовски и др., *Историја за VIII одделение деведесетгодишно основно образование* (Скопје, Алби, 2016), 119.

да се сретнат подглави посветени на: општите подготовки на востанието, солунските атентати, востаничките активности во Битолскиот револуционерен округ, Крушевската Република и крајот на востанието.

Најчесто, како дел од подглавите посветени на активностите на востаниците, сретнуваме кратки текстови што се наменети за објаснување на настаните во Клисуре и во Невеска, за разлика од настаните во Крушево, кои имаат и централна позиција во лекцијата и за нив постои воочливо поголемо текстуално објаснување. Да споменеме дека нам не ни е целта да посочиме дека во наставата по историја во основно и во средно образование би требало да се истакнат премногу податоци, кои можеби не би биле соодветни за нивото на образование на учениците, туку, едноставно посочуваме дека овој сооднос меѓу текстот за настаните во Клисуре и во Невеска и останатите настани од Илинденското востание (особено преку примерот со Крушево), влијае на свеста на учениците при сфаќањето на востанието. Односно, повеќе се создава негово парцијално гледиште, то ест учениците би можеле да развијат слика дека востанието било ограничено само во Крушево и во непосредната околина и ние слободно би додале дека не би било чудно доколку се соочуваат наставниците со одговори (од страна на учениците) од типот: „Крушевско востание“ наместо „Илинденско востание“.

Како што постои „опасност“ од парцијалното гледиште кај учениците на одредена историска тема од учебникот, според распоредот на лекциите, така, би можело да се рече дека за парцијалното создавање на гледиште на еден историски настан може да придонесе и самото конципирање на одредена лекција на поднаслови, така што, би требало авторот сериозно да посвети внимание при креацијата на учебникот во овој поглед.

Секако, да не се занемари улогата на наставникот во поглед на ова прашање, бидејќи како модератор на наставата, би можел

да ги дополни „празнините“ од учебникот при часовите посветени на Илинденскиот период. Наставникот би можел, преку тематските повторувања, да го избегне можното создавање привид кај учениците дека Илинденското востание е ограничено само во Крушево и во Крушевско. Тие би претставувале добра можност да се разгледа пошироката слика за Илинденското востание и како дел од мозаикот да се опфати и ослободувањето на Клисуре и на Невеска.⁵

Во понатамошниот текст, по пат на дедукција ќе се обидеме да предложиме неколку примери на: пристапи, методи и техники, за кои претпоставуваме и искрено се надеваме дека би им биле од корист на наставниците по историја во основното и во средното образование и кои би придонеле за надминување на овој проблем, или, барем, некои од нив би биле дополнени на веќе поставената шема на приод кај некои наставници во поглед на веќе споменатата наставна содржина. Нив, наставникот би можел да ги искомбинира или да се одлучи за некои од нив одделно, во зависност од неговата намера, каде би сакал да поентира и дали тие се совпаѓаат со остварувањето на замислените цели, поврзани со соодветните наставни содржини.

Имено, како споредна тема, која дополнително би дала свој придонес во избегнувањето на парцијалното гледиште кај учениците и би отворила широк спектар на можности во наставата, наставникот би можел да го искористи токму и феноменот за којшто пишуваме, односно како дополнителна тема, да се обиде да го постави прашањето: Кој настан повеќе е експониран во македонската историографија и воопшто, во традицијата кај македонскиот на-

⁵ Повеќе: Иван Маневски „Значење и организација на тематското повторување на содржините во наставата по историја во основното училиште“, *Историја – сѝисание на сојузои на друшћиваи на исићоричариће на СР Македонија*, год. XVI, бр.1, (Скопје, 1980), 253–265.

род и следствено, зошто, односно, кои се причините за таков развој во поглед на оваа тематика? Дискусијата што би произлегла од овој приод, би можела да биде дополнета и со општото значење на колективната меморија на одредени значајни историски настани кај еден народ (за илустрација би можело да се издвојат и неколку примери), како еден од факторите што придонесуваат во градењето на заедничкиот идентитет и во развивањето на модерните нации. Разбирливо, ваквата дискусија би требало да биде соодветно поставена според возраста и по генералното утврдување на предзнаењето на учениците и во случајов, можеби таа повеќе би била посоодветна за средното образование. Впрочем, при ваквиот пристап би се опфатила и работната етика кај историчарот – професионалец, во однос на: селекцијата на податоците со кои располага, нивната анализа и евентуалното нивно објавување, односно, публикување.

Претходното се движи во контекст на тоа дека општествената или колективната меморија не ја исклучува индивидуалната меморија, односно дека станува збор за двонасочна релација, и генерално, на одреден начин, историската фела во современото општество има изградено одредена привилегија во поглед на зачувувањето на споменот на одредени историски настани, личности и процеси. Во поглед на професионалноста, би можело да се дискутира со учениците за: методологијата на историската наука, објективноста, условеноста според општествените околности, плагијатот, тенденциозните конструкции и толкувања и евентуално фалсификатите во историографијата. Ова дополнително би ја доближило професијата *историчар* на учениците и одговорноста што ја следи неа.

За корелацијата со други предмети би можело да се направи поврзување, на пример, со предметот Социологија, во средното образование, преку теми што се обработуваат и се занимаваат со вак-

ви и слични општествени проблематики, со што, од повеќе аспекти, би биле претставени на учениците. Секако, ваквата постапка бара однапред солидна координација и подготовка кај наставниците што се одговорни за овие предмети. Како друга паралелна тема, но, сепак во контекст на претходното, би можело да се дискутира за корелацијата меѓу наставните предмети, а истовремено и да се охрабрат учениците во тоа дека би требало повеќе да го користат знаењето од останатите предмети што се учат во процесот на формалното образование при наставата по историја, односно, секаде каде што може да се направи одредена поврзаност или паралела.⁶ Во случајот кога не е запознаен наставникот со другите програми и обработени материјали кај другите предмети, каде што има допирни точки, преку воведните навлегувања во новите наставни содржини, тој би можел генерално да согледа дали одредени содржини биле опфатени од аспект на други предмети, односно, би можело тоа да биде и спонтано во комуникација со учениците.

Освен, конкретно, за лекцијата посветена на Илинденското востание, овие историски настани во Клисуре и во Невеска би можеле да бидат од корист и при објаснувањето на пропагандите во османлиска Македонија од страна на тогашните балкански нации – држави (Бугарија, Грција и Србија). Овде веднаш би можеле да се надоврземе на грчката пропаганда, чие дејствување е тесно поврзано со двете гратчиња а истовремено и за тоа, какво негативно

⁶ Тука, иако би можеле да наброиме многу повеќе, генерално би издвоиле два фактори, кои значително влијаат врз реализацијата на овој тип настава:

1. индивидуалниот пристап и подготвеноста на наставникот по историја (во случајов, и на наставниците, кои ја реализираат програмата од другите наставни предмети), како и координацијата меѓу наставниците;
2. компатибилноста на наставната програма (хронолошки, тематски и др.) на другите предмети со предвидената програма по предметот Историја.

влијание имала врз остварувањето на идејата на Македонската револуционерна организација за создавање на автономна македонска држава? Истово би можело да биде полезно при објаснувањето на грчката „македонска борба“ (1904 – 1908). Доколку е во можност, наставникот би можел да го искористи и дневникот на војводата Васил Чакаларов, кој играл значајна ролја во овие случувања.⁷

Со оглед на тоа дека Чакаларов, со неговото водење на дневник, оставил значајни податоци за Илинденското востание, особено во Костурската револуционерна околија, како споредна тематика, би било интересно за учениците, доколку се продискутира за улогата на личноста во историјата или за значењето на првостепените историски извори. Преку вавкиот тип извори, на ученикот би можело да му се доближи секојдневниот начин на живот на тогашното население во османлиска Македонија, обичаите, културата, негувањето на одредени морални вредности и друго.

Иако, можеби претежно текст-методата се користи во комбинација со други методи во наставата по историја, доколку наставникот има доволно временски простор за реализација на предвидената програма, тој би можел да биде и посебен и единствен метод на часот по Историја.⁸

Преку текст-методата, учениците би можеле изворно да се запознаат со настаните или на пример, наставникот би можел, со претходно даден текст, односно, извадоци од дневникот на војводата, кој ги опишува настаните и кој смета дека би бил најсоодветен, да направи анализа преку техниката, дневник со двоен запис.⁹

⁷ Дневникот на војводата Васил Чакаларов (Скопје, 2012)

⁸ Светозар Наумовски, „Примена на наставните методи во наставата по историја“, *Историја, инстинкти за историја, сѝисание на филозофскиот факултет* (Скопје, 1988/1989), број 1–4, 197 – 198.

⁹ Споменка Лазаревска, Наташа Ангелеска, *Прирачник – со читање и пишување до критичко мислење* (Скопје, 2004), 64 – 65.

Оттука, учениците, на едната страна, би издвоиле неколку реченици, кои им оставиле најкрупен впечаток, а на другата страна од табелата, би дале објаснување „зошто“. Притоа, преку одговорите усно би можело да се даде одредено дообјаснување и да се направи дополнителна анализа.

Преку користењето на техниката „ментални мапи“, каде што разгрането би биле прикажани главните востанички дејности низ османлиска Македонија, меѓу кои и настаните во Клисура и во Невеска, сметаме дека би одело во прилог на претходното. За поттикнување на активното учество во наставата по историја кај учениците би било од корист ако учествуваат самите ученици во креирањето на мисловните мапи и иако има потреба од помош на наставникот, тој би можел да даде додатна сугестија.

Сликата не би била потполна ако не се земе предвид географската конфигурација на самата Костурска револуционерна околина, со акцент на гратчињата Клисура и Невеска. Би требало, наставникот, сериозно да посвети внимание првенствено на изборот на историската карта (или географската) и притоа да ја образложи географската позиција на градовите. Овде би било од корист ако се отвори дискусија околу значењето на теренот во поглед на тактиката на војување и да се дојде до влијанието на теренот во поглед на востаничките операции во двете гратчиња. На пример, би можело да се дискутира околу географската местоположба на Клисура и можното олеснување за вооружено дејствување во тој град поради планинскиот предел и големата надморска висина.¹⁰ Истовремено, географските карактеристики би можеле да им бидат презентирани на учениците како значаен фактор, како во создавањето на државите, така и во нивниот политички, економски и културен развиток.

¹⁰ Тодор Симовски, *Населениите места во Егејска Македонија*, книга прва (Скопје, 1978), 63.

Како надополнување, би било корисно, наставникот, ако им подели на учениците неми карти со приближната територија на географска Македонија во рамките на Османлиската држава во тој период, на којашто учениците би можеле самите да ги одбележат областите, каде што имало забележителни востанички дејствија.

На крајот од часот, во интерес на критичкото размислување и развивањето на логичка мисла кај учениците преку наставата, би можело да се дискутира за тоа дали востаничките акции во Клисуре и во Невеска или воопшто „Илинденското востание“ можеме да го сметаме како успешно, дури и ако е потребно да се дискутира за тоа дали и анахроно би можеле да го разгледаме успехот/неуспехот на Востанието.

Како поинаков предлог-пристап за подобрување на наставата, во овој контекст, би можело да се направи класификацијана Илинденското востание преку споредба со Разловечкото (1876) или Кресненското (Македонско) востание (1878-1879), а потоа, со соодветна претходна подготовка, да се направи компарација меѓу востаничките дејности во: Крушево и Клисура и Невеска.¹¹

Наставникот притоа може да го постави ова прашање и преку наставно ливче, со што би можело да биде од корист и за дополнителна проверка на знаењата на учениците во поглед на темата, но, би можело и да биде дел од примарниот начин на проверка на знаењата на учениците. Ваквиот пристап може да се обработи и преку техниката „Венов дијаграм“, каде што учениците можат да работат во парови или индивидуално да ги анализираат сличностите и разликите во дејствувањето на востаниците во двата ре-

¹¹ Игор Јанев, Борче Милошески, *Како би можело да се предава историја – прирачник за предавање на наставниите содржини посветени на историјата на Македонија во гимназиското образование* (Скопје, 2017), 92 – 98.

они.¹² На пример, може да се поттикне дискусија околу обидите за воспоставување на некаква си локална, востаничка власт.

Да споменеме дека целта на овој труд не е да се упатат забелешки кон одредени автори на учебници или кон историчари, кои се занимаваат подетално со илинденскиот период, или да се занемари значењето на востаничките дејствија во Крушево, туку, преку една кратка анализа на оваа тематика да се посветиме на суштината во правец на извлекување на одредени поуки и поттикнување на размислувања во поглед на значењето и на влијанието во општеството на професијата историчар.

Особено да се потсетиме на улогата на историчарот во зачувувањето на одредени настани во колективната меморија на народот воопшто, со одреден акцент на формалното образование. Меѓу другото, овој текст би можел да послужи и како своевиден поттик за поголема интеграција на современите историски истражувања во историската настава во иднина.

¹² Невенка Петковска, „Наставни техники“, *Историја – Сојуз на историчари-џе на Република Македонија* (Скопје, 2007), бр.1-2, 145.

Borche MILOSHESKI

Dimitar LJOROVSKI – VAMVAKOVSKI

“FORGOTTEN ILINDEN”: THE LIBERATION OF KLISURA AND NEVESKA IN MODERN HISTORY TEACHING

-SUMMARY-

In the period after the Ilinden uprising, the liberation of the cities of Krusevo, Klisura and Neveska as historical events, will be a constant motivation for the further struggle of the Macedonian people for the creation of a Macedonian state and will immediately become part of the oral tradition of the Macedonian population. In the present day, at the annual traditional celebrations of the Ilinden uprising in the Republic of Macedonia, it can be concluded that the deserved respect and attention for the historical events in Klisura and Neveska, unlike the liberation of Krushevo, are not given. The main topic of this text is to encourage the teachers and the historians in the Republic of Macedonia to pay more attention of this particular issues in the elementary and high school history teaching.

.

Виолета МАРТИНОВСКА

Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ - Скопје

СЛУЖБА НА СВЕТИ НАУМ ОХРИДСКИ – КРИТИЧЕН ОСВРТ

Во НУБ „Св. Климент Охридски“ се чува Служба посветена на просветителот Свети Наум Охридски од 1939 година во циклостил-на техника. Сметаме дека овој просветител и поет заслужува осветлување на средновековниот пиедестал, бидејќи досега беше во сенка во однос на неговиот духовен брат Свети Климент Охридски¹ Во науката, Свети Наум Охридски се откри како поет, химнограф, автор на Канон посветен на апостол Андреј. Во химнографското творештво службите се важен аспект за секој светител. Постојат словенска и грчка служба посветени на Св. Наум Охридски. Најстарата служба на грчки јазик потекнува од 13 век, а авторството му се припишува на архиепископот Константин Кавасила. Ракописните текстови и печатените изданија посочуваат две богослужбени традиции за Св. Наум Охридски, едната на 23 декември, а другата на 20 јуни. Со одлука на архиепископот Јоасаф празнувањето на Св. Наум Охридски се преместува од 23 декември (т.е. 5 јануари) на 20 јуни (т.е. 3 јули) од неколку причини: зимски временски непо- волности, почнување на божиќните празнувања и др. Досега се от-

¹ Види: Виолета Мартиновска, Поетот и просветителот свети Наум Охридски, Современост, Скопје, 2006; Виолета Мартиновска, Свети Климент Охридски, Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“, Скопје, 2010.

криени повеќе преписи од словенската служба на Св. Наум Охридски.

Го приложуваме критичкиот текст од службата за Свети Наум.

Служба на Св. Наум Охридски – криѣички ѿекси

~
а

С л ѿ ж б а

Преподобномѣ и Богоносномѣ
Отцѣ нашемѣ Наѣмѣ Охрѣдско-
мѣ ѹдѣтворцѣ.

Стѣхеры.

На велнцѣй вечерни: Гласъ в.
под: Кѣмни похвалн.

Кѣмни пѣсеннымъ добрѣтамъ восхвалнмъ хри[-]
стоноснѣи Наѣма сосѣда благодати, красное прѣа-
телинце Дѣха, и свѣтлѣ палатѣ Слова, Оца
же ѿбѣтлинце избранное, Тронци[ы] пребываніе
всѣцѣлое, въ трѣехъ оубѣ лицахъ, единѣмъ же ес-
тествѣ покланѣемъ, всеблагговѣйнѣ юже и про-
повѣда Славѣмъ Богопремѣдрѣи. (дважды)

Кѣмни похвальнымъ вѣнцы оубѣземъ Наѣма Бо-

жественнаго, небеснотаннника[небеснотанника] и проповѣдника сѣща
 православіа. р[Р]ѣкѣ божественныхъ танствъ, гра-
 ды неустѣа потопляющю, людны же божестве-
 ннымъ крещеніемъ ѡчнщающю: и каменосердечныхъ
 сѣщихъ, воздвнзаяща ихъ въ храмъ благолѣпенъ
 Хрта Бга нашего[нашего], владычествюущаго тварн.

Всѣхъ нже честию твою память любо-
 вѣю стекшихся совершити, и предстоящихъ въ-
 рою къ рацѣ божественныхъ мощен[моцей] твоихъ, и съ

БЛАГОГО-

Ѣ

благотвореніемъ покланяющимся, ѿ недѣга и паденія
 свободн. ѿ [Ѧ] вѣдъ и всакаго ѡбстоанія, демонскаго
 нскѣшенія, ѿ мѣжей неправедныхъ лѣкаваа любящихъ[любящихъ].
 Нбо та теплѣйшаго помощника стажухомъ.

Нны стѣхры, гласъ Ѣ под: Званный свыше.

Исполненаго[Исполненнаго] божественныхъ дарованій, На-
 ѣма ѡданаго, прїидите вѣрніи благоуспѣно нынѣ со-
 шедшеса поутнимъ, пѣсньми и пѣніями, такъ при-
 пѣвающе: Радѣйсѣ нже благодатію божественна-
 го дѣха, приведый Гдѣви твоемѣ народи[народы] Мн-
 сінскіа[Мысійскіа]. и[Н] проповѣдію и ѡдесы просїавын[просїа-
 выи] под-
 солнечною. в[В]ѣры же насѣавый догматн, и погѣ-

БЫЙ ПРЕЛЕСТЬ НЕЧЕСТІА ВСЕПРЕПОДОВНЕ. (ДВАЖДН)

УЧЕНИКЪ ТЫ ХРІТОВУХЪ ОБРАЗЪ ИЗРАДНѢ ПОДРА-
ЖАА НАОМЕ ПРЕБЛАЖЕННЕ, ОТЕЧЕСТВО РОДЪ ЖЕ И ДОМЪ И
ПРНВРЕМЕНУХЪ[ПРНВРЕМЕННУХЪ],И ВСѢХЪ КРАСНУХЪ СЛАДОСТРАСТІЕ,
ТЩАТЕЛНѠ

ОСТАВЪ ВОЗПОСЛЕДОВАЛЪ ЕСИ ПРЕПОДОВНЕ ГОРАЩНМЪ ДѢ-
ХОМЪ,КЃРІЛѢ[КЫРНЛЛѢ] БОЖЕСТВЕННОМѢ И МЕФОДІЮ,МОЖЕМЪ БО-
ГОМОДРЫМЪ СЛАВАНѠМЪ ПРЕМОДРЫМЪ ПРОПОВѢДНИКѠМЪ.СЪ
НИМНЖЕ И ѠБРѢЛЪ ЕСИ БОГАТНѠ ВОЗДААНІЕ Ѡ САМА-
ГѠ ВЛАДЫКИ, И СПАСА ДОШЪ НАШНУХЪ.

ЦРКОВЪ ВЗНГРАЮЩИ Ѡ ГДѢ, НАОМЕ ВЪ ПАМАТИ
ТВОЕЙ, ЯВСТВЕННѠ ВОПІЕТЪ:ПРЕВОЗВЫСИСА ДЕРЖАВА МОА
ПРЕВЗЫДЕ НЕБЕСА ВЕЛНУЕМЪ,СЛАВА ЖЕ И БЛАГОЛѢПІЕ.НБО ЗРЮ
ОУМНОЖАЕМА ПАЧЕ ЗВѢЗДАЪ, И ПАЧЕ ПЕСКА МОРСКАГО
НАДА МОА, ВЪ ЗЕМЛИ ВЪ НЕЙЖЕ ПРЕЖДЕ НЕЧЕСТІЕ
И ТМА ЕА ГѢВНТЕЛЬНАА,ОСѢНАШЕ ВСЕ ѠЗАРЕНІЕ ВѢРЫ.

Слава

Ѓ.

Слава гласъ $\tilde{S}$

ПРЕМОДРОСТИ БЛАГОДАТЬ ПРИЕМЪ Ѡ БОГА, НАОМЕ
ПРЕЧЕСТНЕ, И МНОЖЕСТВА МЃСІІСКАА НАУЧНЫЙ БЛАГО-

уестію православіа еси ѿснованіе же и оутвержденіе,
и всѣхъ преподобныхъ и постниковъ[постникѡвъ] оудобреніе. Дер-
зновеніе имѣа къ Богѣ, того моли спастиса дѡшамъ
нашимъ.

И нынѣ Кто тебе не оублажитъ.

Входъ: Свѣте тихіи:Проклимень, и ѹтеніа три.

Премѡдр.Солом:Праведныхъ дѡшы въ рѡцѣ Божіи...

Премѡдр. Солом. Праведникъ аще постигнетъ...

Премѡдр. Солом. Праведницы во вѣки живѡтъ.

(Внждъ[Внждь] ѡ іуніа)

На лѣтин стѣхны самогласни Гласъ ѿ

Свѣздѡ богосвѣтлѡю, Мѡсїйскагѡ свѣтлыни-
ка, и вѣры поборника Наѡма божественнагѡ вѣрніи вос-
хвалнимъ. Со Ангелы ѡво[оубѡ] радѡйсѡ, пріемъ вѣнеце[вѣнецъ]
не-

тлѣніа ѿ самагѡ Бѣа, и молишѡ спастиса дѡшамъ нашимъ
[нашимъ].

Единъ во свѣтыхъ поучаай Бѣъ божественнѣй-
шѡю твою дѡшѡ, ѡбрѣтъ ѹнстое жилище въ ней вселнѡ,
и исполни ю всѣхнхъ благодатей, нмнже свѣтоводниш
дѡшы хвалащнхъ та Наѡме блаженне.

Гласъ: Ѧ.

Всеблаженне Наѡме премѡдре, ты и по смерти жи-
вѣши во Хрѣтѣ нмнже мїрѡ себе распалъ еси. Внѣ плотн
бо и мира бывъ пожилъ еси вонстниѡ: не бо себѣ жилъ
еси, живаше же пауче въ та Хрѣтосъ Бѣъ нашъ. Егоже

МОЛН

Ѓ.

МОЛН СПАСТНСА ДѢШАМЪ НАШНМЪ.

Гласъ Ѓ

Преподобне Наѡме, возсіа въ землю Мѡсїискѡ-
ю свѣтъ оученїа твоегѡ. Тѣм же и наѡ небо славѡ
Господню возвѣстнаъ еси солнца свѣтлѣнше потеклаъ е-
си свѣтнаъ яснѣйше возсіалаъ еси. т[Т] ѣмже множества
Славановъ[Славѣновъ] къ Хрѣтѡ привелаъ еси, ѿ сердца оувѣровав-
шихъ. Нѣже нынѣ помани, дерзновенїе нмѣа ко Гѡѡ.

Слава гласъ Ѣ.

Преподобне оѡе, не далъ еси сна оуесемъ твоимъ,
ни скранїама твоима дреманїе, дондеже дѡшѡ и тѣ-
ло ѿ страстей свободнаъ еси, и себе оуготовалаъ еси
Дѡа жнлнще. Пришедъ во Хрѣтосъ со Оѡемъ обнтель
оу тебѣ сотвори и Единосѡщныа Тронцы, прїателище
чнсто содѣла: и нынѣ Наѡме всеблаженне, молнса спастн-
са дѡшамъ нашимъ.-----Н нынѣ ---богороднченъ.

Блажнмъ та Бїе Дѡво, и славнмъ та вѣрнѡй[вѣрнїн]
по долгѡ. Градъ непоколебнмъ, стѣнѡ неѡборнмѡю, твер-
дѡю предстательннѡ, и прнбѣжнще дѡшъ нашихъ.

На стїховнѣ стїхны гласъ Ѓ. Под: Радѡса

Радѡнса Мѡсїискїй свѣтнлнчнче, монашествоущихъ

УЕСТНОЕ ОУДОБРЕНІЕ, МѢРНО ДОГМАТѢВЪ ПРАВИЛО ПРАВОСЛА-
ВІА, НЕБО СЛАВѢ ПОВѢСТВЮЩЕЕ ХРІСТА ВСЕЦАРА. ОКО НЕИСТИ-
ННОЕ, СМОТРАЮЩЕЕ ѿ КОНЕЦЪ КОНЦЫ. НУЖЕ И НАПОЛНИЛЪ ЕСИ
БОЖЕСТВЕННАГО ПРОПОВѢДАНІА. ТѢМЖЕ И ИСПОЛНИСЯ ВЪ ТЕБѢ
ПРИСНОПАМЯТІЕ, ПРОРОЧЕСТВА ГЛАГОЛЪ: ВО ВСЮ ЗЕМЛЮ БО ВО-
СТУЕ НАЙМЕ ТВОЕ ВѢЩАНІЕ, И ВСѢМЪ ПОЗНАНА СѢТЬ ТВОА УОДЕСА.

Стїхъ:

Ѣ

Стїхъ: Уестна предъ Гдемъ смерть преподобныхъ Егѡ
Проповѣдникъ Енѣліа истинный въ концѣхъ Болгарїи
былъ еси, и всакои дѡши человѣческой, любови. Хрїтовѡ все-
блаженне вложилъ еси, тѣмже ты и вса собранїа прелести
ѿгнавъ, православныа наѡучилъ еси покланатиса вѣрнѡ
Тронцѣ несозданныѣ: Безначалномѡ оубѡ Оцѡ и родителю,
Сынѡ же собезначалномѡ, и Дѡхѡ Божественномѡ не-
посредственнѡ ѿ Отца происходящемѡ иакѡ ѿ едн-
нагѡ источника единагѡ пресѡщественнагѡ про-
стагѡ Божества.

Стїхъ: Блаженъ мѡжѣ боѡйсѡ Гдѡ въ заповѣдехъ
егѡ восхощетѣ сѣлѡ.

Вонстнннѡ даже до селенїа днвна, даже до до-
мѡ Божїа всеблаженне прошелъ еси, радостїю и ве-
селїемъ дѡши, и дѣже гласъ отъе празднѡщагѡ[празднѡющагѡ],
кра-

снѣгѡ слышанїѧ, и сладкагѡ хваленїѧ и неhzреуенїѧ
радостн и сладостн, бываѧ по причастїю блаженне. Еѧ
же еднныѧ возжелевъ, плоть оумертвнлъ еси, еѧже и полѡ-
чнлъ еси Божественною правдою оукрашаѧса. Хрѣта мола
подающаго мирѡ велїю мнлость.

Слава гласъ ѿ.

Молвы жнтейскїѧ ѡставль Наѡме препода-
вне, и Спаса крестъ на рамена вземъ всегѡ[всего] себе Бгѡ
возложилъ еси. Тѣмже и въ мирѣ сый, внѣ плоти и мира
внѣнъ былъ еси. Спротаженымъ воздержанїемъ все-
гда подвнзѧса, и со Аггѣлн дѡхомъ всегдасый[всегда сый] и
веселѧса, держновенїе оувѡ нмѣѧ къ Бгѡ, прилѣжно[прилѣжно]
молн

ЕЖЕ

Ѓ

Ѓ

ЕЖЕ нзбавнтисѧ намъ Ѡ вѣдъ и скорбей, вѣрою соверша-
ющымъ прнсноуестнѡю твою памать.

И нынѣ: Богороднченъ- Безневѣстнаѧ Дѣво.

Тропарь[Тропарь]. Гласъ ѧ.

Миръ ѡставнлъ еси прилѣпнвсѧ Хрѣтѡ, плоть
распалъ еси, дѡхомъ живый, Наѡме преблаженне. По-
тщѧлсѧ еси Апостолѡвъ подвнзатисѧ теуенїю. Оуло-
внлъ еси въ вѣрѡ, Мѣсїйскаѧ неhzуетнаѧ множества.
Тѣмже молитвами твоими, Ѡ нскѡшенїй нзбавн насъ.

Слава, и нынѣ: Еже ѿ вѣка.

На Оутрени.

На Бгъ: Тропарь[Тропарь] стѣгѡ дваждн.

Слава, и нынѣ:

По ѿ Каѡисмѣ-сѣдаленъ гласъ ѿ.Под:Красотѣ дѣв-
ства.

Нынѣ краснѣйшій, нозѣ вонстннѡ, преподавн
мнрѣ пренмуцѣ всакѣ оумѣ боголѣпнѡ, пакѡ благовѣ-
ствѡющій, свѣри бо сѡщыѡ ко овцамѣ примѣснлѣ еси
народы днвыѡ Мѣсийскіѡ въ ложе Хрѣтово. Тѣмже мнрѣ
непоколеблемый испроси и велію мнлостъ.---Слава-тоиже

Е

И нынѣ.Буенъ:Красотѣ дѣвства твоегѡ, и пре-
свѣтлой чистотѣ твоей, Гавріилъ оуднвнса[оуднвнса],вопѣаше ти
:Кѡю ти похвалѡ, принесѡ достойнѡу что же возн-
менѡ тѡ недоумѣваю и оужасасѡ.Тѣмже пакѡ пове-
ленъ быхъ вопію ти: Радѡйсѡ благодатнаѡ.

По ѿ-1 каѡисмѣ-сѣдал.гласъ ѿ.Под:Гробъ твой Спа-

се...

Самодѣлатель

ѿ

ѿ

Самодѣлатель ѡдесѣ, бывъ Богоносе, и всѣхъ къ
Бгѡ молнтверннкѣ и ходатай Найме всеблаженне,мѣсїї-
скаѡ похвала. Нзбави молнмсѡ настоѡщїѡ вѣды, рабы

ТВОА, и ПЛАМЕНЕ БѢДУЩАГО БОЖЕСТВЕННЫМЪ ТВОИМЪ МО-
ЛЕНІЕМЪ.-----СЛАВА, ТОЙЖЕ: - И НЫНѢ БѢЕНЪ:

Маріе ЧЕСТНОЕ Владыки прѣАТЕЛИЩЕ, ВОСКРЕСН
НЫ ПАДШЫА ВЪ ПРОПАСТЬ ЛЮТАГО ѠУЧАНИА, и ПРЕГРЕШЕНІЙ
и СКОРВЕЙ. Ты бо еси грѣшнымъ СПАСЕНІЕ и ПОМОЩЬ, и
крѣпкое ПРЕДСТАТЕЛЬСТВО и СПАСАЕШИ РАБЫ ТВОА.

По полѣелей сѣдаленъ, гласъ Д.под: Оуднвнса Іос-
нфъ.

Подражатель апостоловъ, архіереевъ правн-
ло, преподобныхъ ДОБРОТО, СОСТРАДАЛЕЦЪ СТРАДАЛЬЦЕВ:

Ъ

БЕЗЪ КРОВЕ НАКО МѢУЕНИКЪ ВѢНУАЛСА ЕСИ, ЛЮТЫМИ БО
МѢКАМИ ТЫ ВЕСѢДОВАЛЪ ЕСИ, НОСА НМА БОЖЕ-
СТВЕННОЕ: и ДЕРЗНОВЕННѢ ВСЕГДА ПРОПОВѢДѢА, ТАИСТВО
СѢЫА ТРОНЫ. Ейже и МОЛНТНСА, НАѢМЕ НЕ ПРЕСТАЙ Ѡ
ВОСХВАЛЯЮЩИХЪ ТА.---СЛАВА ТОЙЖЕ. И НЫНѢ-БѢЕНЪ:

Оуднвнса Іоснфъ, ЕЖЕ ПАЧЕ ЕСТЕСТВА ЗРА, и ВНИ-
МАШЕ МЫСЛІЮ НЖЕ НА РѢНО ДОЖДЬ, ВЪ БЕЗСѢМЕНОМЪ ЗАУА-
ТІИ ТВОЕМЪ БЦЕ, КѢПНИО ОГНЕМЪ НЕОПАЛНИМОЮ. Ж[Ж]ЕЗЛЪ АА-
РОНОВЪ ПРОЗАБШІЙ: и СВИДѢТЕЛЬСТВОА ѠБЕРѢУНИКЪ ТВОЙ
и ХРАНИТЕЛЬ, СВАЩЕННИКОМ[СВАЩЕННИКОМЪ] ВЗНВАШЕ: ДѢВА РАЖДАЕТЪ, и
ПО РОЖДЕСТВѢ ПАКИ ДѢВОЮ ПРЕБЫВАЕТЪ.

СТЕПЕННА Ѣ-Н АНТИФОНЪ Д-ГО ГЛАСА.

ПРОКЛИМЕНЪ ГЛАСЪ Д.

ЧЕСТНА ПРЕДЪ ГДЕМЪ СМЕРТЬ ПРЕПОДОБНЫХЪ ЕГѢ.
СТЫХЪ: ЧТО ВОЗДАМЪ ГДВН Ѣ ВСѢХЪ, НАЖЕ ВОЗДАДЕ МН.

Њ

Њ

Ѧ Матѡеѡ[Маѡеѡ] зачало мѣ.

Слава: Молнтвамн Преподобнагѡ твоегѡ...

И нынѣ: Молнтвамн Бцы:

Стїхъ: Помнлѡй ма Боже: Стїхнра, гласъ с.

Нзлїаца благодать во оустнахъ твоихъ пре-
подобне Оѣе, и былъ еси свѣтлнхннхъ, Мѣсїйскагѡ
всенаслѣдїа. Оууа словесныа овцы, вѣровати въ Тронц

ѣ

едноосѡщнѣй, во едномъ Божествѣ.

Канѡнъ Бцы со їрмосомъ на с.

И сѣагѡ на ѣ.

Пѣснь 4, гласъ ѡ.

їрмосъ: Ѧверзѡ оуста моа:

Древле безднѡ людемъ пешешествѡющымъ
нзсѡшнвый, безднѡ нзсѡшн монхъ прегрешенїй, и ѡдо-
жди ми каплю разѡмѣнїа, да преподобнагѡ твоегѡ пѣ-
сньми восхвалю Хрте.

Видѣти желамъ Наѡме, славѡ нензреченнѡю, скор-
би претерпѣлъ еси, и темннцы и мѡченїа, и всакоє нное
мїрское безславїе, вѣры ради добрѣ подвижааца.

Монашествоа дѡхомъ, и кнпа ревностїю вѣ-
ры, Хрта носилъ еси раломъ дѡха, и ѡчнстнлъ еси
дѡшы ненстовавшыа, и сѣма вложнлъ еси божественнагѡ

разѡма.

Вмѣннлъ еси блаженне весь мїръ наѡ оумѣ-

тѣ, и Хрта возлюбилъ еси, и ближнаго правъ. И примирилъ
еси люды ѿдаленныя, вѣры ради всѣмъ приближающимъ
мса.

Богородице: Мертва ма бывша ѿ многообраз-
ныхъ злобленій, яко рождаша животъ, да яко ро-
ждаша

ѿ

ждаша животъ, оживи Владичице: и представи ма въ горній жи-
вотъ, да яко живодательница тѣ славою всегда.

Пѣснь Г. Ирмосъ: Твоя пѣснопловцы.

Божественный Наѣмъ Іерарха Климента сый спомоще-
ствователь, въ народъ Мѣсѣнскій прииди и сего освѣти, свѣ-
томъ проповѣданіа: тѣмже нынѣ прославляется.

Сыны Авраамѣ ѿ камене, родъ же Славянскій
тобою воздвиже Гдѣ, якоже глаголетъ предтеча На-
ѣме, иже и пребываа въ разѣмѣ нынѣ прославляется.

Людіе Славянскіи сѣдѣщи во тмѣ лютаго не-
вѣріа, тобою видѣша свѣтъ разѣма Преподобне, тѣм-
же почитаютъ память твою, радостными пѣніами.

Буде: Тишины ма исполни Бже яко сѣди ти хое,
дошъ пристанище, и оутолѣ борю все борю нхъ ма
и во глѣбни и доводѣ пропа сѣ порѣвающимъ Влѣнцѣ

Е.

По ѣ пѣснѣ: Сѣдаленъ, гласъ ѣ. Под: Премѣдрости.

Яко мѣдръ и быстроуменъ, ѿ младаго во-
зраста, подложнаа еси оубо нгѣ Владыки твое-

ГѠ, НИКАКОЖЕ ТАЖКОМѠ ПО СѢЛѠ ЛЕГКОМѠ, И ИСПОЛНЕ-
 НѠ БЛАГОСТИ. **А** БОЖЕСТВЕННОМѠ КЛИМЕНТѠ СОТРОДНИКЪ
 БЫВЪ, СЪ НИМЪ ВОЗДѢЛАЛЪ СЕРДЦА **М**ЋСИЙСКАА: ТѢМЖЕ
 КЪ НЕБОЛѢЗНЕННОМѠ КРАЮ ПРЕШЕЛЪ ЕСИ ТРОДОВЪ ВОЗ-
 МЕЗДІА БЕЗПРЕСТАНИѠ ВЗНИМАА, ВСЕБЛАЖЕННЕ ПРЕПО-
 ДОБНЕ, МОЛИ ХРТА Б҃ГА СОГРЕШЕНІЙ ѠСТАВЛЕНІЕ ДАРОВА-
 ТИ, ПРАЗДНЮЮЩИМЪ ЛЮБОВІЮ С҃ДЮ ПАМАТЬ ТВОЮ.

СЛАВА, ТОЙЖЕУ: **Н** НЫНѢ-БУЕНЪ:

НЕБЕСНЮ ДВЕРЬ И КОВЧЕГЪ, ВСЕСВАТЮ ГОРѠ

СВѢТЛЫИ

Т

СВѢТЛЫЙ ОБЛАКЪ ВОСПОИМЪ, НЕБЕСНЮ ЛѢСТВИЦЮ, СЛОВЕСНЫЙ
 РАЙ, ЁДИННО ИЗБАВЛЕНІЕ, ВСЕЛЕННЫА ВСЕА ВЕЛИКОЕ СОКРО-
 ВИЩЕ, ИАКѠ СПАСЕНІЕ ВЪ НЕМЪ [ВЪ НЕЙ] СОДѢЛАСА МИРѠ, И ѠСТАВ-
 ЛЕНІЕ ДРЕВНИХЪ СОГРѢШЕНІЙ: ТѢМЖЕ И ВОПІЕМЪ ЕЙ: МОЛИ
СЫНА ТВОЕГО И Б҃ГА, ПРЕГРѢШЕНІЙ ѠСТАВЛЕНІЕ ДАРОВАТИ,
 БЛАГОУСЕТНѠГѠ ПОКЛАНАЮЩИМСА ПРЕС҃ТОМѠ РОЖДЕСТВѠ
 ТВОЕМѠ. ----- ПѢСНЬ Д. ІРМОСЪ: СѢДАЙ ВО СЛАВѢ...

НЕПРЕЛОЖЕНЪ ИАКѠ СТОЛПЪ ПОКАЗАЛАСА ЕСИ
 ВѢРЫ, ИСКѠШЕНІАМЪ НИКАКОЖЕ ДѠХОМЪ КОЛЕБ-
 ЛЕМЪ. И [Н] МНОГООБРАЗНЫИ МѠКАМИ СОВЕСѢДОВАВЪ, ВРАГѠМ

Ъ

ДѠХА ОУЧЕ ПРОТНВОСТОА.

ВНТІЙСТВѠА ВЕЛИЧІА БОЖІА ПРЕД ЦАРМИ [ЦАРЬМИ]
 И ИАЗЫКИ, РИТОРѠВЪ ЛЮТОЕ ГЛѠМЛЕНІЕ ЗАГРАДНЛЪ ЕСИ

простою слова, благоуестіе же и Хрѣтовѣ славо оуа-
снѣ еси.

Ико апостолъ ико проповѣдникъ, печаль вса-
ко претерпѣлъ еси за благоуестіе, тѣмже молниѣ тѣ прѣ-
подобне, всак[ѣ] печаль и болѣзнь ѿженѣ ѿ насъ, твоѣ па-
мѣти совершающу. --- Богородице:

Възлюбилъ Богоматри оума моего движеніѣ: и
доши моего просвѣти унѣтаѣ ѹбѣства. и [Н] силна на враги
ма содѣлай, да зовѣ ти, слава Дѣво рождество твоемо.

Пѣснь ѿ. Ирмосъ: Оужасошасѣ вса чювѣскаѣ.

Слышатель [Слышатель] былъ еси всепремоудрухъ оуученій
божественнаго Меѡдіѣ моудре искренный, Панонію возродѣ-
вшиаго божественныхъ писаній преложеніемъ: егѡже нравы
поревновалъ еси.

Красни

ѡ

Красни нозѣ твоѣ проповѣданіемъ быша, божестве-
ннаго иснѡ, ѡбтекше странѣ многокрѣпнѡю, и навѣ-
въ нощи невѣрїѣ каменемъ претыкающасѣ, къ свѣтѣ бо-
жественномъ возводѣще.

Воздѣлавше преподобне землю ѡбѣсте, ты оубо и
Климентъ божественный догмати въ ней наставше, и ны-
нѣ взимаете плодъ божественный разѡмъ, и лѣтнаѣ пѣ-
ніѣ. --- Богородице.

Оубѣнчай Владыцице насъ ико орѣжіемъ благо-

ВОЛѢНІА, ТВОИМИ ЩЕДРОТАМИ И ПОМОЩАМИ И ЗАСТѢПЛЕНІАМИ
 ѠГРАДИВШИ ОКРЕСТЬ БО НАШЕА ЖИЗНИ НЕЩАДНО ѠПОЛУЧИ-
 СА ЗЛЫХЪ СОБРАНІЕ.

ПѢСНЬ Ш. Ирмосъ: Возопи прообразѣа:

СЛОВО БОЖЕСТВЕННОЕ И ВЪ ТА ИСПОЛНИСА ВО ВСЮ ВО
 ЗЕМЛЮ СЛАВАНСКЮ ВОЗГРЕЕ БОЖЕСТВЕННОЕ ТВОЕ ВѢЩАНІЕ, И
 ДАЖЕ ДО КОНЕЦЪ ТВОА ГЛАГОЛЫ.

Ѡ краа сѣвера, до краа запада, въ морн шествїа
 ПОЛОЖШЕ БЛАЖЕНІИ, ВНИДОСТЕ ВЪ РИМЪ, НОВЫЙ ЗАВѢТЪ СО-
 ОБЩНТИ.

Храмъ божественный и Божїе уестное жилище, ты
 БИВЪ БОГОНОСЕ НАЙМЕ Ѡ юности, и мене твоими молитва-
 МИ СОТВОРИ ПРИАТЕЛИЩЕ СѢАГѠ ДѢХА. ---- Богородице

ъ

УТО БОДѢ ѠВСОДѢ ВСЕГДА РАТѢЕМЪ ТЫ МИ КОНЕЦЪ
 ПРИВѢЖИЩА БОДИ БОГОНЕВѢСТНАА, НЕМОЩНЫХЪ БО ЕСИ ПО-
 МОЩНИЦА НЕѠБОРНМАА.

Кондакъ. Гласъ Г. Подъдѣва днесь.

СВѢТЛЫХЪ ПОДВИГЪ ТВОИХЪ, ПРЕУЕСТНАА ПА-

МАТЬ

БІ

МАТЬ, ИАКО СОЛНЦЕ ВЕЛІЕ, ВОЗСІАВАЮЩИ ЛИЦА ВСѢХЪ ТЕ-
 БЕ ХВАЛАЩИХЪ ПРОСВѢЩАЕТЪ. БѢСИ ЖЕ, И ВСАКО БОЛѢЗНЬ ѠГО-
 НАЕТЪ. СЕГѠ РАДИ СОШЕДШЕСА, ЛЮБОВІЮ СЮ ВѢРНО ДА ВОС-
 ХВАЛИМЪ. ---- Икосъ:

Отець нашъ и великій предстатель, и прос-
вѣтителе насный **Наѡмъ**, явилася днесь. Прїидите стецем-
са **Мѣсийскаа** множества, семѡ радѡущесѡ: той бо насъ
всѣхъ просвѣти, и прелести тмѡ разрѡши. Той во слѣдъ Хрѣтѡ
послѣдова, и жертвѡ благопрїятнѡ предаде самъ себе. Той и
достославнѡ егѡ памѡть и праздникъ оууреждєніє дѡ-
ховное всѣмъ вѣрнымъ нынѣ предлагаетъ. Юже любовію
вси вѣрнѡ да восхвалимъ.

Пѣснь ѿ. Ирмосъ: Спасый огнемъ.

Къ потамъ постннѹескимъ, пѡти прїимѣснѡ еси оѹе,
вонстнѡ постннѹескіа пронзволѣнїемъ же и мѡуеникъ послѣ-
жде без крове явилася еси, **Боже** взываа благословенъ шещи

Икѡ **Мѡйсей** мертвотворнїа помышленїй сапоги
ѿ ногъ явѣ ѿложи, и ти насѡ **Бога** разѡмѣлъ еси, лю-
ди же пѣти оувѣщѡлъ еси, **Боже** отецевъ благословенъ
еси.

Хотѣнїа творѡи **Егѡ** боѡщнхсѡ, прошенїа твоѡ наже
ѡ насъ отѹе никакѡже ѿринетъ. Тѣмже помѡни сердцемъ и
дѡшею всегда пѣснословѣщнхъ тѡ. ---- Бѹенъ:

ѿ тѣлесныхъ страстей, ѿ дѡшевныхъ сокрѡшенїй ѿ
бѣдъ лютыхъ, злѡдѣйствїа врагѡвъ борющнхъ ма, тво-
его раба нсхити, и державою твоею **Дѣво** ѡгради ма.

Пѣснь ѿ. Ирмосъ: Отроки благоуестивна [благоуестивныа].

Слово всѡ челоувѣки ѿ безсловесїа хотѡ избавити,

ЕДНАГО[ЕДНАГО]

Г҃

ЕДНАГО ѿ ОГНЕННЫХЪ АЗЫКЪ ТЕБѢ ДАРОВА, НИЖЕ БЕЗСЛОВЕ-
СНІИ РОДЪ СЛАВ[А]НСКІИ ВЪ БЛАГОСЛОВНЫЙ РАЗДѢЛЪ ПРЕВЕЛЪ ЕСИ,
ПѢТИ ВСА НАДУНВЪ ХР҃ТА ВО ВѢКИ.

НИЗЛОЖИЛЪ ЕСИ МѢУНТЕЛЕЙ НЕИСТОВСТВО, СТОАНИЕМЪ
ТВОИМЪ И СОТРОДНИКОВЪ ТВОИХЪ НАДМЕ ВСЕПРИНСОПАМАТНЕ. РА-
НЫ ЖЕ И МѢУЕНІА, И ТЕМНИЦЫ ПРЕТЕРПѢ[Л]Ъ ЕСИ БОРАСА ОТЧЕ, ЗА
ПРОИСХОЖДЕНІЕ ДѢХА ѿ САМАГО БОЖЕСТВЕННАГО ИСТОУНИКА

БЕЗВИНОВАГО.

НАДѢЖЕ ѿБѢЖЕ ПЕЧАЛЬ, БОЛѢЗНЬ И ВОЗДУХАНІЕ И ВСА-
КОЕ ѿЗЛОБЛЕНІЕ: НАДѢЖЕ ПЕРВОРОЖДЕННЫХЪ НЫНѢ ЖИЛИЩЕ,
ВСЕЛН ТѢ ХР҃ТОСЬ НАДМЕ ДОСТОЙНѢ, ПРИЕМЪ ИЖЕ ѿ НЕМЪ ТРѢДЫ
ТВОИ. И[Н]ДѢЖЕ НЕИЗРЕЧЕННАА РАДОСТЬ И НАСЛАЖДЕНІЕ.

БОГОРОДНУЕНЪ: ПОГИБЕ ѿ МЕНЕ БЕГСТВО ВЪ КОНЕЦЪ ОУ-
МНОЖИШАСА ПИСМЕННѢ ВОЗЫСКАЮЩІИ МА ТЫ БОДН МНѢ ВЛѢЦЕ
ПОКРОВЪ И ДЕРЖАВА, ПРИВѢЖИЩЕ И ОУТВЕРЖДЕНІЕ И РАДОВА-
НІЕ. И[Н]ЗВѢСТНАГО СПАСЕНІА ОУПОВАНІЕ МОЕ, ДА ТѢ СЛАВЛЮ В[О]
ВСА ВѢКИ.

ПѢСНЬ ѿ. Ирмосъ: ВСАКЪ ЗЕМНОРОДНІИ.

СТАНЕМЪ БРАТІЕ ВЪ ДОМѢ Б҃ГА НАШЕГО, И ВО ДВОРН ЕГО,
И СЕГО ПРОСЛАВИМЪ ВЕЛНУІА И УДЕСА, ИАКО ДНВЕНЪ ВО ЕСТЬ ВО
С҃ТЫХЪ СВОИХЪ, ПОВИНОЮЩИХЪ ЕГО ПОВЕЛѢНІАМЪ : СЪ НИМИЖЕ
РАДДЕТСА И НАДМЪ ПРЕУДНЫЙ.

ДА ТѢ НАДМЕ СОГЛАСНѢ СЛАВИМЪ ТОРЖЕСТВЮЩЕ, ИЗ-

БАВН ТВОИИ МОЛНТВАМИ ВСАКІА СѢТИ И ѠБСТОАНІА, И СТРА-
СТЕЙ И СКОРЕЙ, И ВСАКАГО ННАГО ГНѢВА, МОЛА ТЕБЕ ПОКА-
ЗАШАГО ЗАПОВѢДЕІ ЕГѠ ИСПОЛНИТЕЛА.

Людѣ наже твоими трѣдами насад[ил]ъ еси и по-
тами твоими всеблаженне напоилъ еси, и подвигами

вкоренилъ

дѣ

вкоренилъ еси, плодоносить ти лѣтныа памятѣ, на чатки
же, пѣніа приносятъ ти, тѣмже снмъ Бѣга оумножити.

Богородицѣ: = Та истинноу Матерь создавагоу
вса хотѣніемъ, вѣроу молимъ совѣты и намѣреніа враж-
дѣю нхъ насъ, на коу влагаа Ѡсѣти, и Ѡ рѣки врагъ твоа
рабы вса свободи, и пастыри и стадо, всепѣтаа.

Свѣтленъ. Под: Посѣтилъ ны.

Посѣти Христосъ, людѣ прѣѡгорюевающыа, и Ѡ
рѣки лѣкаваго и тмы невѣрїа тобою спасе, и вса
земла наѡме исполниса божественнаго разѡма.

Слава:---- Уѡдесъ потока, исцѣленій источникъ,
монашествоущихъ слава, свѣщенникѡвъ оудобреніе,
наѡмъ божественный да почитетса, въ пѣніихъ дос-
тойноу.-----Н ныне:---- Богородительнице Маріе,
земнородныхъ благонаслѣдіе, представительнице грѣ-
шникѡвъ, Хрїтіанъ оупованіе едино: и Ѡ мирѣ промыш-
леніе, избави насъ огненагоу преценїа.

На хвалитехъ стѣхны: Гласъ Д. Под: на коу добла.

Апостолѡвъ сообразны бывъ Наѡме препо-
добне снхъ нынѣ и совсельникъ показалася еси, нуже
бо вѣрѡ соблюлъ еси, теуеніе совершилъ еси. и[Н] еже до-
брагѡ соводвореніа оулоунаъ еси. Но молн съ нимн
же ѡ всѣхъ нже вѣрою совершающихъ уестное
твое и свѣтоносное торжество. (дважды).

Добродѣтелей сын[сый] жнлнще принопама-
тне, Тронцы былъ еси вселеніе. Нбо Хрѣтосъ иакоже ѡ-
бѣщася храмъ сотвори въ тебѣ Наѡме, пришедъ, со

ОТЦЕМЪ

Ѣ

Отцемъ и Дѡхомъ. Н ѡбожи по божественномѡ приуа-
стію тѡ, нже всею дѡшено, и мнслію законъ Ѣгѡ соблю-
дшагѡ.

Мѣсйстѣи родн прежде прелестню[прелестію] подлежащѣа,
и Славанѡвъ вси потомцы, каменемъ и дресамн прель-
щаеми Наѡме преухвальне, тобою и премѡдримъ наказа-
ніемъ твоимъ, ѡсвободншася лютагѡ невѣрствїа: и нынѣ
вонстннѡ божественнаа уада бываютъ, едино благо-
уестїе дышѡщаа. --- Слава: гласъ Ѣ.

Плодъ божественныхъ трѡдѡвъ твоихъ Пре-
подобне отчѣ, оутверди вѣрныхъ сердца. Нбо скранїама
твоима сна не далъ еси, ниже дреманїе твоимъ оуесемъ
дондеже постѡалъ еси благоуестїе, и православіа дог-
матн. Тѣмже и нынѣ Наѡме, память твою совершающе

хвалнмъ тѣ. Въ немже насъ назири, предстоѣ держно-
венноу Хрѣтѣ, и избави ѿ бѣдъ дѣшны нашоу.

И нынѣ: Владычце прїимн молнтвы ра-
бовъ твоихъ, и избави насъ ѿ всякїа нѣжды и пе-
чалн. ----- Славословіе великое.

На анѣргин, нзѡбразительныхъ: и ѿ канон[а]

Сѣагѡ, пѣснь ѿ и ѿ.

Апостолъ Іанѣріа зѣ-и день.

Прнчастенъ: Въ памѣть вѣчнѡю.

Г

Конецъ и Богѣ слава.

B.R.

Владимир Санѣаковић
(Струга)

Месеца јула 1939 г.
Преписао и
умножио: -све-
штеник Синесије Попо-
вић, в.д. архијер.
намесника
среза струш-
ког.

Violeta MARTINOVSKA

LITURGY OF SAINT NAUM OF OHRID – CRITICAL TEXT

-SUMMARY-

The National University Library in Skopje, “Sv. Kliment Ohridski”, possesses a Liturgy dedicated to the enlightener Saint Naum of Ohrid. The Liturgy was written in 1939. There is a Greek, as well as a Slavic liturgy dedicated to St. Naum of Ohrid. So far, the researchers discovered quite a lot of transcripts from the Slavic liturgy. We present a critical text about Saint Naum of Ohrid.

**Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА, Хигиенско-
здравствените услови во Македонија во XIX век
(Скопје: Институт за национална историја, 2018), 222**

Една од главните мерила за напредокот на цивилизациите низ историјата е развојот на медицината, односно хигиенско-здравствените услови. Почнувајќи на овој начин со констатацијата на Силвана Сидоровска-Чуповска за значењето на хигиенско-здравствените услови во унапредувањето и во одржувањето на мирот и на стабилноста на една држава, веднаш можеме да истакнеме дека станува збор за проблематика, којашто ретко е обработувана во нашата историографија. Како што кажува и самиот наслов на монографијата, станува збор за мошне интересна тема, којашто се осврнува на секојдневниот живот на македонскиот човек во XIX век. Инаку, со книгата се одбележува 70-годишниот јубилеј на Институтот за национална историја (1948–2018).

Авторката на монографијата *Хигиенско-здравствените услови во Македонија во XIX век*, проф. д-р Силвана Сидоровска-Чуповска, на научната јавност ѝ е позната по своите бројни трудови од историјата на просветата и културата во Македонија во времето на Преродбата. Меѓу другото, таа е авторка на повеќе студии на тема на здравството и на хигиената во XIX век, меѓу кои ќе ги издвоиме: „Комуналните прилики во македонските градови од крајот на 19 век“, „Патописи и документи за хигиенско-здравствените прилики во Битола во XIX век (со краток преглед на српскиот медицински кадар во градот)“, „Интернатите во Македонија и здравствената

политика на пропагандите од крајот на 19 век“, „Учеството на Македонците во градењето на болницата 'Евлоги Георгиев' во Цариград (дописки од егзархискиот весник 'Новини')“, „Општ преглед на хигиенско-здравствените услови во Македонија и улогата на македонските лекари во XIX век“.

Книгата *Хигиенско-здравствени* *услови во Македонија во XIX век* се состои од шест поглавја: „Историски развој на медицината во Македонија“, „Хигиенско-здравствените услови во македонските градови и села“, „Македонските лекари и аптекари во XIX век“, „Османлиската империја и реформите во медицината“, „Епидемиите и превентивната заштита во XIX век“ и „Болниците и здравствената политика на пропагандите во Македонија во XIX век“.

Истражувањето започнува со увидот во здравствената култура низ историјата, со улогата на манастирските болници во Македонија и со народната медицина и народните верувања. Во овој период најголем број од македонското население живеело во нехигиенски услови, кои биле причина за појава на многу болести. Необразованото население го барало спасот во народната медицина. Тоа било време кога здравствените проблеми ги решавале: надрилекари, бајачи, местачи, народни лекари, односно екими. Во народните сфаќања и верувања голема улога играла и мистиката. Во тоа време постоеле разни суеверија, а голем број надрилекари („стари баби“, оци) ги крстосувале македонските градови и села. Токму затоа, голем придонес за унапредување на начинот на живеење на населението имале македонските преродбеници и лекари. Тие со својата активност и начинот на лекувањето му помагале на населението да ја подигне свеста, сузбивајќи ги суеверијата и предрасудите.

Како што знаеме, со својата централна географска положба на Балканот, Македонија во минатото била изложувана на постојани епидемии од заразни болести. Од нив најчести биле: чумата, колерата, дифтеријата, лепрата, маларијата, големите сипаници и

други. Поради тоа, Османлиската Империја преземала разни превентивни мерки, а се обидувала и да го подигне и нивото на здравствената заштита. Така, во 1841 година, карантински служби со лекари започнале со работа во градовите: Солун, Битола и Скопје, а во 1872 година бил направен напредок и со изградбата на солунската карантинска станица.

Самата авторка, во една пригода, забележува дека „нештата на планот на подобрување на превентивната заштита, од страна на Портата, донекаде ја стабилизирале состојбата со епидемиите во Македонија, но слабостите од потребата за медицинска помош ја правело положбата и понатаму несигурна. Во земјата, од медицинскиот кадар, во најголем број биле присутни лекари-странци, чија дејност повеќе била насочена во служба на пропагандите (грчка, бугарска, српска, романска), а помалку на лекувањето на болните. Македонското население и покрај придвижувањето на работите на полето на здравствената заштита, до крајот на 19 век и понатаму, најмногу верувало на народната медицина и во своите сонародници, лекарите – Македонци, кои ги имало сè повеќе“.

Понатаму, нискиот стандард во одржувањето на личната и на хигената во местата на живеење, всушност, биле едни од најголемите преносители на инфекции. Токму затоа, подобрувањето на условите за живеење биле едни од главните превентивни мерки за заштита од епидемиите. Една од болестите, кои најсилно процирале на македонска територија, била чумата. Таа имала големо влијание и врз промените кои се случувале врз ритамот на живеење во македонските градови. Тогаш многу од занаетчиските работилници запирале со работа, а замирала и трговијата. Многубројни се сведоштвата во кои се опишани трагичните настани кога трговците, заразата ја пренесувале во кругот на семејството. Неретко по пренесувањето на заразата умирале и цели семејства. Така, на при-

мер, во еден свој запис за 1837 година, Ами Бѹе пишува за затворање на сите дуќани во Горна Џумаја.

Како што може да се види од содржината на монографијата, Силвана Сидоровска-Чуповска најпрво преку синтеза, а потоа со анализа на конкретни случувања ни ја претставува големата слика на обичниот живот во Македонија во XIX век. Понатаму, таа го обработува развојот на медицинското образование, новите акти и прописи во медицината, воените болници во Македонија итн. По завршувањето на студиите, школуваните аптекари и лекари биле испраќани во поголемите гарнизони ширум Македонија: Солун, Битола, Штип, Серез, Велес и др. Грижата за цивилното население, пак, ја презеле црковно-училишните општини. Со налетот на западноевропското просветителство, утврдуваме трансформација на македонските градови. Тие добивале нова, „модерна“ архитектура со многу поквалитетни градби, кои го издржувале товарот на времето, но и со уредени чаршии и станбени делови за живот, со поплочени улици и плоштади, што значително ги намалиле опасностите од појава и од ширење на заразни болести. На таков начин, во основа биле создадени услови за хигиенско-здравствени услови за живот.

Делото *Хигиенско-здравствениџе услови во Македонија во XIX век* од Силвана Сидоровска-Чуповска дава поглед кон најважните настани, кои придонеле за развојот на медицината, односно на хигиенско-здравствените услови во Македонија во XIX век. Бавното навлегување и спроведување на реформите за унапредување на хигиенските и на здравствените услови за живот придонело за голем број епидемии на разни заразни болести на македонска територија. Авторката Силвана Сидоровска-Чуповска, преку одбрани материјали, со внимателно хронолошко проследување на зададената проблематика, нуди интересно четиво полезно како за академските, така и за обичните читатели.

Славчо КОВИЛОСКИ

**Зоран ТОДОРОВСКИ, Соочувања
(Скопје: Македоника литера, 2017), 347.**

Д-р Зоран Тодоровски (1950 – 2015) беше, можеби еден од првите, македонски историчари, кој ја тематизираше и ја наметна вистинската научна расправа за т.н. Десница во македонското ослободително движење. Со тоа, тој дел од македонското ослободително движење почна да се разгледува пообјективно и по прв пат низ призмата на методологијата својствена за историската наука. На таков начин, многу значајни настани и дејци од македонското ослободително движење, вклучително и раководители на ВМОРО и на ВМРО од редовите на, условно кажано, десните структури, почнаа да го наоѓаат вистинското место во истражувањата и во содржините на бројни проекти и студии на македонската историска наука. По долги години на идеолошкообременети историски нарации, почна пообјективно да се анализира улогата на тие личности во македонското ослободително движење.

Она што е особено важно да се потенцира е фактот дека д-р Зоран Тодоровски строго се држеше до научната методологија во интерпретирањето на историските процеси и во дефинирањето на улогата на одделни личности во македонското ослободително движење во периодот 1908 – 1934 година. Тој, врз основа на обемна архивска граѓа, на строго научни основи, ја редесфинира улогата на т.н. десница на ВМОРО – ВМРО во македонското ослободително движење. Имено, тој прв почна да го користи строгиот научен пристап во анализата на обемната архивска граѓа, која сведочи за

улогата на раководителите и на дејците на десницата во Македонската револуционерна организација.

Професорот д-р Зоран Тодоровски (и долгогодишен директор на Државниот архив на Р Македонија) во својата долгогодишна работа има напишано поголем број научни и публицистички трудови, кои се однесуваат на македонското ослободително движење меѓу двете светски војни, со мали исклучоци за периодот пред тоа. Дел од неговите научни статии, пригодни текстови, научни реферати, промотивни текстови, предговори за публикации и слични прилози, за прв пат се собрани на едно место, во оваа книга насловена како *Соочувања*, во издание на Македоника литера. Во неа, на вкупно 344 страници, се изнесени, досега помалку познати, податоци и сознанија за личности и настани од македонската историја.

Книгата започнува со два воведни текста со кратки биографски податоци за авторот, под кои се потпишуваат издавачот и проф. д-р Владо Поповски. Веднаш потоа следи првиот дел од авторски статии на проф. д-р Зоран Тодоровски, насловен како *Реферати и сџајии*. Притоа, станува збор за шест научни статии, чиј предмет на интерес се: дејноста на ВМОРО во Првата светска војна, активностите на Тодор Александров во правец на создавање на автономна, независна и обединета македонска држава, активностите на македонските револуционерни и емигрантски организации во Европа, како и идејата за балканска федерација во политичките програми на македонската политичка емиграција. Последните две статии од овој прв дел во книгата на проф. д-р Зоран Тодоровски актуелизираат две теми од македонската историја, кои сосема малку или воопшто не биле истражувани. Првата се однесува на злосторствата на грчката војска во Струмица и Струмичко за време на Балканските војни, а пак, втората нуди објективен историски преглед на учеството на македонската емиграција во политичкиот живот во Бугарија во периодот 1926 – 1941 година.

Вториот дел од книгата *Соочувања* се состои од релативно ку-си биографии на исклучително важни личности во македонското револуционерно движење од првата половина на 20 век. Станува збор за биографиите на: Тодор Александров, Александар Протогеров, Петар Шанданов, Петар Чаулев, Владислав (Славчо) Ковачев, Тодор Паница и Методија Шаторов – Шарло. Авторот, проф. д-р Зоран Тодоровски, на секој од нив му посветува посебно поглавје, каде што, врз основа на строга примена на научната методологија, нуди преглед на поважните настани од револуционерната дејност на споменатите личности.

Третиот дел од книгата *Соочувања* е резервиран за предговорите што ги има напишано проф. д-р Зоран Тодоровски за време од неговата плодна научна кариера во низа публикувани спомени на македонски револуционери, како и во збирки документи. Станува збор за 14 текстови објавени во периодот од 2012 до 2014 година. Притоа, првите два предговори се од објавените *Спомени* на револуционерните дејци Димитар Мирчев и Петар Шанданов, следните се од *Собраниите дела* во девет томови на Павел Шатев, а по нив следат предговорите во двете книги *Спомени* на Георги Поп Христов и Ангел Узунов. Овој дел од збирката *Соочувања* завршува со предговорот на проф. д-р Зоран Тодоровски во првиот том од едицијата *Мојата борба за Македонија* на Драган Богдановски. Предговорот се однесува на целата едиција и во првиот том има наслов *Кон едицијата*.

Пригодни слова е насловот на четвртиот дел од збирката текстови, предмет на нашиот приказ. Во овој дел се публикувани осум промотивни текстови, говори и свечени обраќања на авторот по повод промоции на книги и одбележување на јубилеи од историјата на Македонија. Меѓу нив ги бележиме: *Промотивната реч за книгата „The 1903 Ilinden uprising in the Australian press“* од авторот Мартин Трневски; *Промотивниот текст за збирката документи*

„Македонскојо ѓрашање во советскато надворешно ѓолиѓика (1922–1940)“ од проф. д-р Владо Поповски и проф. д-р Ленина Жила; *Говорот на свечената академија ѓо ѓовод 100-годишнината од Тиквешкојо восѓание* одржан во Кавадарци, на 18 јуни 2013 година и др.

Збирката текстови *Соочувања*, завршува со публикување на две извонредно интересни интервјуа на проф. д-р Зоран Тодоровски. Првото од нив е интервјуто дадено за Дојче веле на 20.03.2014 г. по повод објавувањето на македонскиот превод на книгата *Македонија – ѓредел и кулѓура на живеење* од германскиот научник Леополд Шулце Јена, која се смета за прва научна монографија за Македонија. Второто интервју, кое е публикувано во оваа книга е дадено за медиумот Press24.mk и се однесува на состојбите во македонската историска наука анализирани од проф. д-р Зоран Тодоровски.

Сосема на крајот *Соочувања* завршува со *Библиографска белешка за авторот*, каде што издавачот дава хронолошки преглед на богатиот опус научни трудови на проф. д-р Зоран Тодоровски.

*

* *

Исчитувајќи ја книгата *Соочувања* на проф. д-р Зоран Тодоровски доаѓаме до заклучок дека таа претставува една хомогена публицистичко-историографска и научна целина, која нуди една посеопфатна слика за плодниот научноистражувачки ангажман на авторот.

проф. д-р Драган ЗАЈКОВСКИ

**Јован ЈОНОВСКИ, Историја на евангелско-
протестантските цркви во Македонија
(Скопје: Изгрев, 2017), 268.**

Во текот на 2017 година од печат излезе монографијата *Историја на евангелско-протестантските цркви во Македонија* од Јован Јоновски. Трудот содржи: Предговор, Вовед, шест глави, Литература и Прилози, на вкупно 268 страници.

Монографијата обработува една мошне комплексна тема од македонската црковна историја, од црковното уредување на евангелско-протестантските верници во Македонија, во која хронолошки се извлечени сите поважни настани од создавањето и од развојот на овој сегмент од македонската црковна историја.

Првите три глави условно можеме да ги наречеме воведни глави. Во нив авторот ни го презентира темелот на христијанството, односно неговите почетоци со мисијата на Исус Христос и на апостолите. Потоа пишува за: развојот на христијанството како државна црква, христијанството во Македонија и поделбите во христијанството. Во главата „Реформација и протестантизам“, Јоновски ни ги пренесува причините за реформацијата и притоа, меѓу другото, е нагласено делото на Кирил и Методиј, коешто одиграло важна улога во процесот на реформата, преку зголемување на достапноста на Библијата на разбирлив јазик. Авторот констатира дека достапноста на Светото Писмо, како основен извор за верата и за христијанскиот живот, на разбирлив јазик, е првиот принцип

на реформацијата и со тоа Кирил и Методиј се првите што го започнале тоа движење за реформа на Црквата во Европа. Нивното дело го продолжиле Климент и Наум, кои формирале книжевна школа, низ која поминале 3 500 ученици. Потоа, во X век се јавило движењето за реформа на црковната практика, наречено богомилство. Ова движење се залагало за враќање кон изворното христијанство, односно крштавање возрасни, кои веќе поверувале, проповедале за отфрлување на реликвиите, иконите, моштите на светиите и почитувањето на светците, кои не верувале во воздигнатата позиција на Дева Марија и на хиерархијата во црквата, а особено ги напаѓале свештениците и државната црква, обвинувајќи ги дека работат исклучиво за своја корист и дека немаат ништо заедничко со вистинското христијанство. И сето тоа се случувало во околината на планината Бабуна и по долниот тек на реката Вардар, шест века пред Мартин Лутер да ги истакне 95-те тези, кои официјално се земаат за почеток на реформацијата во Црквата. Додека, пак, во Европа, како први реакции против Црквата, покрај монашките редови, се јавиле поединци и групи уште во XII век, коишто ја согледале потребата од реформа на црквата, поради фактот што некои црковни доктрини не се темелеле на Библијата и на ранохристијанските мислителите. Меѓутоа, најголемиот дел од нив биле прогласени за непријатели на црквата и завршиле на клада. Промената на општествените, економските и политичките односи ќе биде наклонета во Саксонија во почетокот на XVI век, како што ќе констатира авторот. Тоа ќе придонесе, германскиот монах и професор по теологија Мартин Лутер, да започне процес што ќе опстане, процесот на реформација. Тој, проучувајќи ја Библијата, го востановил основниот принцип на реформацијата, а тоа е дека луѓето се спасени поради Христовата жртва на крстот, која е прифатена според верата, а не преку дела (како што се: молитви, давање пари на црквата, почитување на папата), ниту пак нешто друго. Понатаму тој сметал дека индулгенциите, воведени од црквата, не

можат да простуваат гревови, како и тоа дека верникот нема потреба од други свештеници, освен од првосвештеникот Христос, со што се напаѓа хиерархијата во црквата. Верувал само во две свети тајни, основани од Исус Христос: причестата и крштевањето. Преведувајќи ја Библијата на германски јазик го развил принципот *Sola Scriptura* – Само Писмото, што значи само Светото Писмо – Библијата е она што е извор на доктрините, а не традицијата на црквата. Понатаму, во монографијата, авторот хронолошки ни го презентира процесот на реформација и развојот на протестантизмот во остатокот од Европа, како и во Америка. Интердисциплинарниот пристап е својствен за Јоновски, кој, како теолог и историчар, на најразбирлив начин, во посебна глава, ги објаснува: баптизмот, методизмот и конгрегационализмот, со што читателот добива комплетна слика за евангелско-протестантската доктрина.

Следните глави се носечки глави во трудот, односно четвртата, насловена како „Протестантизмот во Македонија до Балканските војни“, во којашто, на почетокот, се дадени историските состојби во Македонија до Балканските војни. Повеќедеценискиот мит, којшто го гради Православната црква (дека го зачувала македонскиот национален идентитет), кога ќе се погледнат фактите, паѓа во вода. Имено, во критичниот момент на формирање на идентитетот, Православната црква, единствено присутна како црква на новосоздадените соседни држави, работела за негово уништување и замена со друг различен идентитет – грчки, бугарски или српски. Додека, пак, македонската историографија, евангелско-протестантското движење едноставно го класифицира како „странска пропаганда“ не навлегувајќи во неговата духовна и мисионерска работа, којашто е клучна. Тоа повеќе се третира како политички отколку како верски, културен и образовен феномен, како што ќе констатира авторот. Монографијата целосно ја побива тезата за „странска пропаганда“ и на виделина исфрла една друга

вистина, која се базира на факти и на аргументи. Таа вистина веќе не може да биде засенета од истрошени флоскули, затоа што, како и во секоја наука, така и во историската, токму истражувањата базираани на факти го имаат последниот збор. А фактите ни говорат дека евангелско-протестантските цркви во Македонија се формираат како резултат на верувањето на евангелско-протестантските верници во XIX век – дека тогаш светот се наоѓал во последните времиња токму пред Второто Христово доаѓање. Според општо-прифатеното учење во тоа време, пред да се случи Второто Христово доаѓање, најнапред Евреите морале да го прифатат Исус Христос за Месија. За таа цел во Америка бил формиран одбор за мисии во странство. Целите на мисијата во странство биле дефинирани како: „не помалку од морално возобновување на светот. Војните да престанат, сите односи да бидат осветени. Секое село да има училиште и црква, секое семејство – Библија и утрински и вечерни молитви.“ Најнапред мисиските напори биле концентрирани на преобраќање на Евреите и на муслиманите. Опаѓањето на моќта на Отоманската Империја им давало надеж дека процесот на преобраќање сега ќе биде многу полесен. Овој процес требало да се случи преку реформирање на разните православни цркви, кои веќе се наоѓале во Турција. Мисионерите, за православната црква, сметале дека треба: да се возобнови, да се врати на Библијата, да се реформира од внатре преку вистински преобратени верници. При преобраќање, на верниците им давале пасторска помош и не барале да излезат од православната црква, туку напротив, да останат. Мисионерите во Македонија започнале да доаѓаат од протестантскиот центар во Самоков. Првата црква била отворена во 1871 година во Банско, а потоа мисиската работа продолжила и во другите градови, како што се: Битола, Скопје, Кукуш, Струмица, Драма, Радовиш, Кавадарци, Дојран, Благоевград, Прилеп и Петрич, како и во повеќе села. Авторот детаљно ни го презентира развојот на црквите во Македонија во XIX век. Богослужбите се одвивале на маке-

донски јазик и со тоа евангелско-протестантските цркви во Македонија станале единствени во тој период во кои богослужба се вршела на народен македонски јазик, што било многу важно не само за верскиот, туку и за образовно-културниот живот на Македонците. Јоновски ни презентира интересни податоци за конекциите меѓу македонското ослободително движење и евангелизацијата што се одвивала во тој период, како што е киднапирањето на мисионерката Мис Стон, потоа помалку познатиот факт дека Јане Сандански завршил обука за *iprohesianiski isior* и половината од неговата чета завршиле протестантска гимназија во Самоков и сл.

Во петтата глава „Протестантизмот во Македонија во рамките на Југославија“, авторот прави осврт на црковното уредување во Македонија од завршувањето на Првата светска војна до крајот на 80-тите години. Меѓувоениот период бил особено тежок за верниците и за црквата. Забраните, заплашувањата, теророт што го доживувале од тогашните власти и државната црква станале секојдневие. Но и покрај сè, црквата и верниците опстанале и биле најактивни во: Скопскиот, Струмичкиот и Битолскиот Регион. По Втората светска војна, иако според законот сите верски заедници биле признаени, се чувствувал притисокот од државната црква, но и од самата држава. Забраната да се вршат верски обреди во приватни домови бил силен удар за евангелско-протестантските цркви, кои секогаш немале средства за изградба на црковни објекти. Национализацијата на црковните имоти, следењето од тајните служби и други видови притисоци и забрани биле дел од односот на новите власти спрема евангелско-протестантските цркви. Покрај перипетиите и турбуленциите со кои се соочувале црквите, нивниот развој може да се следи во нагорна линија, особено во периодот по 1987 година, кој е обработен во последната шеста глава.

Јоновски со монографијата *Историја на евангелско-iprohesianiskite цркви во Македонија* не само што обработува една сло-

жена тематика, која бара разбирање на историските процеси и на теологијата, туку и ги прави пионерските чекори во ова, досега, тотално необработувано поле од историчарите. Со тоа монографијата станува неодминлива станица на патот на идните истражувања поврзани со ова прашање од македонската историја. Истовремено, она што е многу поважно за македонската историска наука е тоа што конечно научно се докажува вистината за дејствувањето на евангелско-протестантските цркви, односно тотално се разобличува искривената слика дека се странска политичка импутација во македонското општество. Напротив, евангелско-протестантските цркви биле и се нераскинлив дел од македонското национално ткиво.

Марјан ИВАНОВСКИ